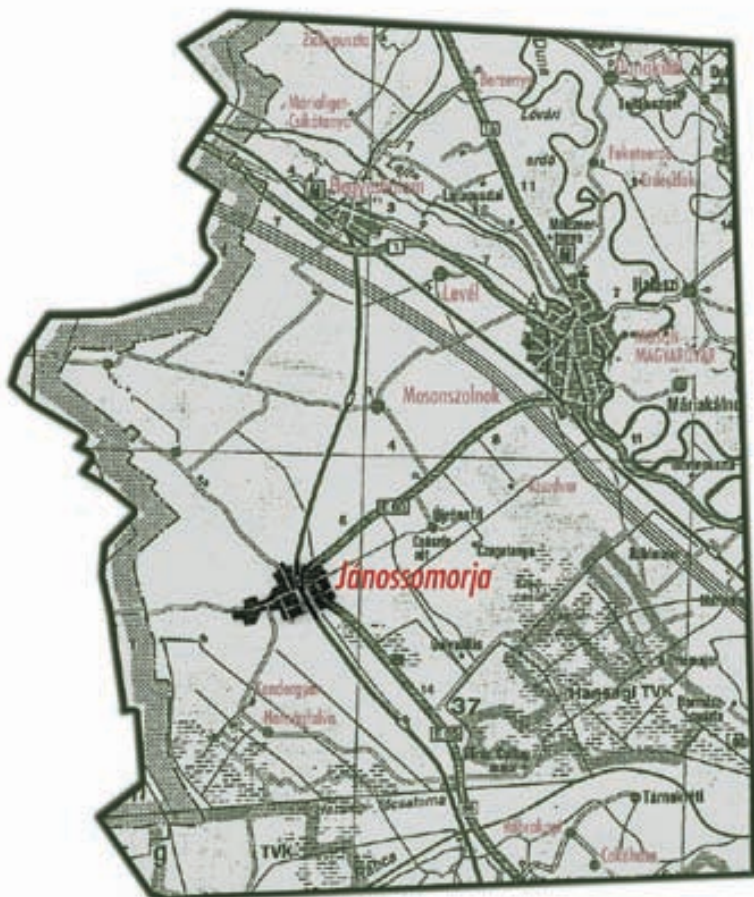

GERHARD BAUMGARTNER – KOVÁCS ÉVA – VÁRI ANDRÁS

TÁVOLI SZOMSZÉDOK

Jánossomorja és Andau 1990–2000

GERHARD BAUMGARTNER – KOVÁCS ÉVA – VÁRI ANDRÁS

TÁVOLI SZOMSZÉDOK

Jánossomorja és Andau 1990–2000

TELEKI LÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY
BUDAPEST, 2002

Szerkesztette:
Kovács Éva

A kötet megjelenését
az Oktatási Minisztérium
Nemzeti Kulturális Fejlesztési Program
„Kulturális külpolitika és nemzeti identitás” alprogramja,
valamint
az Institut für den Donauraum und Mitteleuropa (Ausztria)
támogatta

© Gerhard Baumgartner, Kovács Éva, Vári András, 2002
© Lőrincz György
© Teleki László Alapítvány, 2002

Felelős kiadó:
Diószegi László

ISBN 963 86291 5 0
ISSN 0866-1251

Címlap: Boros Melinda

TARTALOM

I.	Első közelítés: A látvány és az első benyomások	9
II.	Második közelítés: Szomszédtelepülések a határ mentén, ahogy elgondoltuk	13
III.	Visszatekintés: A falvak régi viszonyai – a modern gazdasági-kulturális együttműködések és versengések korai mintázata	17
IV.	Kislátószögek	
	A) A jánosomorjai fellendülés története	28
	1. A nyugati tőke megjelenése	28
	2. A professzionális közvetítők	37
	3. Az agrárium átalakulása	38
	4. További gazdasági szereplők	48
	B) A túloldal: Andau 1945 után	51
	1. A Borászati Szövetkezet, mint pozitív példa az agrárrecesszió orvoslására	51
	2. További szereplők az agrárszektorban	52
	3. Az ALWA birtokigazgatóság	53
	4. Inaktív társadalmi csoportok	54
	5. Andau „gyüttmentjei”: Az albrechtföldi majoriak	55
	6. Kereskedelem, ipar és turizmus	56
V.	Helyi Politika:	
	Önkormányzatok, polgármesterek	
	A) A jánosomorjai önkormányzat, mint az ipartelepítés fő támogatója	59
	B) Az andai politikai elit, mint a határnyitással kapcsolatos vélemények legfőbb szószólója	64

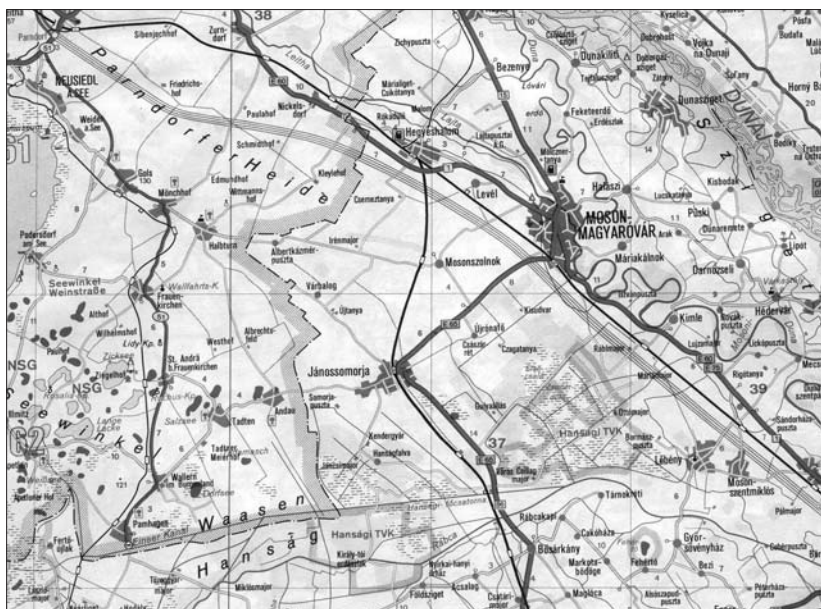
VI. Településközi kapcsolatok, a határ szerepe a két község életében	
1. Mindennapi kapcsolattartás	69
2. A határ szerepe a jánosomorjai fellendülésben	76
3. Az andai kompromisszum.	78
4. A sors tragédiája(?): Távoli szomszédok, nem egymásra vonatkoztatott határ-szimbólumok.	81
VII. Összegzés:	
Hogyan történt és hová tart Jánosomorja és Andau?	88
Felhasznált irodalom	93
Képek (<i>Lőrincz György összeállítása</i>)	97

Köszönetet mondunk Kurunczi Károlynak, Jánossomorja polgármesterének és minden jánossomorjai és andauai beszélgető-partnerünknek. Segítőkézségük, bizalmuk és együttműködésük nélkül a kutatás nem valósulhatott volna meg. Itt kell azt is megjegyeznünk, hogy az osztrák településen az önkormányzat részéről nem találtunk hasonló fogadókészségre, s ez a kutatást nagy mértékben megnehezítette. A történetet kihagyások nélkül szerettük volna megírni, de ártani sem akartunk senkinek, így az eredeti személy- és vállalatneveket megváltoztattuk. Kutatói kérésre az így azonosíthatatlan irodalmi hivatkozásokat szívesen megadjuk. Ugyancsak köszönet illeti Juhász Pált és Váradi Mónikát, akik e szöveg első változatát számos hasznos megjegyzéssel illette. A kutatást 38ÖU14 számon az Osztrák-Magyar Akció Alapítvány támogatta és osztrák részről az Institut für den Donauraum und Mitteleuropa, magyar részről a Teleki László Intézet Közép-európai Tanulmányok Központja gondozta.

I. Első közelítés: A látvány és az első benyomások

Vizsgált két településünk az osztrák-magyar határ két oldalán fekszik, Andaut 3000-en, Jánossomorját 7000-en lakják. (Lásd Térkép 1. *Hanság*) Andau 1,5 km-re, Jánossomorja 3 km-re fekszik a határtól. A Bécs-budapesti autópályát elhagyva Andau 20, Jánossomorja 15 perc alatt közelíthető meg. A két település között a határforgalom korlátozott: a mezőgazdaság aktív hónapjaiban, akkor is csak munkanapokon, pirkadattól napnyugtáig lehet át lépni rajta szabályos útlevéllel gyalogosan és kerékpáron.¹

Az 1988-as határnyitás következményének tudtuk be a nyugati régiókban, hogy egyes határmenti osztrák és magyar települések egymás felé fordultak: megjelentek a magyar nyelvű feliratok, az olcsó háztartási gépeket,

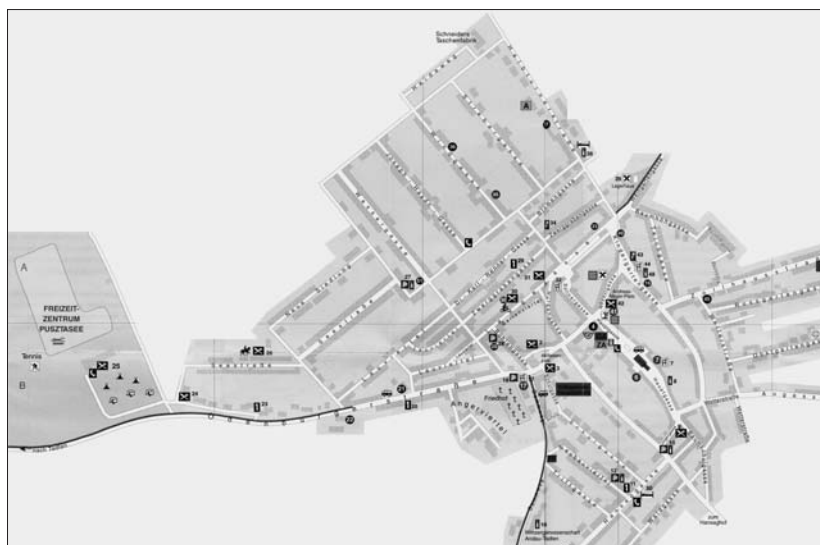
Térkép 1. *Hanság*

¹ Váradi Monika egy hasonló típusú határátkelő mentén fekvő települést, Pinkamindszertet tanulmányozott, azonban ott a jánossomorjaival ellentétes folyamatok mutatkoztak. Lásd Váradi (1999).

kávét, mosóport kínáló üzletek az ausztriai utcákon, míg a magyar oldalon szintén az osztrák keresletet célzó szolgáltatási ágak képviselői özönlöttek a közeli településekbe (az abdai bazársortól a levéli cigaretta-üzleteken át a mosonmagyaróvári, szombathelyi, soproni fogtechnikusi, fogorvosi rendelőig, éttermekig, panzióig, mostanában masszázs, fodrász, pedikűr- és műköröm-szalonokig). S elindultak a helyiek (iparosok, gazdák, háztartásbeli asszonyok) fekete- és szezonmunkával, ideiglenes munkavállalási engedéllyel szerencsét próbálni. A határ közelsége mikro- és kistérségi szinten „pozitív összegű játszmát” eredményezett: minden szereplő – leszámítva az államot – jól járt. A sűrűsödő kapcsolatok vizuális nyomai meghatározzák a település-képet: kulturális értelemben e falvak egy régióvá váltak, s az ott élők számára sajátos, és csak rájuk jellemző identitást, praxisokat, érintkezési formákat teremtettek. (Lényegében zárt világokról van szó: törzshelyekről, törzsvendégekről, régi, bevált napszámosokról, visszatérő tranzitforgalomról.) (v.ö. Kampschulte 1999)

Andauban és Jánossomorján járva 2000-ben első pillantásra ennek szinte semmi nyomát nem látjuk. Andau utcáin nem tobzódnak a magyar feliratok, nincsenek magyar rendszámú autók, Jánossomorján pedig azt tapasztaljuk, hogy a boltok és a vendéglők előtt nem parkolnak osztrák rendszámú autók, egyetlen fogorvosi rendelő, vagy borbély sem hirdeti németül magát, s csak két „Zimmer frei” táblát találtunk az út mentén. Akár Érd falusias részein is érezhetné magát az ember.

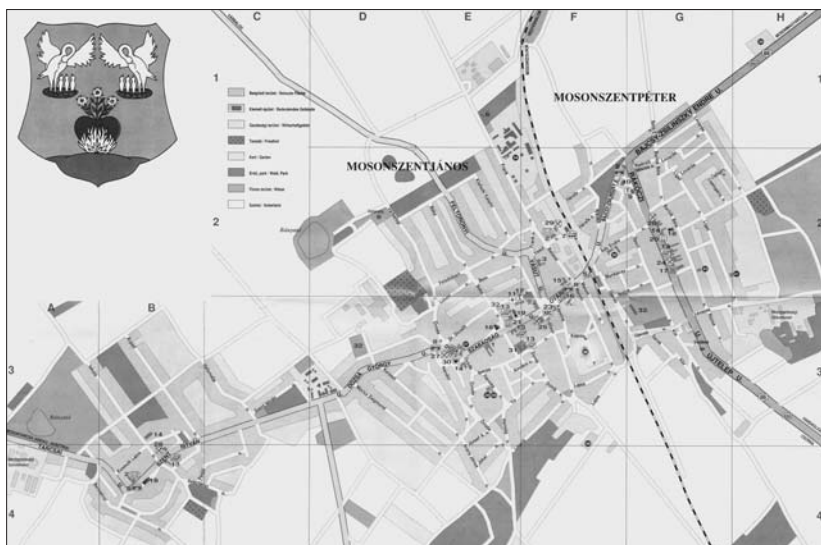
Andau nem sokban különbözik belső Burgenland falvaitól: szőlőskertek és borászatok, szántóföldek a környéken, a faluban pedig a helyi fogyasztást

Térkép 2. Andau

kiszolgáló kisvállalkozások, műhelyek, akár más alvótelepülésen. A falu határában kialakított 400 m² területű mesterséges tavacska, a Pusztasee „szabad-időközpont” elsősorban a bécsi munkásosztály számára nyújt kikapcsolódást több évtized óta lakókocsi-telepén; a Fertő-tó környéki turizmusra épült néhány étterem és fogadó. (Lásd Térkép 2. *Andau*) A határon átnyúló kapcsolatok külső jeleit egyedül a helyi lovászaton fedezhetjük fel, ahol kifejezetten a német turistákra épül a forgalom, akik Magyarországon vadásznak és Andauban lovagolnak ill. szállnak meg. Szimbolikusan Magyarországra vonatkoztatja magát az „andaui híd” és a „Fluchtweg” emlékmű-együttese is. A híd, a szabadtéri múzeum és szoborpark azonban paradox módon nem vezet át a határon, hiszen egyrészt egészen másutt fekszik, mint ahol ma a határátkelőhely áll, másrészt még a kerékpáros átkelés is tiltott rajta.

A határállomást látva azt gondolhatnánk, vagy valami súlyos konfliktus terheli a két falu között a viszonyt, vagy itt „megállt az idő” és a hagyományos együttműködési és kapcsolatformák élnek tovább. Utóbbi feltételezés azonban a határállomás működésének szabályozását és a határátkelőhely közvetlen környezetét is szemügyre véve túlzottan idealisztikus. A nyitvartatási és átkelési rend ugyanis egyértelműen azt sugallja, hogy – bár a határ soha nem nyílt meg teljesen mindenki számára – egyes agrárius csoportok képesek voltak érvényesíteni érdekeiket. E rend szerint ugyanis a földényben szabadon mehet át a magyar napszámos az osztrák földekre dolgozni, s ha az osztrák gazda Hegyeshalomnál egyszer átvitte a traktorait, egyéb gépeit, szabadon művelheti magyarországi földjeit (hogy milyen úton szerzett földek is ezek, arról később szólunk), s a terményt a Jánossomorjára

Térkép 3. *Jánossomorja*

kihelyezett vámhivatalban elvámolva szállíthatja aztán Ausztriába és az európai piacokra. Mivel a falvak gyalogszerrel elég messze fekszenek a határtól, az átkelőhely környékén mindkét oldalon parkolót alakítottak ki, e parkolókban ottjártunkkor rendszerint magyar, osztrák és szlovák rendszámú autók álltak, nyáridőben több mint 100 gépkocsi. Magyar oldalon a 2000-ben megnyitott modern sátorkocsma várja a betérőket.

Egyfelől tehát a „félíg áteresztő” országhatár, másfelől a határmentén megszokott mindennapos osztrák-magyar kapcsolatok hiánya tűnik fel. Nézzük most azonban Mosonmagyaróvár, és ne Andau és az országhatár felől Jánossomorját. (Lásd Térkép 3. *Jánossomorja*) A község keleti határában, egymással szemben egy osztrák építőipari gyár és az egy német hipermodern finommechanikai üzem látványa fogad bennünket, az út mentén a cégek mosonmagyaróvári, csornai munkásait szállító buszoknak kiképezett fess buszmegállókkal. Kicsit beljebb húzódik meg egy szintén osztrák tulajdonú kavicsbánya, hamarosan átadják egy másik osztrák építőipari cég új üzemcsarnokát, és épp alapozzák a szintén osztrák élelmiszeripari vállalat raktárépületét. A falvak egykori neveit zöld táblák jelzik, a templomok, iskolák felújítva, minden településrész új játszótérrel dicsekedhet. Beljebb további négy német ill. osztrák vállalatra bukkanunk, a két nagyobbik munkásait közös busz szállítja a környékről. A falu nyugati részében két másik német műanyagipari cég modern üze­mei találhatók. A „végekre”, az egykori té­esz-épületekbe az utódcégek irodái és üze­mei költöztek be. Csorna felé indulva a PHARE-pályázattal épített hulladéklerakóba és -feldolgozóba ütközik a látogató, néhány kilométerrel arrébb, Hanságligeten – mely közigazgatási­lag szintén Jánossomorjá­hoz tartozik – egy osztrák gyermektápszer-gyár áll.

Jánossomorja prosperál: munkaerőhiány van, a község 2000-ben 140 millió forintnyi helyi adóbevétele számított.

II. Második közelítés: Szomszédtelepülések a határ mentén, ahogy elgondoltuk

A kutatási „terepet” egy korábbi projektben fedeztük fel. (Kovács 2000) Akkor a két világháború közötti időszak narratív emlékeit kutattuk Burgenland határmenti településeiben. Az idős emberek elbeszéléséből kiderült, hogy az akkoriban még négy település (Andau/Mosontarcsa, Pusztasomorja, Mosonszentjános és Mosonszentpéter) szoros és mindennapi kapcsolatban állt egymással egykoron. A falucsoport egymásra vonatkozását az együttműködés, az egymásrautaltság, a versengés és az elkülönültség fenntartásának dinamikus elegye jellemezte, melyet az etnikai különbözőség is színezt (Andau, Szentjános és Szentpéter németajkú, míg Pusztasomorja magyarajkú népességgel rendelkezett). (Kulcsár é.n., Major 1886)

Az I. világháborút lezáró békeszerződések és a népszavazás után kijelölt új országhatárok tehát sok változást hoztak a mindennapi életben, hiszen politikai értelemben elválasztották egymástól Andaut és a másik három települést, és a kapcsolattartás hétköznapi szintjein is átalakították a viszonyokat (határállomások felállítása, határmenti birtokok engedélyhez kötött művelése, komparatív előnyök kiaknázása, csempészet stb.) azonban nem csökkentették jelentős mértékben a kapcsolattartás intenzitását. A kulturális antropológia nyelvén azt mondhatjuk, hogy a „másságokat” az országhatár konstruálta meg, azonban átjárhatósága miatt nem zárta el azokat egymástól. (Baumgartner-Müllner-Münz 1989, Haslinger 1999)

A II. világháború utáni politikai helyzet azonban Mosonszentjánost és Mosonszentpétert teljesen felforgatta: a nagyszámú sváb lakosság jelentős részét (ez a lakosság felét–kétharmadát érintette) ugyanis 1945–46-ban kitelepítették² és szlovákiai magyarokat, környékbeli, és észak-magyarországi

² A kitelepítési jegyzékre 2267 személyt vettek föl Mosonszentjánosról, 167-en mentek „önként”, az 1941. évi népszámlálás szerint Mosonszentjánosnak 4482 lakosa volt, ebből 2912 vallotta magát német nemzetiségűnek. Mosonszentpéterről a 2477 lakosból (akik közül 1919-en vallották magukat 1941-ben német nemzetiségűnek) 1387-et telepítettek ki. (Thullner-Husz 1997: 119, 124) A német anyanyelvűek ennél sokkal magasabb, kb. 90%-os arányban voltak képviselve Mosonszentjánoson, az 1943-as hivatalos iskolastatisztika szerint a mosonszentjánosi 304 fiúiskolai tanulóból 271, a 182 leányiskolai tanulóból 156 volt német anyanyelvű. (Tóth 1998:39.)

nincsteleneket és munkáscsaládokat költöztettek a helyükre.³ A kitelepítettek egy része csak a szomszédos Andauig ment, nagy többségüket a német nyugati zónákba vitték. 1957-ig szüntelen a vándorlás a falvakban, az Alföldről is érkeznek családok, a települések szabályos „átjáróházakká” válnak. (Kulcsár én: 93–94) 1948-ban, a vasfüggöny felépítésével Andau és a többi település közötti kapcsolat megszűnt, a másság-érzetet a politikai diskurzusban normatív ítéletek terhelték meg (jobb-rosszabb, szabadabb-elnyomottabb, szegényebb-gazdagabb, kommunista-kapitalista, semleges-elkötelezett, stb.).

A tanácsrendszer 1950-es bevezetése alkalmával egyesítették Mosonszentjánost Mosonszentpéterrel, ugyanakkor a korábbi uradalmi majorok és puszták kiváltak anyaközségeikből, sok földet hasítva ki maguknak. A nagy átalakulásban az egyesített község részei megőrizték iskoláikat, boltjaikat, intézményeiket. A téesz-szervezés módja is a korábbi települési tagoltság „erejét” tükrözte: először téeszcséket alakítottak, aztán kis téeszeket, egy helységben ötöt-hatot, majd a hatvanas évek kollektivizálási hullámában falvanként egy-két téesszé vonták össze a kibővíthető téeszeket, végül a hetvenes évek elejére nagyjából beállt az egy-falu-egy-téesz rendszer. Pusztasomorját 1970-ben csatolták a már korábban egyesített Mosonszentjánoshoz és Mosonszentpéterhez, a téeszek 1974-ben ugyanerre a sorsra jutottak. Igen ám, de az egyesített nagy téészen belül kerületi rendszert alakítottak ki, a kerületek pedig az egykori falvakkal estek egybe. A kerületek nemcsak munkavégzési, hanem elszámolási egységek is voltak. Egy közbeeső időszaktól eltekintve tehát a téesz őrizte meg a régi falucsoportnak a II. világháború előtti egyik legfontosabb tulajdonságát, az együttműködés és versengés sajátos keverékét. Úgy tűnik, hogy a falvak versengésben kiformalódott önképét sem a kitelepítések, sem a jövés-menés, sem a kollektivizálás nem rombolta le teljesen.

Az Andaut levágó és az immáron „Jánossomorja” néven egyesült másik három falu életét is átformaló határzár a korlátozásokon túl egy új társadalmi elemet is hozott a faluba.⁴ Összecsapásoktól sem volt mentes az 1945–48-as időszak, amikor a nyugati határon szervezett népi sportként kibontakozott csempészetet az akkori un. határvadászok egyenlőtlen küzdelemben próbálták megállítani – még fegyveres harcokba is bonyolódva.⁵ Nincsenek ismereteink arról, hogyan zajlott a felbomlott rend szigorú újjáépítése 1948-tól, de annyi tudható, hogy 1949-ben a magyar oldalon aknazá-

³ A ki- és betelepítések jelentősen felkavarták a település(ek) életét. Az újonnan beköltözők lebontották a kitelepített németek házait és a bontott anyagokat átvitték a település más részére: így keletkezett a helyi nyelvben „Újmosonszentjános”, „Újmosonszentpéter”. A „káosz” csak 1957-ben rendeződik, az államosított házakat az OTP-n keresztül kiárusítják. (vö. Kulcsár é.n.: 104.)

⁴ Egy vármórszakasz már 1921-ben megjelent, laktanyájuk 1922-re épült fel a régi Mosonszentjánoson, azonban nem sok vizet zavarhatott. Vö. Birta-Fehér-Teke-Zászlós 1996: 22–23.

⁵ Az egyik szomszédos községben egy hőr. szakaszvezetőt agyonlőttek, a járőröket többször is lefegyverezték. Egy 1946 decemberi soproni razziaán 330 kg kávé és több tonna egyéb csempészáru mellett 48 géppisztolyt, 74 puskát és több láda kézigrányt és lőszert koboztak el. (Birta-Fehér-Teke-Zászlós: 1996: 32–33.)

rat telepítettek a határra,⁶ ám önmagában az aknazár nem döntött el mindent, a határőrök létszámának, felszerelésének és legfőképpen jogosítványainak bővítése ugyanilyen fontos lehetett – 1950 január 1-től a határőrség az Államvédelmi Hatóság része lett.⁷ Ebben a korszakban megnőtt a jános-somorjai őrs létszáma. A létszámnövelésen és a korlátozó intézkedéseken túl a határőrség már az ötvenes években is igyekezett a civilekkel stabil együttműködést kialakítani, például „hazafias együttműködő csoportok” szervezésével. (Teke 1999: 36) 1956 nyarán az aknazárat ugyan felszedték, 1957-től azonban ismét lerakták. A hatvanas évek végén az aknákat végleg felszedték, de szovjet elektromos jelzőrendszert (EJR) és két kilométer széles határsávot építettek fel a helyére. Ide csak engedéllyel lehetett belépni,⁸ a határfalvakat rokonlátogatási céllal mindössze egy napra volt szabad felkeresni.

A határon és így Jánosomorján 1965-től tehát kevésbé drámai lett az élet, hiszen a jelzőrendszer nem ölt, ugyanakkor Pusztasomorja földjeinek hatoda-nyolcada a kerítés mögé került és csak külön engedélyekkel művelhették. Ráadásul – mivel a jelzések csak akkor érnek valamit, ha van elég ember, aki jelzésre a határt lezárja – Jánosomorján a korábbi határőrlétszám megsokszorozódott. Egy őrs Pusztasomorján, egy a régi Mosonszentjánoson, két másik külterületen állt, a faluban egy műszaki-vegyvédelmi század, mellette pedig helikopter állomásozott. Vélhető, hogy a hetvenes években a Jánosomorja területén lakó közép- és felsőfokú végzettségű lakosok nagyobb része hivatásos határőrként szolgált ott, és a családja is a faluban élt. A falu és a határőrség egybeépülése így már részben a létszámviszonyokból is adódott. De tudatosan alkalmazott eszköz is volt, ezt mutatja a jánosomorjai „önkéntes határőr” csoportok sűrű hálózata. E csoportokból az előbb említett négy őrs területén 1980-ban összesen hét tevékenykedett 64 szorgalmas taggal, 1988-ban hat 65 fővel. (Birta-Fehér-Teke-Zászlós 1996: 65) Mivel a határőrség területet fedett le, a térsz és az állami gazdaság pedig területet művelt, elég nyilvánvaló, hogy a mezőgazdasági üzemek vezetői és a hivatásos határőr állomány között napi együttműködés és egyfajta közös szervezeti kultúra is kialakult. Hogy ez pontosan hogyan is működött, eddig még nem tártá föl semmilyen kutatás.

⁶ Az aknazár taposó- és érintőaknákból állt. Az utóbbiakra egy ny. h.őr. ales. 1994-ben így emlékezett: „A legkegyetlenebb az érintőakna volt, mondtuk is mindig, hogy bűn ezt a határra telepíteni. Szilánkhata 250 méterig terjedt, amit az ötmilliméteres acéldróttal körülsodort cső biztosított.” Idézi Teke 1999: 8.

⁷ Az első aknazár telepítési rendszere nem volt dokumentálva: (Vö. Teke 1999: 8). Ezzel szemben viszont „többször is előfordult, hogy kvalifikáltabb embercsempészek, hírszerző szervek emberei megpróbálták az aknákat felszedni”. (Teke 1999: 61.) Ez nem jelenthetett lehetetlenséget, hiszen a magyar oldalról is kellett esetenként nyitni, igaz, a telepítési terv ismeretében „éjszakai átjáró nyílást a felderítő szervek részére”. (Teke 1999: 58.)

⁸ A határázra dióhéjban az eddigiek mellett ld. Sallai 1996.

A falusi társadalom és a hivatásos határőrök között kifejlődött komoly és kétoldalú kapcsolatokra utal a leszerelt határőröknek a faluban való letelepedése és beházasodása. A lakosság helyismerete mellett a határőrökkel való „együttműködést” jelzi a folyamatos disszidálás a faluból, sőt, egyes adatközlőink szerint az oda-vissza forgalom is. Mindennek nemcsak az elektromos jelzőrendszer lebontása vetett véget, de a határőr állomány nagy részének nyugdíjazása és persze a térsz és állami gazdaság átalakulása is.

III. Visszatekintés:

A falvak régi viszonyai – a modern gazdasági-kulturális együttműködések és versengések korai mintázata

Jánossomorja tehát eredetileg három különálló falu volt, középen feküdt a tulajdonképpeni Szentjános /St. Johann/, egy közepes földű, akkori méréssel elég nagy sváb falu, nyugatra tőle, a határ felé a magyar lakosságú, viszonylag gyengébb földű és kisebb Pusztasomorja /Wüst-Sommerein/ és keletre a Szentjánosnál alig kisebb sváb falu, Szentpéter /St. Peter/. (lásd 1–2. táblázat)

Ez tehát a három sváb falura, Szenjánosra, Szentpéterre és Andaura /Mosontarcsa/ nézve a másutt is látható, kétosztályos szerkezet, ahol a gazdák vannak az egyik oldalon, a „kivetkőző” öregek, „Altenteiler”-ek és a zsellérek a másikon. Feudális szolgáltatásait tekintve Szentjános és Szentpéter az országos robotkötelezettség felét adta csupán. Bár földjük nagyjából egyforma volt, az összeírás szerint Szentpéter hiányt látott rétben, legelőben és tüzelője se volt elég, míg Szentjánosnak ebből mind elegendője volt. (Kulcsár é.n.: 31) Pusztasomorja volt a legkisebb település, és kétosztatúság helyett egyenletesen elosztott szegénység jellemezte. Szántója a szomszédtelepüléseknél gyengébbnek számított, legelővel is kevesebbel rendelkezett, és bár a lakosok szabadmenetelűnek állították magukat, többet robotoltak, mint a másik három községbeliek. Pusztasomorja csak nádban bővelkedett.

Úgy tűnik, falvaink csoportja egészen a jobbágyfelszabadításig képes volt megőrizni stabil gazdasági helyzetét. A XIX. század közepén Szentjános 2124 katolikus és 5 evangélikus, Szentpéter 1348 katolikus, Pusztasomorja 823 katolikus lakossal bírt, a kicsit távolabbi Andauban 1037 katolikus lakott, Pusztasomorja kivételével mindhárom községnek saját plébániája volt. Szentjános a feudalizmus végén kis időre mezővárosi rangot kapott.

Már az adottságok egyenetlen eloszlása is kézenfekvővé teszi, hogy falvaink egymással szoros kapcsolatokat építhettek ki. Azonban nemcsak egymás, hanem némileg a világ felé is kinyíltak: Magyarország földrajzi szótára 1851-ben mind a négy községnél megjegyzi, hogy a földművelésből származó jövedelmét szénaszállítással és szekerezéssel egészíti ki. (Fényes 1851) Ez pedig nem csak testi valójukban vitte el a férfiakat más tájakra, de értelmüket is kinyitotta más világokra, hiszen a szekerezés nemcsak bérfuvarozást, de távol-sági kereskedelmi vállalkozást, illetve gyakran a kettő keverékét jelentette.

1. táblázat. *A négy falu gazdái az úrbérrendezéskor*

<i>Helység neve</i>	<i>Szántó minőség</i>	<i>Egy teleknél többet bírnak</i>	<i>Telkes jobbágy összesen</i>	<i>Házasszeller összesen</i>	<i>Házatlan szeller összesen</i>	<i>Összes úrbéres gazda</i>	<i>Összes úrbérter. 1200-as hold</i>
Szentjános	II.o.	65	156	57	17	230	5579
Szentpéter	II.o.	43	124	27	10	161	4116
Pusztasomorja	III.o.	0	98	56	30	184	1568
Tarcsa/Andau	III.o.	18	88	12	20	120	2608

Forrás: Felhő Ibolya 1970, *Az úrbéres viszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. Dunántúl.* Budapest, 168–169.

2. táblázat. *Egyes mosoni községek népessége 1886-ban*

<i>Község</i>	<i>Házak</i>	<i>Jelenlevő népesség</i>	<i>Magyar anyanyelvű</i>	<i>Német anyanyelvű</i>	<i>Horvát anyanyelvű</i>	<i>Egyéb nyelvű</i>
Szentjános	509	2964	255	2528	3	178
Szentpéter	327	2056	171	1783	1	101
Pusztasomorja	131	963	866	35	3	59
<i>Fentiek együtt</i>	<i>967</i>	<i>5983</i>	<i>1292</i>	<i>4346</i>	<i>7</i>	<i>338</i>
Tarcsa/Andau	244	1980	167	1674	1	138
Magyaróvár	278	3427	998	2125	53	251
Moson	396	4903	933	3583	25	362

Forrás: Major Pál 1886, *Mosonmegye monográfiája*, Magyaróvár, 32.

Már 150 évvel ezelőtt felütötte a fejét a különbözni akarás. A későbbi Jánossomorját alkotó három falu közül nemcsak a sváb községek különböztek meg magukat a rosszabb földeket művelő magyar községgel szemben, hanem a már akkor is szinte egymásba épült két sváb falu is nagy súlyt helyezett az elhatárolódásra – templomban, iskolában és persze a kiépülő polgári

közigazgatásban. Ez éppen Szentjános és Szentpéter esetében a legfeltűnőbb, mert az egyféle népű és nagyjából egyforma erejű két falu még régi, kisebb kiterjedésében is olyan közel volt egymáshoz, hogy száraz időben negyedóránál többre nem tellett volna egyik templomtól a másikig menni.

A polgári korban, 1848 után a községi önkormányzat rendezése, főleg a külön iskolamesteri és jegyzői állás létesítése túl költséges volt, így Szentjános és Szentpéter a megye nyomására egy darabig együttesen tartott jegyzőt, majd 1872-ben boldogan szétváltak. Ám az önállóság nem mind-egyiküknek vált be egyformán: a hetvenes években újonnan megtelepedő körorvos és gyógyszerár a központi fekvésű Szentjánosra költözött, bár születésné ekkor még mindkét településen tevékenykedett. (Kulcsár é.n.: 71) Szentjánost vetélytársaival szemben a vasút segítette győzelemre, a térszín ezt a községet teszi a legalkalmasabb állomássá, és a szentjánosiak már akkoriban is fölismerték az ipari fejlesztések jelentőségét.⁹ A Szombathely-Csorna-Pozsony szárnyvonallal nem kisebb hatalom, mint a világpiac tört be Szentjánosra. Ekkortól minden Szentjánosra települ: a takarékpénztár, a hengermalom, legvégül, 1910-ben az osztrák-német érdekeltségű pótkávégyárral a külföldi tőke is. (Kulcsár é.n.: 75–76)

Szentjános föltűnő kiugrása azonban nem készítette a verseny feladására a többieket. Harminc éves késéssel és nem részvénytársasági, hanem szövetkezeti formában 1926-ban Szentpéter is állít magának hitelintézményt, noha mindketten nyilván ugyanazt a vevőkört szolgálták ki – egyszer kapitalista, egyszer szövetkezeti elvek alapján. Hasonló időbeli eltolódások mutatkoznak a villamosításnál is: csak három nekifutásra, három különböző szervezeti keretben, két évtizedre széthúzva sikerült megvalósítani 1926–1938 között. (Kulcsár é.n.: 77) E gazdasági szétagoltság társadalmi igényét mutatja az egyesületi, sport- és hitbuzgalmi élet szigorúan falvak szerinti működése.

A különállás végső, immáron ideológiai szintű kifejtése jelenik meg Szentpéter érvelésében, mellyel 1941-ben Szentjános és Szentpéter tervezett közigazgatási egyesítését utasítja vissza (egyébként Szentjános is ellene foglalt állást). Eszerint egyedül is megfelelő szintű közigazgatást tud működtetni, viszont a nála (ekkor már) anyagilag erősebb Szentjános az egyesített községen belül gyarmatként kezelné. (Kulcsár é.n.: 80–81)

A két világháború között betörték a helyi szintekre a nemzetállami ideológia által provokált konfliktusok is. Ezt tükrözte az egyik oldalon a magyar állami tanfelügyelet erőfeszítése, hogy az itt maradt két sváb község iskoláinak tannyelvét végre németről magyarrá tegye, a másikon a harmincas évek „volksdeutsch” propagandája. Az eddigiek fényében nem meglepő, hogy a Volksbund is falvanként alakult meg. Az annál inkább, hogy szinte kizárólag 15–26 év közötti fiatalokból állt, bár lehet, hogy ez később

⁹ Szentjános nemcsak ingyen adott öt hold községi földet az állomás céljára, de vasútrészvényt is jegyzett. (Kulcsár é.n.: 74)

változott. (Kulcsár é.n.: 86) Helytörténész informátorunk, Schmidt Márton szerint azonban a Volksbund még csak nem is korlátozódott a németekre, abba a két községbeli arányukat jóval meghaladóan léptek be magyar fiatalok is, akik a helyi módosabb gazdalegények „divatját” másolták. A Volksbundtagság azonban nem vezetett automatikusan a német hadseregbe való jelentkezéshez – az 1942-ben és 1943-ban a toborzáson Szentjánosról összesen 24-en jelentkeztek. Az ezután meginduló sorozásokat persze nem tudták kikerülni. (Kulcsár é.n.: 88)

1945 után Szentjánosról a német anyanyelvű lakosság felét, Szentpéterről kétharmadát kitelepítették, vagy „önként” kitelepült. (Thullner-Husz 1997: 119, 124)¹⁰ A kitelepítés és a nyomában több hullámban kibontakozó betelepülés, amely különböző helyekről érkezetteket sodort egymás mellé, kicserélte a lakosság egy részét. Azt viszont nemigen tudható, hogy ez a megrázó élménysorozat valójában mennyire törte össze a községet. Azok, akik a helyi jelleget elnyomhatták volna, elég gyámoltalanok voltak, nehezen gyökeresedtek meg, sőt gyakran tovább költöztek, üresen hagyva a nekik kiutalt házakat.

Az kétségtelen, hogy az egykori német kultúrájú elem a mai önkormányzatban ismét ott van, a tizenhárom képviselőből négy ma is német eredetűnek vallja magát, illetve olyan családnevet visel, mellyel azonos családnevet viselők a két háború között a német egyesületekben és szervezetekben dolgoztak.¹¹ A rokonsági fok persze nem állapítható meg és az is nagy kérdés, amire még visszatérünk, hogy ezek a személyek ma mennyire tekinthetők valóban német kultúrájúaknak.

Az oklevelek először 1488-ban említik Andaut „Anthaw” („an der Au”) néven, illetve annak magyar változata, a „zantho” (szántó) szerint, de ezzel egyidejűleg megjelenik a későbbi hivatalos magyar helységnev, a „Tarcsa” is. A község első urbáriuma 1525-ből származik és 11 jobbágytelek szerepel benne. Andau parasztnépességének szerkezete már az elmúlt évszázadokban is differenciált képet mutatott. Az 1857-es jószágösszeírás szerint a kereken hatvan jómódú parasztgazdaság mellett 140-ben tartottak szarvasmarhát. (Chronik... 1992: Übersicht Nr. 60.) A XIX. század második felére tíz gazda tartozott a legnagyobb adófizetők, a virilisek közé. (Chronik... 1992: 52) Ők tehát ugyanabba a választói osz-

¹⁰ A moson megyei kitelepítésekhez lásd még Fehér 1988, Zielbauer 1990, 1994. A kitelepítésekről általában Fehér 1988, Balogh 1987.

¹¹ Egy ilyen ős a Magyarországi Német Népművelési Egyesület vezetőségében ült 1924-ben, egy mai önkormányzati képviselő családjának egy korábbi, forrófejű tagja a helység Németországhoz csatolása érdekében gyűjtött aláírásokat és a felösszegevonás elől Németországba szökött. (Kulcsár é.n.: 84, 88) Ugyanez a családnév a hatvanas években mint tanácsi vb-titkárral bukkan fel. (Kulcsár é.n.: 96)

tályba tartoztak, mint a közeli albrechtsföldi/albrechtsfeldi majorság tulajdonosa, Albrecht főherceg.

A burgenlandi viszonyok között is különösen differenciált népességszerkezet miatt Andau már a századfordulón Burgenland egyik jelentős kivándorló-községévé vált. 1888–1894 között 92-en vándoroltak ki az Amerikai Egyesült Államokba; elsősorban a szegényparaszti és zselléri sors elől. Mindössze két gazdát, de 15 kisparasztot, 3 napszámost, 7 férfi és 6 női cselédet és egy kovácsot¹² találunk közöttük. (Chonik... 1992: 338f.) A harmincas években további 30 személy vándorolt ki, ezúttal Dél-Amerikába. Az Andaut a nagygazdaságok által meghatározó társadalomszerkezet még a második világháború után is fennmaradt. A munkásság és a mellékfoglalkozású parasztság emelkedő létszámarányai ellenére a mezőgazdaság jelentette a meghatározó gazdasági ágazatot a településen. Csak a modernizációt és a mezőgazdasági gépesítést követően alakult át radikálisan az andauai népességszerkezet. E változást tükrözik a népszámlálási adatok is.

3. táblázat. *Andau népessége 1951–1999*

	<i>Összesen</i>	<i>Növekedés</i>	<i>Férfiak</i>	<i>Nők</i>
1951	3003	100	1426	1450
1961	3011	100	1450	1561
1971	3058	101	1496	1562
1981	2766	92	1332	1434
1991	2624	87	1271	1353
1999	2502	83		

Az egyes korcsoportokat összevetve a változás még szembetűnőbb. (Lásd 4. táblázat).

A korcsoport-megoszlás elemzésével az is nyilvánvalóvá válik, hogy Andau nemcsak, hogy elvesztette népességének 15%-át, de e veszteség elsősorban a fiatalabb nemzedékeket érintette. Az 50–65 év közöttiek aránya a vizsgált időszakban 13,2%-ról 20,2%-ra nőtt, a 65 év fölöttiekénél 6,5%-ról 15,0%-ra. Az 50 év fölöttiek részesedése az andauai népességben így 18,7%-ról 35,2%-ra ugrott, azaz szinte megduplázódott.

Hasonló eredményekkel jár a tényleges szaporulat vizsgálata is a természetes szaporulat és a vándorlási különbözet mutatóinak segítségével. Az 1960-as évek elejéig Andau hasonló trendeket mutat, mint a többi járás- és tartománybeli település. Azonban 1961–71 között – míg másutt a népesszám mindenütt visszaesett – Andaué az átlagnál magasabb elvándorlás

¹² A „kovács” megjelölés némileg félrevezető, mert egy asszonyról volt szó.

4. táblázat: Az andai népesség korcsoportok szerint 1951–1991

	Népesség	%	0–5 év	%	6–18 év	%	19–29 év	%	30–49 év	%	50–64 év	%	65+ év	%
1951	3003	100	313	10,4	715	23,8	654	21,8	726	24,2	398	13,2	197	6,5
1961	3011	100	372	12,3	603	20,2	603	20	718	23,8	490	16,3	225	7,4
1971	3058	101	256	8,4	735	24	476	15,5	851	27,8	449	14,6	291	9,5
1981	2766	92	182	6,5	504	18,2	555	20	723	26,1				
1991	2624	87							675	25,7	529	20,2	391	15
			0–14 év	%	15–60 év	%	61+ év	%						
1981	2766	92	530	19,2	1784	64,5	452	16,3						
1991	2624	87	450	17,1	1642	62,6	532	20,3						
1999	2502	83												

ellenére még emelkedett. A község természetes népszaporulata ekkor még 50%-kal nagyobb volt, mint a tartományi átlag. És ez így is maradhatott volna a következő évtizedekben is, ha Andauból nem indult volna újabb elvándorlási hullám, amely egyébként addigra Burgenland más településein már nyugvópontra jutott és a nezsideri (Neusiedl am See-i) járásban is jelentősen visszaesett. Andau az 1981–91 közötti időszakban is az általános trendekkel ellentétes fejlődést mutatott, bár a község természetes szaporulata még mindig a tartományi átlag fölött volt. Az elvándorlás még akkor is töretlenül folytatódott, amikor a nezsideri járásra és egész Burgenlandra már a bevándorlás vált jellemzővé.

5. táblázat. *Természetes szaporulat és vándorlási különbözet Andauban 1961–1991 között*

	<i>Fő</i>	<i>Andau</i>	<i>Járás (Neusiedl am See)</i>	<i>Tartomány (Burgenland)</i>
		%		
1961 – 1971	47	1,6	-0,3	0,5
Természetes szaporulat	202	6,7	5,5	4,2
Vándorlási különbözet	-155	-5,1	-5,8	-3,8
1971 – 1981	-292	-9,5	-1,8	-0,9
Természetes szaporulat	31	1	0,6	-0,3
Vándorlási különbözet	-323	-10,6	-2,3	-0,7
1981 – 1991	-142	-5,1	1,9	0,4
Természetes szaporulat	-11	-0,4	-0,2	-1,4
Vándorlási különbözet	-132	-4,7	2,2	1,8

Hogy milyen következményekkel járhatott a lakosságcsökkenés Andauban, azt a foglalkoztatási adatokon keresztül mutathatjuk meg. (Lásd 6 – 7. táblázat)

6. táblázat: Foglalkoztatottak ágazatok szerint – Andau 1951–1991

	Népesség	Foglalkoztatott	Nem foglalkoztatott	%	Földművelés és erdőgazdaság	%	Ipar	%	Szolgáltatások	%	Gyermekek és tanulók	%
1951	3003	1609	1394	46,4	1272	42,4	191	6,3	142	4,7		
1961	3011	1392	1619	53,7	905	30	246	8,2	138	4,6		
1971	3058	1308	1683	55	505	16,5	625	20,4	209	6,8		
1981	2766	1375	1391	50,2	299	10,8	576	20,8	500	18	645	23,3
1991	2624	1229	1395	52,8	208	7,9	547	20,8	474	18	419	15,9

7. táblázat. Andaui foglalkoztatottak 1951–1991

	Foglalkoztatottak	Önállók	Segítő családtagok	Nem-önállók	Alkalmazottak	Munkások	Segédek
1951	1609	294	492	823	70	726	27
1961	1392	274	367	751	88	637	26
1971	1308	186	116	1006	135	812	59
1981	1375	209	85	1081	253	828	
1991	1229	164	55	1010	318	692	

8. táblázat. *Andaui ingázók 1981–1991*

	<i>Foglalkoztatottak</i>	<i>Nem ingázók</i>	<i>%</i>	<i>Elingázók</i>	<i>%</i>	<i>Beingázók</i>	<i>%</i>
1981	1355	355	26,2	777	57,3	158	11,6
1991	1229	260	21,1	745	60,6	124	10,1

Andaut a huszadik század közepéig tehát az agrárgazdálkodás túlsúlya jellemezte. A községhez tartozó kereken 5000 hektárnyi földterületen 386 parasztcsalád (hozzávetőleg 3000 lakos) gazdálkodott, többnyire kis- vagy középirtokokon. Emellett a két nagybirtok 400 mezőgazdasági munkást foglalkozott. Ugyancsak magas volt a helyi hivatalnokok, kézművesek és munkások száma is. A maréknyi helyi kisüzem elsősorban a lakosság ellátásáról gondoskodott, ipar gyakorlatilag nem volt. (Chronik... 1992: 68) A statisztikákból egyértelműen kitűnik, hogy a nagy parasztgazdaságokból álló mag mellett még igen sok un. kis- és törpebirtokos – tehát klasszikusan „mellékfoglalkozásként gazdálkodó” birtokos – tevékenykedett a településen. A második világháború után a mezőgazdasági termelésre a gabona- és cukorrépatermesztés, valamint az állattenyésztés és tejgazdálkodás túlsúlya volt jellemző. A szőlőművelés ekkor még csak másodlagos jelentőségűnek számított, és a megművelt földeknek csupán két százalékát érintette. 1958-ban Andaut még Burgenland legnagyobb szarvasmarha-tenyésztő községeként tartották számon. A település kisparaszti jellege – 200 gazdaság rendelkezett 5 hektárnál kisebb földdel, ebből 150 gazdaság kevesebb, mint 2 hektárral –, valamint az itt lakó mezőgazdasági bér munkások nagy száma már az ötvenes években a szociáldemokrata párt helyi megerősödéséhez vezetett az egyébként szinte kizárólag katolikus agrárközségben.

A virágzó szarvasmarha-tenyésztés, és később a szőlő- és zöldségtermesztés egészen a mezőgazdaság gépesítéséig, s ezzel a nagyobb munkaerő-felszabadulásig meg tudta akadályozni a népességszám visszaesését a faluban. Így aztán iparosodás és a turizmus nélkül is – az első andaui ipari üzem 1971-ben, az első szabadi dő park, a Pusztasee 1977-ben nyílt meg –, dacolva az általános burgenlandi trendekkel, a község meg tudta tartani lakosait. Az utóbbi harminc évben lakosságának mégis 15 százalékát elvesztette. A helyi lakosság elöregedése a burgenlandi népesség várható élettartamának megnövekedésére vezethető vissza. Andau 1977-ben ünnepelhette első százestendő polgárának születésnapját.

Miközben az iparban, kisiparban és építőiparban, valamint a szolgáltatási szférában foglalkoztatottak aránya 1961–1979 közt megháromszorozódott ill. megnégyszereződött, a mezőgazdaságban foglalkoztatottaké egyhatodára

csökkent. Összefoglalva megállapítható, hogy a népességcsökkenés elsősorban az ifjúságot és a keresőképes korúakat érinti. A keresőképesek száma 24 százalékkal nagyobb mértékben csökkent, mint amekkora az általános népességcsökkenés volt, miközben a nem keresőképesek száma a 20 százalékos népességszám-fogyás ellenére csaknem azonos maradt. Foglalkozási csoportok szerint mindenekelőtt a mezőgazdaságban és erdőgazdálkodásban tevékenykedőket érintette a népességszerkezeti változás.

A község gazdaság- és társadalomszerkezete a hatvanas-hetvenes évekre alapvetően megváltozott. (Mühl 1995) A szarvasmarhatartás és a tejgazdálkodás rohamosan visszaesett, és a mezőgazdaság a jövedelmezőbb terményekre állt át (szemes kukorica, zöldség, szőlőtermesztés). 1958-ról 1974-re a szarvasmarhák száma 1800-ról 103-ra csökkent. A szövetkezeti tejbegyűjtő állomást, ahová a hatvanas évek közepén még naponta 3000 liter tejet szállítottak, 1977-ben bezárták, mert a napi szállítmány 120 liter alá süllyedt. A hatvanas években a terményárak zuhanása a parasztgazdaságok tönkremeneteléhez és a mezőgazdaság jelentős koncentrációjához vezetett. Egyre nagyobb földterületeket művelt meg egyre kevesebb gazdaság. Lehetőség szerint gépigényes növényeket termesztettek, mint a köles, a szója és a szemes kukorica, vagy munkaigényes zöldségfélét, mint a sárgarépa, az uborka, a hagyma és a saláta. A szőlőművelés is egyre intenzívebbé vált és az e célra igénybe vett földterület rohamosan nőtt: az 1966-os 225 hektárról a nyolcvanas évek elejére kerek 500 hektárra. A gépigényes termelési ágakra való áttérés a nagyobb gazdaságok és birtokok esetében kínálkozott védekezési stratégiának, míg a kisebb mezőgazdasági üzemek zöldségtermesztéssel és szőlőműveléssel tartották fenn a jövedelmező gazdálkodást. Azonban az átalakulás következtében felszabadult munkaerő nem talált helyben elegendő munkát: a hatvanas évek vége táján Andauban kitört a pánik. A helység szocialista polgármestere politikai kapcsolatait is felhasználva igyekezett a csaknem kivétel nélkül iskolázatlan, helyi munkaerőt olcsó bér munkásokat foglalkoztató üzemekben elhelyezni, mindenekelőtt a szocialista többségű Bécsben. Sok egykori paraszt dolgozott Bécsben gyermekeivel és feleségével kerteszként. A húsz autóbusz naponta ötszáz munkást szállított a hetven kilométerre fekvő Bécsbe, majd este újból vissza a faluba.

Andau szociális összetételén azonnal látszani kezdett a kedvezőtlen változás. A mezőgazdasági üzemekben dolgozók száma az 1971-es 700-ról 200-ra zuhant, a nyugdíjasok, a jövedelemmel nem rendelkező családtagok, a nem önálló dolgozók és alkalmazottak létszáma szüntelenül növekedett. E csoportok számára a munkaigényes zöldségbetakarítás és szőlőszüret idején kínálkozott csak újabb szezonális kiegészítő munkalehetőség (uborkaszedőként vagy szüretelőként).

A kilencvenes évek kezdetén, a határ megnyitása után nem sokkal Andau lakosságának szerkezete a következő képet mutatta. (Bevölkerungs... é.n.) A két mezőgazdasági nagyüzem mellett 113 önálló, csak

mezőgazdaságból élő parasztgazdaság maradt fenn, melyek részben szőlőműveléssel, részben zöldségtermesztéssel foglalkoztak. Utóbbiak közül 15 jelentősebb gazdaság nagyobb területigényű kukoricát, szóját és gabonát is termesztett. Ezen kívül még 92, melléktevékenységként mezőgazdasági termeléssel is foglalkozó gazdaság maradt. A kilencvenes évek közepére a csak a földből élő gazdaságok száma 88-ra, a mellékesként mezőgazdasággal foglalkozóké 101-re csökkent. 2000-re az előbbieket száma 70-re esett, míg az utóbbiakról nem áll megbízható forrás rendelkezésünkre.

A 35 kisipari üzem mindenekelőtt a helyi lakosságot látja el, vagy a mezőgazdasági szektor szolgáltató üzemeként működik. Az építőipar alig képes kitörni regionális keretei közül. A helyi munkaadók sorába tartozik még a mezőgazdasági raktározási szövetkezet, a borászati szövetkezet, egy malom, valamint két üzem, mely olcsó bér munkát végeztet: egy az 1990-es évek közepén bezárt táskakészítő, és egy húsfeldolgozó üzem. Arányaiban túlméretezetté vált a terciér szektor: az általános és középiskolai tanárok, banktisztviselők, orvosok és alkalmazottak, a határőrség és egy katonai őrhely.

Újabban mindez kiegészül az Osztrák Szövetségi Kormány Határőrségének vendégfogadókba bekvártélyozott katonáival, akik a vasfüggöny leomlása óta az úgynevezett „zöld határon” őrködnek és mindenekelőtt az a feladatuk, hogy elfogják az illegális bevándorlókat és embercsempészeket. Jelenlétük a helyi fogadókat némi nyereséghez juttatja a turisztikailag meglehetősen gyengén fejlett községben.

Látjuk tehát, hogy az 1945 utáni országhatárok nem egyidőben fejtették ki marginalizáló hatásukat a két településen. Jánossomorját a gazdasági meg rázkódtatások inkább az ötvenes-hatvanas években sújtották, aztán a település az új szervezeti egységekben is valamelyest megtalálta régi kereteit és – ahogy más kutatásokból tudjuk – a nyugat-magyarországi régió hetvenes évekbeli fellendülése is kihatott erre a térségre. Andau azonban éppen a hatvanas-hetvenes években került kedvezőtlen helyzetbe, melyet csak részben tudott a korábbi struktúrában belül orvosolni.

A határ a két település között 1988 után valójában nem bomlott le, csak átalakult. A nagy ünnepélyességgel megnyitott határátkelőhely korlátozott átkelést tesz csak lehetővé, miközben az osztrák hadsereg más, a réginel fejlettebb eszközökkel újabb határzárakat épített a túloldalon. Kerítés már nincs, de éjjel-látó kamerák, hangdetektorok és a befelé lopakodókra lecsapó helikopteres járőrök igen, és az osztrákok súlyt helyeznek rá, hogy mindezt a leg-hősiesebb dolognak járó ünneplésben részesítsék. (Lang 1992)

IV. Kislátószögek

A) A jánosomorjai fellendülés története

1. A nyugati tőke megjelenése

Mi történhetett Jánosomorján az elmúlt egy évtizedben, ami ilyen gyökeresen átalakította a település arculatát? A határ terhes közelsége a rendszerváltás körüli időkben hasznosítható lehetőséggé változott át.¹³ Nyugat-Magyarországot már 1985-ben „kinézte” magának a közeli osztrák mobil tőke. A „Bau”¹⁴ építőipari cég 2001-ben ünnepelte 15. évfordulóját Gönyűn, a jánosomorjai gyár a kedvező kavics-kitermelési lehetőségeknek köszönhetően 1989-ben telepedett le a község határában a téesztől vásárolt földeken. A „Bau” hozta a „Meiert”, melynek kavicsbányája 1990-ben nyílt meg. Ekkor azonban még nem volt rózsás a helyzet. A rendszerváltással az addig 150 főt alkalmazó építőipari szövetkezetet felszámolták, a négy termelőszövetkezetet tömörítő TÖVÁL-tól elvették a földeket és itt is 150 ember került utcára. A Győri Keksz- és Ostyagyár cikóriaüzemét 1991-ben ugyan megvette egy angol cég, azonban az ott dolgozó 350 főből csak 60-at tartott meg és nem kezdett fejlesztésekbe. A téesz, mely 560 aktív tagot számlált, 1992-re már szinte csak vegetált, 100 tagja maradt. Jánosomorján 30–35%-ra nő a munkanélküliség. Ekkor dönt úgy az első ciklusban megválasztott polgármester (a volt téeszelnök) és alpolgármestere (1994 óta polgármester), hogy ipari területeket kell kialakítani a településen és oda csábítani a nyugati tőkét.

¹³ „A határmenti helyzet és a külföldi befektetések között az alábbi összefüggések ismerhetők fel:

- a térségben működő jelentősebb gazdasági szervezeteknek már a nyolcvanas évek elejétől voltak kapcsolataik (export, import, licencvásárlás) osztrák cégekkel,
- a térségben egy fejlettebb és egyben sokoldalúbb gazdaság működött, melynek privatizációjában az osztrák tőke – számos esetben éppen a korábbi kapcsolatok miatt – aktívan részt vett. Az osztrák érdekeltség részaránya az 1994-ig magánosított gazdasági egységek esetében Győr-Moson-Sopron megyében 60,7%, Vas megyében 92,4% volt,
- az osztrák befektetők azért is települtek ide, mert könnyebben tudták tartani az otthoni egységekkel a kapcsolatot, már korábban megismerték a magyar viszonyokat, a fejlesztéseik során a magyarországi, s későbbiekben a kelet-európai hálózatukat innen építik, építették ki,
- a munkaerő képzettsége, viszonylag magasabb nyelvismerete, továbbá a kedvezőbb infrastruktúráis ellátottság, illetve néhány multinacionális vég jelenléte serkentőleg hatott a települészrásra.”

Lásd Rechnitzer János 1999 és Fazekas-Köllő 1998.

¹⁴ A cégek valódi nevét nem közöljük.

1993-ban kijelölik az első iparterületet, mely a Franck-gyár területét is magába foglalja és megkezdik a hiányzó közművek pótlását (erre 66%-os cél-támogatást nyerne). 1994-ben sikeresen lobbiznak a gázvezetékek és a telefonvonalak fektetésekor, hogy azok a már kijelölt és tervezett ipari területeket is érintsék. 1995-ben az 1972-től a településen tevékenykedő „Keksz” német cég felépíti saját üzemét. Ekkor már 350 főt alkalmaz. 1996-ban termékcsoport-bővítés miatt újabb 150 főt állítanak munkába, ezek jó része már a környező falvakból jön munkába. Az egykori Franck-gyár épületében marad az 1989-ben Jánossomorján megtelepedett „Süti”, amely 2000-ben szintén területet vásárol és raktár építésébe kezd. 1993-ban három újabb cég jelenik meg Jánossomorján: a „Nylon” megveszi a téesz üzemi konyháját. A „Karton” német csomagológyár is a faluba települ, utóbbi 2000-ben az 1.sz. ipari területen új üzemcsarnokot épít. A harmadik cég a bébiételeket gyártó osztrák „Papi”, a Habsburg-család vállalkozása. 1995-re készült el az új üzemük. 1995-ben két német üzem találta meg a települést: a „Himec” Hungary, finom-mechanikai cég saját gyárral; valamint a „Plasma” műanyaggyártó vállalat.

1996-ban Jánossomorjára bevezetik a földgázt, és időközben a kitelepített németek és más magánszemélyek és külföldi alapítványok anyagi segítségével felújítják a pusztasomorjai és a mosonszentjánosi templomot, valamint önerőből a három önkormányzati óvodát és iskolát, két településrész új játszóteret kap, kijavítják, felújítják a fontosabb útburkolatokat, parkolót létesítenek a határon. 2000-ben tovább folytatódik a fellendülés: a 3. sz. ipari területre a „Meier” osztrák külső vakoló céget csábít, a korábban megtelepedett gyárak pedig bővülni kezdenek: a „Süti” raktárt, a „Karton” új üzemcsarnokot épít. Az önkormányzat sikerrel pályáz: PHARE támogatással hulladéklerakó és feldolgozó üzem létesít.¹⁵ Fontolgatják üzemi lakások építését is.

A jánossomorjai iparosodás nem valamilyen népi bt- és kft-alapítási mozgalom, hanem külföldi nagyvállalatok megtelepedésének eredménye. Anyavállalataik a normális európai nagy- és középvállalatok közé tartoznak, és a részvénytársasági forma ellenére a hatból három családi vállalkozás, melyeknek vezetésében a tulajdonosok egy vagy több családtagja is aktívan részt vesz. Magyar leányvállalataik (cégnyilvántartási adatokból ismert) alaptőke-nagysága öt vállalat esetében meghaladja a százmillió forintot, a hatodiké nem ismert. A fenti kilenc cégből az öt legnagyobbba vettük fel a kapcsolatot.

Mi hozta a nagyvállalatokat e kis helyre, és milyen közvetlen hatást gyakorolnak a helyi munkaerőpiacra, a helybeliek jövedelmére, a községgazdálkodásra? Melyik réteg hűz hasznát az iparosításból, kinek az érdekeit hogyan szolgálja a folyamat?

¹⁵ A depóniát 2001-ben adták át.

Az első kérdéssel kapcsolatban minden helyen rámutattak a kézenfekvő telepítési tényezőkre: utaltak az autópálya, a schwechati repülőtér, Bécs közelségére, az itt kapható olcsó munkaerőre, a helyi önkormányzat konstruktív magatartására.

A beszélgetésekből kiderült, hogy az élelmiszeripari cégek korábbi vállalati kooperációk által megszabott, többé-kevésbé kényszerpályákon kerültek éppen Jánossomorjára, a helyi telepítési előnyök csak szükséges, de nem elégséges feltételeket jelentettek.¹⁶

A „Keksz” élelmiszeripari cég, egy német cég leányvállalata, például már 1972 óta licencet adott termékeire egy győri nagyüzemnek, amely a hajdani helyi pótkávé-üzem szocialista örököse volt.¹⁷ A jánossomorjai üzem a nyugati licenc alapján gyártott. A sikeres együttműködés láttán a licencadó 1985-ben bővíteni szeretne volna a választékpalettát, anélkül, hogy kiadná féltettebb receptúráit, ezért – a jelenlegi cégvezető szerint – teljes egészében saját tulajdonú leányvállalatot hozott létre, amely a jánossomorjai üzem helyiségeit bérelte, de saját gépekkel és saját számlára folytatta a bővített termelést. Vélhető, hogy ez a cég nem 100%-os leányvállalat volt, a jelenleginek a cégnyilvántartás szerint nem elődje, ez azonban a lényegen nem változtat. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a szocialista nagyüzem privatizációjakor a „Keksz” gyakorlatilag „birtokon belül” volt már. Nem tudjuk, milyen mértékben vagy feltételekkel vett részt a privatizációs folyamatban, ám végeredményben az egész győri szocialista nagyvállalatot a „Keksz” vette meg.¹⁸ A jánossomorjai céget 1992-ben jegyezték be a cégbíróságnál majdnem 1,4 milliárdos alaptőkével. A számára viszonylag legfontosabb szerzeményt, a századelőről örökölt mosonszentjánosi üzemépületeket nemsokára kinőtte és új, háromszintes gyártó- és igazgatási épületet húzott fel 1995-ben. Mivel a csarnok és a berendezések egységet képeznek, ez egyfajta meggyökerezést jelentett, más ezt az épületet így nem tudná használni. Jelenleg 500 főt foglalkoztat, ebből kb. 35 fő „alkalmazott”, tehát irodista vagy lakatos, raktáros, TMK-s, mind ők, mind a betanított női munkások a helybeliekből kerülnek ki. A helyiek még nincsenek is elegendően, a cég busszal is hozat asszonyokat a két szomszédos községből.

¹⁶ Szörényiné Kukorelli Irén a „Nyugati-Kapu Térségfejlesztési Társulást” – melyhez településünk is csatlakozott – kutatva a kedvező korösszetétel, a bevándorlás, az alacsony munkanélküliségi ráták mellett hangsúlyozza, hogy e telepítésben fontos szerepet játszott a falu „német nemzetiségű” jellege, a német kitelepítettekkel ápoltt rokoni kapcsolatok, melyek a határon túli munkavállalásban és a külföldi tőke idecsábításában is előnyt jelentett Jánossomorja számára. Ezt az állítást kutatásunk nek támasztotta alá, sőt bizonyos szempontból romantikusnak is érezzük. Lásd Szörényiné 1997.

¹⁷ Forrás: a cégvezetővel készített interjú és a cégbírósági adatok.

¹⁸ Noha a győri gyár egy másik, azonos nevű, tehát szintén a „Keksz” márkanévvel viselő, de más azonosítási számokat, alaptőkét nek képviselőket föltüntető cégbejegyzésen fut, a jánossomorjainál ötször kisebb alaptőkével.

Noha a „Keksz” cég szinte monopolista termékeinek magyar piacán (a piac 60–90%-át látja el) és erősen jelen van Horvátországban és Szlovéniában (kb. 10–10%-a a piacnak), ez sem ad elég súlyt ahhoz, hogy valamilyen cégen belüli autonómiára szert tegyen. S bár a cég termékei erősen függnék a helyi ízléstől, tehát racionális és technikailag is kivihető lenne egyes termékek helybeni kifejlesztése, ez nehezen verhető át a vállalati hierarchián, különösen a központ fejlesztési osztályán. A magyar leányvállalat cégjegyzésére is kizárólag a német ügyvezető jogosult. Stratégiai döntésekbe ennek alapján nem sok beleszólása lehet a helyi vezetőknek.

A „Süti” is élelmiszeripari cég, osztrák tulajdonú leányvállalat, a „Keksz” közvetlen konkurensa, 1989-ben jegyezték be kb. 110 milliós alaptőkével.¹⁹ Eredetileg az osztrák anyacég és a győri szocialista nagyvállalat közös vállalkozása volt, aztán 1994-ben az osztrákok kivásárolták a privatizálásra kerülő győri vállalatot, melyet az osztrák cég német konkurensa privatizált, ebből lett a mai „Keksz” vállalat. Ezután a „Süti” tovább maradt az eredetileg „Keksz”-szel közös társbérletben, a régi mosonszentjánosi pótkávégyár csarnokait közösen bérelték 1995-ig, majd a „Keksz” fölépítette saját telephelyét. A „Süti” viszont csak 2000-ben fogott neki hasonló építkezésnek a falun kívül eső, 3. számú ipari övezetben. Nagysága, az alkalmazott munkaerő jellege, a vállalatcsoportba való szoros betagozódása megegyezik a „Keksz”-et jellemző jegyekkel. A hasonlóságok ellenére a „Süti”-nél a magyar leányvállalat helyi vezetője is jogosult a céget jegyezni.

A „Bau” az alaptőke alapján második legnagyobb (475 millió) üzem Jánosomorján, mely egy osztrák építőipari holding egyik magyarországi tagja.²⁰ A mai holding 1970-ben Burgenlandban tette első lépését egy betonüzem alapításával, ezt követte 1980-ban egy másik építőipari termékeket gyártó üzem alapítása Alsó-Ausztriában. A viszonylag fiatal cég a „Keksz”-hez és „Süti”-hez hasonlóan találta meg Magyarországot: *joint venture*-t alapított egy Győr melletti betonüzemmel 1985-ben. A privatizációkor sikerült megkaparintani a magyar betonüzemet, melynek akkori igazgatónője ma a holding újságjában mint a nemzetközi cégcsoport magyarországi központjának, „alholdingjának” vezetője szerepel. Ezt az „alholdingot” 1993-ban szervezték győri székhellyel, ismeretlen feladatkörrel. A jánosomorjai üzem, a „Bau” cégbejegyzésében erre az alholdingra utalás sincs, a céget a jánosomorjai igazgató jegyzi. A helyi közbeszéd szerint az egykori állami igazgató, a mai alholding-vezető hölgy egyengette az osztrák holding útját az állami vállalat „leprivatizálásához”, így nemcsak ő, aki végül is szakmabeli, de férje, az állami autó-nagykereskedelmi vállalat igazgatója is ajánlatot kapott a hálás osztrák tulajdonostól. Így a holding az autókerekeskedelemre is kiterjesztette tevékenységi körét, elsősorban nagy értékű luxuskocsikra.

¹⁹ Forrás: a cégvezetővel készített interjú és a cégbíróági adatok.

²⁰ Forrás: a cégvezetővel készített interjú és a cégbíróági adatok.

Azt már csak a leggonoszabbak tartják számon, hogy az építőipari vállalatok és az autókereskedelem privatizációját jegyző ÁVÜ-igazgató saját, a HVG-ben megjelent életútinterjújában megemlékezett arról, miszerint a fent említett állami autókereskedelmi cégben kezdte pályáját, mielőtt a minisztériumba és aztán az ÁVÜ-höz vetette volna a sorsa.²¹ Ki tudja, talán ez is segíthetett abban, hogy az osztrák holding eddig Magyarországon túlnyomórészt meglévő kapacitásokat vásárolt, illetve privatizált magának. Hasonló stratégiát követett egy másik kelet-európai országban is, olyan mértékben áthelyezve súlypontját Keletre, hogy húsz év szünet után csak 2000-ben avatott újabb telephelyet anyaországában. Márpedig ebben az iparágban a kapacitásbővülés, ahogy azt a „Bau” vezetője elmagyarázta, a magas szállítási költségek miatt előbb-utóbb új telephely építését teszi szükségessé. Az iparág mintegy „körzetesített”. Ugyanezért viszont ez az üzem feltehetőleg sokkal kevésbé tud elmenni Jánossomorjáról, és a termelés csökkentése is kevésbé valószínű, mint az élelmiszeripari cégeknél. Hozzájárul ehhez a kiépített kapacitások nagysága is – az alaptőke a „Bau” értékének a cég vezetőjének tájékoztatása szerint csak mintegy 0,3% -át teszi ki, ami jóval egymilliárd fölé teszi az aktuális értéket. Bár hasonló számaink a többi cégtől nincsenek, vélhetően egyik sem adna ekkora összeget.

A „Bau” 120 főt foglalkoztat, 80%-ban férfi betanított munkásokat. Bérköltsége elenyésző lehet az állóeszköz-amortizációhoz képest. Így vélhetően nem a hazai és osztrák bérszínvonal különbsége jelentette a legfőbb telepítő tényezőt 1991-ben, amikor a holding harmadik magyar tagjaként megalakult, eredetileg a helyi téesz-szel közös vállalkozás formájában. Sokkal többet nyomott a latba a téesz hozománya: a telephely három hektár földjén kívül egy un. „anyagleelő gödör”. Ez, a cégvezető elmondása szerint szocialista találmány volt a szabályos kavicsbánya és a teljesen illegális bányászkodás között félúton, ebből fejlesztettek egy rendes kavicsbányát. Így vált Jánossomorja vonzóvá, különösen, mivel a szomszédos osztrák településeken a kavicskivétel a környezetvédelmi előírások miatt igen szűkre szorított. Nem kizárt, hogy a jánossomorjai üzem odaáti piacokra is termeljen, hiszen még az igazgató által az olcsóbb termékeik szállítása szempontjából kritikusnak tartott 50 kilométeres körzeten is alig esik kijebbe Bécs, a Fertő-melléke, Királyhida pedig azon belül van. Az 50 kilométert amúgy sem számolhatják olyan szigorúan, hiszen az egyik osztrák üzem is ennél jóval távolabb van Bécstől vagy más nagyvárostól, a másik meg épp ennyire, és mellesleg kb. 10 kilométerre Jánossomorjától a túlsó oldalon. Némileg ellentmondva önmagának, az igazgató teljesen ésszerűtlennek és elképzelhetetlennek találta azt a felvetést, hogy a választékcseré szűk körén kívül Jánossomorjáról osztrák területeket is elláthatnának. Valószínűleg arról van szó, hogy a két ausztriai telepet megpróbálják addig üzemben tartani, míg az ott befektetett

²¹ Portré: Lascsik Attila. HVG 1994 okt. 29.

tőkék nem amortizálódtak, és/vagy az alapanyagellátás végleg le nem áll, és csak attól kezdve látják majd el a nem védett magyar területről, Jánossomorjáról a bécsi iparvidéket. Ehhez még a határátkelő bővítése sem szükséges, Bécs felé az autópályán, illetve Hegyeshalmon át is lehet eladni.

Persze a nagy tőkét lekötő vállalkozásból a helyi téesz közben kiszorult, amikor 1993-ban Jánossomorján elindult a termelés, helyét a bécsi városi tanács tulajdonában álló nagy építőipari cég vette át. Utóbbi céget a „Bau” igazgatója szerint elsősorban a kavicsbánya izgatta, míg a „Bau” ezt másodlagosnak tartotta a készárutermeléshez képest, így útjaik már 1994 elején szétváltak. Ekkortól a „Bau”-t az igazgató egyedül jegyzi, a felügyelőbizottság a holding tulajdonosának két vejéből és a fent említett magyar autókereskedőből áll.

A „Bau” 1993-as termelésindítása férfi munkaerőt követelt és éppen arra az időszakra esett, amikor a téesz szétbontásakor mindenki megpróbálkozott a saját kisgazdaság kiépítésével. Az első évben így az összlétszám kétszerese „átment” az üzemben. Ekkora fluktuáció komoly nehézséget jelentett, de második évben már sikerült leszorítaniuk a vándorlást 150–200 főre, mára pedig szinte nullára. Ezt úgy érték el, hogy közben egyáltalán nem tűrték a kétlakiságot sem: aki három munkanapnál többet hiányzott igazolatlanul, a negyediken – jogszerűen, de az adott helyzetben szokatlanul – megkapta a fölmondását. Sőt, a nehéz munkát végzők között másutt bocsánatos bűnnek számító munkahelyi ivást is azonnali elbocsátással büntették. A munkaerőt így elsősorban a pénz tartja náluk, a „Bau” igazgatója szerint emberei 2000-ben 80–90 ezer Ft-ot kerestek havonta, amit ő helyi viszonylatban jelentősnek gondol. Felvetődik azonban, hogy mekkora is a munkaidő, hiszen a mínusz négy-öt fok alatt termelésre már képtelen üzem erősen érdekelt az enyhébb időszakok minél teljesebb, gyakorlatilag folyamatos üzemű kihasználásában. Erről azonban konkrét adatokat, túl azon a cégvezetői kijelentésen, hogy a munkások bár sokat, de a törvényes kereteket betartva dolgoznak, nem kaptunk.

Egy harmadik élelmiszeripari cég, a „Papi” is Jánossomorjára települt: egy német vállalat osztrák leányvállalatának magyar leányvállalata.²² A települést egyrészt az ausztriai leányvállalat osztrák-cseh arisztokráciából származó cégvezetőjének személyes érdeklődése Kelet-Európa iránt, másrészt a bio-termékeket gyártó cég „romlatlan környezet” iránti igénye motiválta. A helyszín két természetvédelmi terület között terül el, ami elsősorban a vállalat hírnevét szolgálja – maga a természet korántsem olyan érintetlen, a vízminőség például a korábbi évek műtrágyázási gyakorlata miatt romlott. A 200 milliós alaptőkével 1991-ben alakult „Papi” is megépítette saját telephelyét, távol a falutól. 1993-ban döntöttek az építkezésről és 1995-ben kezdték meg az új helyen a termelést. Itt is főleg betanított női munkaerőt (60 főt) foglalkoztatnak, néhány élelmiszer technikust, és 13 biokertész beszállítójuk van.

²² Forrás: a cégvezetővel készített interjú és a cégbíróági adatok.

A „Papi” – mivel 2000-ben megvásárolta a magyar bébiétel-márkanévet – szintén monopolhelyzetben van a magyar piacon és termelésének kétharmadát exportra viszi. Ám súlya még így is – akár az előbbi cégeknek – csekély a saját anyacégén belül. (A céget itt is csak az osztrák cégvezető jegyezheti, aminthogy forma szerint is részét képezik az osztrák cégnek, és itt is hallhatók történetek a saját fejlesztésnek a központi ellenérzések miatti nehézségeiről.)

A „Himec” egy másik ágazatot képvisel ugyan, mert az autópálya beszállítója, adottságai mégis igen hasonlóvá teszik az élelmiszeripari csoporthoz.²³ Legjelentősebb különbség közte és az előbbieket között a késői érkezés és az előzmények hiánya. A „Himec”-et illetve anyavállalatát hivatásos közvetítő hozta Mosonszentjánosra. A céget 1995-ben alapították betéti társasági formában (!), 1997-ben költöztek be a falun kívül álló, a 3. sz. ipari parknak kijelölt területen épült új üzemi és igazgatási épületbe.²⁴ Az autópálya beszállító cég vezetője is megerősítette az iparágáról kialakult képet, hogy a beszállító roppant erősen függ egy-két állandó megrendelőjétől, a vevők versenyeztetik illetve a helyszínen auditálják szállítóik projektjeit. A telepítési döntést tehát lényegében két szinttel följebb (a német-osztrák vállalatcsoport fölött, a nagy megrendelőknél) hozták. Ez az üzem is egy német-osztrák csoport része, mely holding szerkezetű. Az üzem 360 főt foglalkoztat, 70–80%-uk betanított női munkás. Az üzemvezető elmondása szerint „humánus” a foglalkoztatáspolitikájuk – talán a késői érkezés miatti gyengébb értékű munkásállomány által kikényszerítve, talán azért, mert a többi női munkaerővel dolgozó üzemhez képest kevesebbet fizetnek (konkrétan nem tudjuk). A „humánus” azt jelenti, hogy a mezőgazdasági munkacsúcsok idején igyekeznek a munkarendet úgy alakítani, hogy az asszonyok otthon is tudjanak dolgozni, a hiányzásokkal szemben elnézőbbek, „beszélgetnek a dolgozók gondjairól”.

Kinek jó, kinek használ a nagyvállalatok betelepítése? Az önkormányzatnál kapott felvilágosítás szerint a települő cégek egyike sem kapott iparüzési adókedvezményt. (A megkérdezett cégek vezetőinek némelyike azonban ötéves iparüzési adó elengedéssel számolt be.) Végeredményben az önkormányzati pénzek jelentős része ma már e vállalatok befizetéseiből folyik be. Figyelembe véve a még most is folyó ipari kapacitásbővítéseket, továbbá az iparüzési adó esetleges növelési lehetőségét, a helyi adók szükség esetén akár a központi támogatás nagyobb részét is kiválthatják. A saját erőből való fennmaradás lehetősége azon a szinten, ahol Jánossomorja áll, tehát az egész községet behálózó csatornázás, járdák, rendelő, iskola, játszótérek, stb. által jellemzett színvonalon, óriási eredmény, országos ritkaság, mely utólag is

²³ Forrás: a cégvezetővel készített interjú és a cégbírószági adatok.

²⁴ A bt beltárgya egy Beteiligungsgesellschaft, amelyiknek képviselői a cég német tulajdonosai és a helyi üzem magyar származású vezetője.

teljes mértékben visszaigazolja az önkormányzat illetve az egymást váltó két polgármester következetes „iparbarátságát”. Nyilván ez a legelső válasz arra a kérdésre, hogy kinek jó az ipar betelepülése.

Nézzük azonban a részleteket is! A telephelyek földjét meg kellett venni. A „Papi” a telephelyet a környékbeli állami gazdaságtól vásárolta, a „Keksz” és a „Süti” a régi gyár csarnokait használták, majd a „Keksz” a falun belül a régi telephely mellett építkezett, a „Süti” viszont most építkezik a falun kívüli 3. számú ipari övezetben, ugyanott, ahol a „Meier” a szövetkezettől szerzett apránként 10 hektárt. Az út másik oldalán a „Himec” kárpótolta parcelláit vásárolta föl az önkormányzat segítségével, legnagyobbbrészt az egyik falubeli vállalkozó családtól. (Meglehet, annak idején a család éppen ebből a pénzből kezdett vállalkozni). A fizetett földárak nagyon jelentősen meghaladták a szántóért szokásosakat, az eladás tehát egy egyszeri, eredeti fölhalmozás volt az érintett szerencséseknek. A rendezési tervben az ipari övezet óriásira van szabva, az önkormányzat tehát legalábbis nem segíti a földeladási lehetőséget kevesek privilégiumává tenni. Inkább fordítva, a nagyra szabott ipari övezet bizonyos telekválasztékot és ezen keresztül a telkek eladóiából alakuló kartellek megtörésének elvi lehetőségét kínálja.

Avval, hogy a munkaképes korú női lakosság összesen kb. felét foglalkoztatják, az üzemek pótlólagos és viszonylag biztos jövedelmet adnak a helyi családok kezébe, így aztán ők jelentős vásárlóerőt is jelentenek a faluban. Ez nagyon meglátszik a boltok választékán is: nem igen van különbség Jánossomorja és a „boldog Ausztria”-beli Andau között. Talán itt még több az olcsó bóvli, de a fogyasztói kultúra összes vívmánya, a fagyasztott készételek falun szokatlan választékától a gyümölcsízű óvszerig télen-nyáron kapható.

Lehet, hogy fogyasztót nevelnek az üzemek Jánossomorjának, de helyi közép- és felsőosztályt aligha. Az üzemek felső és középvezetői egyetlen kivétellel nem Jánossomorján laknak. Utóbbi sem a helységben, hanem azon kívül, a saját üzemében kialakított lakásban lakik. A helyiek a lakatos-raktáros-téemkás-portás csapatot és a munkásnőket adják, egyre szűkősebben: az üzemek már a környékről is buszoztatnak. Egyetlen felső vagy középvezető sem tagja a helyi önkormányzatnak, senkinek nincs még rokona sem a községben, rákérdezésre is csak azt mondják, hogy az odatepedés során az önkormányzat maximálisan kooperált, egyéb más önkormányzati ügyekre viszont nincs rálátásuk. Ezt megerősíti, hogy az önkormányzat legújabb, hatalmas projektjével, egy regionális hulladéklerakóval kapcsolatban senki nem konzultált az élelmiszeripari cégekkel, azok vezetői nem is tudtak a készülő projektről, noha lett volna, aki ezt a termékeivel kapcsolatos vonzó képet féltve opponálta volna. Informális kapcsolatok helyiekkel szinte sehol nem kerültek színre.

Végignézve az üzemek külső megjelenését, azok nemcsak valamilyen üzemszervezetet, vagy épületterveket, de komplett *layout*-ot kaptak anyavál-

lalataiktól, beleértve az épületek színét, a parkolóhelyek kialakítását, stb., illetve volt, ahol a tulajdonos saját építésze tervezte és irányította az épület kivitelezését. Így az üzemek éppúgy állhatnak Oberpullendorfban is, vagy akár Henley-on-Thames-ben. A feliratok és a névjegyek is többnyire kétnyelvűek. Nemcsak a szakmai és társadalmi szerepek mintáit, de talán még az anyagi kultúra elemeit is tudatosan alakítani igyekeznek az anyacégek. E nevelés a tárgyakban a munkahelyi térelrendezésben, a bútorokban, a munkaruhákban, de az oklevelekben, irodai formanyomtatványokban és propagandaanyagokban is tárgyasul, a tevékenységek szintjén pedig a továbbképzések, a közös ünneplések adják a kereteit. Mindebből mélyebb vizsgálat nélkül úgy tűnik, hogy a cégek a dolgozók fogyasztási mintáira, szokásaira is mély hatást gyakorolnak. Az is lehet persze, hogy a vállalatok által megtestesített anyagi kultúra és a munkahelyi szerepek minden tudatos nevelő szándék nélkül is jelentősen hatnak az ott dolgozókra és rajtuk keresztül a helység ízlésére, kultúrájára. A két, első pillantásra teljesen külön világ tehát mégiscsak összeköttetésben áll, a vállalat valószínűleg az anyagi kultúra modernebb elemeinek fogyasztására tanítja a helyieket.

Végül lássuk az üzemekben dolgozók hosszabb távú érdekeinek kérdőjeleit, jelesül a munkajogi viszonyok terén megnyilvánuló kiszolgáltatottságot és az általában tapasztalható tulajdonosi paternalizmust. Az elsőre a válasz röviden a munkavállalói érdekképviselet teljes hiányában foglalható össze. Noha csak az egyik üzemben történt meg, valószínűleg máshol is megtörténhetett volna, hogy a termelés felfutása után egy szép napon a gyárbeli fontosabb szakik, spontán sztrájk keretében két délután korábban mentek haza, harmadnap reggelre pedig be se jöttek. A cégvezető minden tárgyalás nélkül azonnal kidobta az egész csapatot, három nap alatt munkavállalási engedélyeket szerzett az éber magyar hatóságoktól és egy héten belül már át is hozott a holding lengyelországi üzeméből a kiesettek pótlására alkalmas, azokkal eredetileg is azonos gépen dolgozó munkáscsapatot. A cégvezetőnek persze nyilvánvalóan nincs könnyű dolga, amikor az embereket munkafegyelmre próbálja szoktatni, de a dolgozók teljes kiszolgáltatottsága sem jó megoldás. Szükségtelen mondani, hogy a megüresedett munkahelyeket három nap alatt még ha akarták volna, sem hirdethették meg a hazai munkanélküliek között, a munkásimport azonnali engedélyezése a hatóság részéről feltehetően törvénysértő volt.

Nehezebben megfogható, de föltűnő a tulajdonosi paternalizmus is. Mindhárom családi tulajdonú külföldi cég helyi cégvezetőivel folytatott beszélgetésben nagy teret kapott a tulajdonos dicsérlete, a legdurvábban ott, ahol a fenti sztrájktörési akció történt. Teljesen elképzelhetetlen, hogy a szocialista nagyüzem élén állva e cégvezetők elődei, a szocialista nagyvállalati igazgatók ugyanennyi időt szenteltek volna az akkori főilletékes méltatásának. Arra, hogy nem egészen saját kezdeményezésből teszik, a legkifejtettebb esetben utal maga a tulajdonos által kialakított cégarculat

(újságban, Interneten) is, melyben a cég a régi klisék szerint mint nagy család jelenik meg, amelyet a legendás munkabírási, a hatvanon túl is hollófeke sörényű odaáti vállalkozó-atyja vezet. Persze tudjuk, hogy a vállalati stílus nem azonosítható sem a formális, sem a szervezeti autonómiával. Mindenesetre a paternalista stílust legalábbis a helyi vezetők egy része is nehezen bírhatja. Az autonómiára a cégjegyzés joga és a jánosomorjai cég helyzete a vállalatcsoporton belül adnak valamelyes információt, de stíluskérdésekről persze nem beszélnek jelenlegi főnökeikkel és tulajdonosaikkal kapcsolatban a helyi vállalatvezetők. A korábbi munkahelyek kapcsán azonban ilyesmi is kibukik. Az egyik nagyvállalati vezető a vonzó jánosomorjai ajánlat mellett kifejezetten a lekezelő stílus, a szolgálai bánásmód miatt hagyta ott korábbi munkahelyét és jött a német, nem-családi tulajdonú jánosomorjai üzemet vezetni, vonzónak találva az észak-németek tárgyyszerűbb stílusát. Igaz az is, hogy a paternalizmus átfogó, nemcsak a termelésnövelésbeli érdekközösségre korlátozódó egységet teremthet a tulajdonos családok és jánosomorjai helytartóik között, az elmondások szerint például az egyik cég tulajdonosai meghívják vadászatukra cégvezetőjüket, „társadalmilag” is érintkeznek vele. Az érintkezési formák hangsúlyozzák az összetartozást, mely ugyan aszimmetrikus, de mégis mindkét félre vonatkozó: a saját cégarculata alapján leginkább paternalista, uralkodó típusú tulajdonost a fülünk hallatára üdvözölte vidor „Servus, Chef”-fel egyik középvezetője, nyilván nem pillanatnyi elmezavarában. Fölmerül ugyanakkor a kérdés, hogy ha a vezetők minden, a családi összetartozást hangsúlyozó rituális forma ellenére is kiszolgáltatottnak érezhetik magukat fiúi szerepükben, akkor mit éreznek az egyszerű dolgozók?

2. A professzionális közvetítők

A telepítéseket leveleznylő tanácsadó és ipari tervező kft, amely egy német iroda magyar lerakata, meglepetésünkre azt fejtette ki, hogy egy ipari park sikerében az infrastrukturális szolgáltatások minősége egy bizonyos szint fölött már csak másodlagos szerepet játszik. Ezek ugyan rengeteg pénzbe kerülnek, de ritkán vannak ott éppen olyan kiépítettségben és kapacitásokkal, amilyenre a települő vállalatnak ténylegesen szüksége van, tehát gyakran nem kerülhető el az át- vagy az újbóli megépítés. Jánosomorja fő közvetítője, a „PDT” már a kezdetektől keresett beruházókat Jánosomorjára. A legenda szerint a német tulajdonos egy 1991-es erdélyi segélyosztó úton ismerkedett össze valakivel, aki az első magyar üzletkötője lett. Ez az úriember egy bogárhátú VW-ban bejárta az egész nyugat-magyarországi régiót és minden önkormányzat igényeit és lehetőségeit felmérte. A német tulajdonos egyébként semmilyen más szállal nem kötődött Magyarországhoz. A németországi „menekülő tőkét” telepíti Magyarországra. A cég erőssége, hogy teljes logisztikát nyújt: a telekkereséstől a cégalapításon át az építtetésig. Az első években csak

a „szélelekig” jöttek be Magyarországra, mostanában azonban már a Duna-Tisza közén is tevékenykednek. A nagyvárosokat elkerülik.

3. Az agrárium átalakulása

Az agrárágazattal kapcsolatban a történeti áttekintés a mai tendenciák előképét adja – feltartóztatatlan sodródást mutat az egyéni gazdálkodási formák irányába. Ugyanakkor beszélgetőpartnereink élő és súlyos problémaként adnak elő egy sor olyan feladatot, melynek ellátására a szövetkezés eszméjét már több mint százhusz éve Magyarországon is kitalálták. Az andai példa alapján vélhető, hogy integráció nemcsak piaci alapon lehetséges egyéni gazdaságok között, hanem bizonyos feltételek között a szövetkezeti szerveződésben is. Ettől függetlenül is felmerül azonban a kérdés, hogy a jánosomorjai téesz korai és radikális átalakításával a téesz vezetőség bölcsen megóvta-e magát és társait a rossz kompromisszumoktól, elhúzódó konfliktusoktól azzal, hogy belekergetett mindenkit a magángazdálkodásba, vagy fordítva, elhamarkodottan fölszámolt egy lehetséges integrátort, melynek szerepe most betöltetlen? A téesz-átalakulásokkal foglalkozó irodalom az újonnan létrejött szervezeteket – a választott jogi formától részben függetlenül – ingatag, bomlékony építményként mutatja be. (Bihari-Kovács-Váradi 1996, Kovács 1998)

A magánosodás előzményei Jánosomorján még a téesz-időkhöz nyúlnak vissza. A helyi téesz többlépcsős összevonások eredményeként 1974-ben a megye legnagyobb téeszévé vált.²⁵ A nagytéészen belül kerületi rendszerben megmaradt az összevont három, illetve '74-től négy falunak megfelelő négy téesz nyoma. 1981-ben a „szocialista piacgazdaság korszellemének” hatására ágazati önelszámoló rendszerre tértek át. Ez sem hozta meg a várt eredményt, mert az egyes ágazatok egymás számára elszámoló árakon teljesítettek, s ez nem tette lehetővé a gazdaságosság korrekt számítását, így persze a tervcélokat sem lehetett helyesen megadni, azok a feszített és a laza terv között ingadoztak. A téeszelnök ezen utólagos értékelését megerősíti a többi egykori középvezető is. Mindegyikük tudni véli, melyik ágazatot mennyire nyomta vagy segítette ez az egykori tervezési rendszer. Különösen az állattenyésztés lett veszteséges, noha jelentős tőkét fektettek bele. A téeszelnök és az egykori állattenyésztési ágazatvezető álláspontja szerint ebbe az átalakulásban, a termelés népgazdasági feltételein kívül az is belejátszott, hogy a belső elszámoló árak által az ágazatnak nyújtott helyi előnyt több, mint ellensúlyozta az ágazatnak teljesített szállítások bizonytalan minősége és időbeli késései. 1987-ben az ellentéteket kiküszöbölendő, egyrészt visszatértek a kerületi rendszerhez, másrészt maximum 10 hektárig a téesz földet

²⁵ A téesz történetére forrásunk a téesz jelenlegi elnökével készített interjú volt. Ezt egészítették ki a téesz egykori középvezetőinek visszaemlékezései.

adott bérbe a művelésre vállalkozóknak. Az ilyen földek nagysága idővel összesen ezer hektárra, az összterület hatodára emelkedett és a téesz úgy integrálta a vállalkozókat, hogy a vetőmag-beszerzést, az értékesítést és gépi munkát igény alapján elvégezte. A rendszerben a téesz tagság és az összes nyugdíjasok létszámának harmada vett részt, az egykori vezetők szerint széles szórásban. Más vélemények szerint viszont a rendszer hasznélvezői valójában az egykori középvezetői körből kerültek ki. Eközben a határnyitással a téesz elvesztette a szakképzett munkaerő jelentős részét, nemcsak az építőipari szakmákban, de a mezőgazdasági gépkezelők körében is. Megcsappant szakemberállománnyal, megosztott érdekű és figyelmű vezetői csoporttal és belső kooperációs és elszámolási nehézségekkel küzdve érte a téesz az 1992-es és 1993-as év, mikor jelentős veszteséget termeltek. E nehézségek 1994-re megérlelték a szövetkezet elnökében az elhatározást, hogy föl kell számolni a közös gazdálkodást. Addigra már a tehenészetet, majd a sertésenyésztést is fölszámolták, 1994-ben minden munkavállalónak végkielégítéssel fölmondtak és a szövetkezet eszközeit egy holdingba, tulajdonkezelő társaságba vitték, mely 2–2 millió forint törzstőkével kft-ket alapított. E társaságokban (a továbbiakban csak kft-ként emlegetjük őket) a holding 51%-kal részesedett, a maradék 49%-ot a kft vezetői és az ott dolgozók adták össze változó arányokban.

A holding-kft szerkezet a róka fogta csuka esete. A holding 13 tagú vezetőségében a hét kft vezetői is tagok, és mivel övék a többség, olyan döntéseket, melyek a kft-ket gyengítik, vagy nekik kedvezőtlenek, csak akkor lehet keresztülvinni, ha egyikőjük átáll. A másik oldalon a többségi tulajdonos holding a társasági törvény és az általunk nem ismert alapító szerződések keretei között széleskörű jogokkal rendelkezik. Nem rekonstruálható, kinek mi volt a taktikája az alapításokkor, de az egyértelmű, hogy míg a téesz felszámolását az elnök kezdeményezte, az átalakulási formát az elnök és a középvezetők szélesebb körű konzultációi során választották meg, az érintett vezetői kör még csoportos tanulmányutakat is tett, hogy tapasztalatokat cseréljenek a már átalakult téeszekben. Egyöntetű vélemény, hogy a téesz eszközeit is viszonylag kevés konfliktus árán sikerült elosztani: egy-két kivétellel a kft-k a meglévő üzemi egységekből alakultak, vezetőik is többnyire az addigi kerületvezetők lettek, eszközként addigi kapacitásait kapták meg a bekerülési érték 7 vagy 8 ezrelékének megfelelő éves bérleti díjért. A bekerülési érték alapul vétele újabb konfliktusforrás lehetett volna, hiszen az eszközök eltérő mértékben amortizálódtak, ám ebből sem lett nagyobb összecsapás. Az akkori bizonytalan, minden irányban nyitott helyzet jellemzi, hogy a kft-k – legalábbis egyes vezetők visszaemlékezése szerint – maguk szorgalmazták, hogy a holding többségi tulajdonosuk legyen, mert ebben láttak biztosítékot arra, hogy a továbbiakban is folyamatosan nekik és nem másnak adja majd bérbe eszközeit. A mezei leltárt viszont az induláskor megvetették a kft-kkel.

Az átadott eszközök legnagyobb részt már gépeket, szárítót, keverőt, raktárt jelentettek, földet nem. A föld különböző utakon szinte teljesen kiment a téészből, erre később visszatérünk. Lényeg az, hogy az utód kft-k minimális saját földön gazdálkodnak, saját földjeik nagyságának tíz- vagy százszorosán végeztenek szerződéses termelést, vagy végeznek mások részére gépi szolgáltatást.

Az új kft-k az első három évben nyereségesek voltak, utána egyre több lett veszteséges, a hétből kettő már föl is számolt, illetve végelszámolásban van.²⁶ A bukások közvetlen oka az volt, hogy nem tudták a hiteleiket visszafizetni. Távolabbi okokat is mérlegelhetünk. A nagygazdák ugyanis szemmel láthatóan jelentős gépparkokat építettek föl, tehát a gépi szolgáltatásra bázisozó kft-k megrendelői köre inkább szűkül, mint bővül, miközben ők is ki kell, hogy gazdálkodják eszközeik megújításának költségeit. Amennyiben saját számlára is akarnak termelni, sújtja őket is a környéken kialakult, a helyiek szerint az országosnak dupláját kitevő (2000-ben 1000 Schilling=19000 Ft/ha) földbér-színvonal. Az is elgondolkodtató, hogy egyetlen mai kft vezető kivételével a az egykori téesz vezetők és a mai kft vezetők jelentős – (150–350 hektáron gazdálkodó, 20–30 millió forintos jelenlegi értékű gépparkkal rendelkező, évi kb. 50–80 milliós árbevételű) – saját gazdaságot építettek ki, melyek ma is prosperálnak, miközben két kft-jük megbukott. Tény, hogy a bukdácsoló gépi szolgáltató kft saját vezetője magántulajdonú gazdaságának is rendszeresen teljesített szolgáltatást, ám ennek is két olvasata lehet elvben, attól függően, hogy a szolgáltatást milyen áron számolták el. A gonosz értelmezésben a kft vezetője saját magángazdasága részére kirabolta az általa vezetett kft-t. Mondani sem kell, egyes gazdák ezt a változatot hangoztatják. A vezetővel szemben jóindulatú értelmezésben a kft-nek a magánosok által birtokolt 49 %-án (mondjuk így: a nem-téesz részen) belül a többségi tőketulajdonos vezető csak kényszerűségből, más vevő hiányában használta ki a bukdácsoló kft kapacitásait. Ez is hihető lehet, ha fölteszük, hogy a kft-ben a vezetőre eső tulajdon értéke meghaladta a vezető magángazdaságának értékét és egyáltalán volt valamilyen perspektívája a kft továbbélésének. További tényező a bukásokban a holding szerepe; a holding több kft-ben is alaptőként emelt illetve adósságot engedett el, a bukott kft eszközeit pedig a többi, talpon maradt kft között tetszése szerint csoportosította át. Tekintettel a holding irányításának szavazati arányaira (13 tagból 7 kft-vezér, 6 személy a holdinghoz kapcsolódik) felmerül a kérdés, hogy a tőkeemelés és adósságelengedés szigorúan gazdasági szempontok szerint történt-e, vagy a jutalmazás és büntetés eszköze is lehetett.

Hangsúlyozandó, hogy nemcsak a bukott, de a talpon álló kft-k esetében is gyakori képlet, hogy a kft vezetők jelentős saját gazdasággal rendel-

²⁶ Forrásaink az egyes kft-k vezetőivel, az egykori téesz középvezetőkkel készített interjúk voltak.

keznek, fölvetve azt a lehetőséget, hogy téesz-ellenes állami politika esetén a nagygazda-kalapjukat teszik föl, a másik esetben pedig nagyüzemi vezetői minőségüket domborítják ki. Ebből a szempontból is érdekes – mintegy a téesz, a kft és az egyéni, illetve családi gazdaság alternatíváinak megmutatására is – egy pillantást vetni az egyes kft-kre.

A „Szántó” kft látszik a klasszikus esetnek. 14 tagja van, nagyjából azonos részesedéssel az alaptőkéből. A kiváláskor kaptak ugyan gépeket a téesztől, szárító- vagy raktárkapacitást azonban nem. A ma már korszerűtlen géparkot gép-, ill. tőkepótló hitelből, az utóbbihoz fölvehető állami támogatásból darabonként próbálják megújítani, de alapításuk után a másik kft későbbi fölszámolásából is kaptak eszközöket, például a szűk keresztmetszetnek számító tárolót.

A kft fő profilja a szántóföldi növénytermesztés, hozzávetőleg 800 hektáron, melynek nagyobb része bérelt. Szerződéses rendszerben termelnek, tehát vetőmagot kapnak, és a készterményt szállítják az átvevőnek, mely egyebek között a téesz egy másik kft-je is lehet. Rákérdezésre a kft vezetője elismeri, amit máshol maguktól szoktak panaszkodni, hogy az átvevés körül sok a probléma, de nem látja túl drámainak a helyzetet, hiszen ő se tud mindig a megállapodott időben szállítani; istenem, mondja, ezt azért egyensúlyban lehet tartani, fontosak a személyes kapcsolatok.

A máshol tapasztaltnál lényegesen visszafogottabb vállalkozó kedv, a szöveg és a stílus óvatossága és egyszerűsége nyilván részben karakter kérdése, részben azonban a vezető előtörténetéből is adódik. Ő egykor a téesz fő termelésirányítója volt, majd „beleszaladt” egy nagyon rossz évbe, és jelentős veszteséget halmozott föl, ezek után a szárítóüzem vezetőjének tették meg, vagyis parkolópályára állították. Itt érte a téesz átalakulása. Ám ekkor, valószínűleg egyedül a középvezetők közül, nem is kísérelte meg megszerezni az általa közvetlenül irányított üzemi egységet. Ehhez akkor, „fekete bárány” korában nyilván nem kapott volna támogatást a téeszelnöktől és középvezető kollégáitól. Másrészt szembekeverült volna avval a nála jóval fiatalabb, szintén felsőfokon képzett, rendkívül dinamikus szakemberrel, aki az ő odahelyezése előtt és után is a szárító tényleges vezetője volt és akinek kft-je végülis megkapta az értékes berendezést.

A vezető szimpatikus visszafogottsága, tudatos békeőrzése ugyanakkor kft-jének egy viszonylag konzervatív, de nem feltétlenül stabil gazdálkodási módjával párosul. Bár a földeket több évre szóló szerződésekkel veszik bérbe, a bérleti díjak emelkedése érzékenyen érintheti őket, csakúgy mint kiszolgáltatottságuk a terményeiket átvevőknek. Azt persze nem lehet megtagadni, hogy ez csak a saját számlára és rizikóra termelő gazdálkodó és az árat és átvételi feltételeket erőfölényét érvényesítve diktáló kereskedő „örök”, de legalábbis a mai mezőgazdaságban gyakorinak mondható szembeállását tükrözi, vagy speciális körülmények is nehezítik „Szántó” kft gazdálkodását, például esetlegesen a jelentős eladósodottság. Mindenesetre kérdés,

hogy meddig fog tizennégy tulajdonosnak elég jövedelmet adni a nyolcszáz hektáron folytatott szemtermelés.

A szárító vezetője üzeme körül építette ki a „Vetőmag” kft-t. Ebben a kft-ben a szárítókapacításra szerződéses gabona- és ipari növény termeltetés szerveztek, ők adják a vetőmagot és egy, a partner cégeknél érvényes, növényvédő szerekre és egyéb anyagokra szóló vásárlási utalványt a gazdáknak, majd a fölvásárolt és szárított terményt közvetítik a nagy gabonakereskedelmi cégekhez. Bár a kereskedési tevékenységet is fölvették cégbejegyzésükbe, valójában kicsinek látszanak ezen a porondon. A faluban azonban – az osztrák gazdákat leszámítva – egyértelműen ők a legdinamikusabbak. A körülbelül 4800 ha területen folytatott szerződéses termeltetés tavalyi nettó árbevétele elérte az egymilliárd forintot, ezzel nagyságrenddel hagyták el a maximum 60–100 milliót elérő legnagyobb helyi gazdákat. Kapcsolataik is nekik a legerősebbek, a kft tulajdonosai között ott van a téesz egykori párttitkára, aki később a kárpótlási törvényben előírt érdekegyeztető fórumon a téeszt képviselte és a téesz földmérlegét elkészítette.²⁷ A kft fiatal vezetője egyben önkormányzati képviselő. A téesz-holding elnöke, bár szíve melegevel a „Szántó” kft-t és személy szerint is annak vezetőjét dicséri, azért a jelekből ítélve a „Vetőmag” kft-t is támogatja.

Noha a „Vetőmag” kft szerződéses termeltetés formájában körülbelül akkora területen lát el integrátori szerepet, mint az egykori téesz törzsterülete, ebben nemcsak helyi földek vannak, hanem az állami gazdaságból így-úgy kiszakított tízezer hektárból és a szomszéd téeszek bomlásából is jutottak ide területek. Nem tudunk tehát olyanfajta összehasonlítást tenni, hogy a jelenlegi integrátor a korábban nagyüzemileg művelt földek hány százalékán látja el e szerepkört.

Az egykori téesz-gépműhely vezetői a téesz átalakulásakor a műhelyt és egy kis gépparkot vitték be az új kft-be, nevezzük „Mezőgép” kft-nek. Akárcsak a „Vetőmag” kft-nél, itt is egy csapat állt föl három emberből, ám már az átalakulás előtt. 1987-től a kibontakozó kis, 10 hektáros bérletekre álltak rá, 1988–93 között elsősorban vetőmaggal foglalkoztak, ami akkor tízszeres hasznot hozott. 1994-ben alapítottak egy saját kft-t, eredetileg gépvásárlásra. Azt mondják, hogy a gépvásárlás volt akkor a vízválasztó, a kisemberek ezt a lépést nem merték megtenni, akik igen, azokból vállalkozó lett. A saját kft az egykori téesz-bérleti rendszerben megszerzett ismereteket hasznosítva a vetőmag- és zöldségtermesztést választotta fő profilnak, de nem zárkóztak el a tapasztalataiktól és képzettségüktől távol eső vállalkozásoktól sem, például nagyarányú mákvirágexportot bonyolítottak egy nagykereskedő-exportőr támogatásával.

²⁷ 1991. évi XXX. tc. A törvény szövegét, a végrehajtási utasítást és a benne hivatkozott jogszabályokat együttesen ld. Kárpótlási... 1991.

Az 1994-ben átvett gépparkra alapított második kft-jük szerkezete azonos volt a többi kft-vel. Ez a kft azonban viszonylag hamar csődbe ment. Egyesek szerint a kft vezetői a saját zsebükre gazdálkodva vitték csődbe a kft-t, mások szerint a kft-t a holding büntette, melynek elnöke állítólag oszd-meg-és-uralkodj politikát játszott a kft-vezetőkkel. Állítólag azért buktatták meg őket – miként a másik csődbe ment kft-t is –, mert nem voltak hajlandók akkor és olyan feltételekkel (ti. ingyen) a gépeikkel dolgozni a holding vezetőjének, az egykori téeszelnöknek a magángazdaságában, ahogy azt az elnök elképzelte. A holding először csak leváltatta a menedzsmentet, majd egy év múlva hagyta csődbe menni.

A megmaradt, teljes egészében a csapat magántulajdonában álló saját kft viszont virágzott. Ennek tulajdoni szerkezete nem ismert, a céget viszont egyedül az egykori téesz gépi szolgáltató üzemágának vezetője jegyzi, a hármából egyébként csak neki van felsőfokú gépészeti képzettsége. A szerviz-üzemi ill. technikai képzettségű két másik tulajdonossal, a téesz gépműhely egykori főnökével és raktárával jól begyakorolt hármast alkotnak. Ez a gépek üzemeltetésénél még nem meglepő, azonban a hitelkérelmek és a pályázatok dzsungelén való közös áthatolásnál, melyben sem képzett alkalmazott, sem feleség vagy rokon nem segít, már inkább. A tájékozódás forrása a szaksajtó és nagyobb mértékben a személyes kapcsolatok, melyek gyökerei a téesz időkből nyúlnak vissza. A saját számlára folytatott termeléssel (vetőmag, zöldség) párhuzamosan egyre inkább fölfejlesztették gépparkjukat és mind több gépi szolgáltatást vállaltak külsőknek, mára utóbbi lett a fő profiljuk is. Jelenleg csak 400 ha-t művelnek maguk, de traktoraik, répaszedő kombájnjuk, öntözőberendezéseik segítségével múlt évben 600 millió forintos forgalmat bonyolítottak le. A gépparkot itt is lépésről-lépésre fejlesztették elsősorban hitelekkel, melyekhez személyes vagyont, házukat és magát a gépet is lekötötték biztosítéknak; és állami támogatásból. 2000-ben hatszázmilliós forgalommal mindössze kb. tízmilliós adósság- és harmincmilliós leasing-állomány áll szemben. Ma már olyan dolgokra is futja, mint pl. egy hetvenmilliós, számítógépvezérelt cukorrépa kombájn. Ráadásul az ÁPV Rt pályázatán „leprivatizálták” a helyi határőr-laktanyát is.

Mi volt sikerük titka? Egyrészt a jól és rugalmasan szervezett munka kevés (a tulajdonosokkal együtt öt), ám igen jól megfizetett emberrel – egyik alkalmazottjuk például tavaly nettó havi 180 ezret keresett a gépen. Aki a „Mezőgép” kft-nél gépkelző, az természetesen nemcsak vezet éjjel-nappal, de ha kell, szerel is, sőt szervezi a munkát és az üzletet. A távolabbi, Vas és Veszprém megyei munkák teljesen önálló és megbízható embereket követelnek. A nagy távolságra kiterjedő működés jelentős üzemanyagköltségeket is maga után von, ezek csökkentésével jelentősen növelhető a nyereségség. A rejtett tartalékokra utal a határőrlaktanya privatizációjával megszerzett üzemanyag-tároló is, melyet az interjú készítésekor is éppen fel- vagy letöltöttek.

Mind a „Vetőmag” mind a „Mezőgép” kft-nél mindennaposnak tartják az olyan együttműködési formákat, melyek a cégen belüli „informalitás” példái. Így például a vezetők, illetve a tulajdonosok egy kisebb csoportja összeáll és vásárol egy gépet, melyet aztán bérbe ad, hol a saját cégnek, hol másnak, és a teljesített gépórák alapján számolnak el mind a megrendelővel, mind egymással. Ez egyfelől nyilván adóelkerülés, másfelől azonban a bonyolult szervezeti formák iránti bizalmatlanságot is sejteti. Ugyanakkor biztató példáját adja a hosszabb távú, bizalomra épülő együttműködésnek.

Az egyes mezőgazdasági cégek átalakulásainak történetei tehát azt mutatják, hogy agrárvállalkozóvá válni még a helyi, az átmenetet könnyítő (pl. a téesz-átalakulás során a munkanélküliek és nyugdíjasok nyomását csökkentő) körülmények között is csak az egykori vezetői rétegnek volt esélye. Állandó csapatok nincsenek, erre mindenhol rákérdeztünk, a sport, a vadászat, vagy a kártya még részben sem fogja keretbe az egykori téesz-csapatot. S ha mégis, akkor leginkább a focicsapat, melyben az egykori elnöknek, fiainak, és az elnök ellenlábásának is komoly ambíciói vannak, ez azonban inkább a régi társaság megosztásához, mintsem összefogásához járul hozzá. A vadászatot a helyiek kifejezetten az újgazdagokhoz, kisvállalkozókhoz és vendéglősökhöz társítják. S bár mára semmilyen kulturális kerete nem lelhető föl az egykori téesz-vezetők összetartozásának, föltűnő hogy a névnapokat a holding és a kft-k négy-ötéves csúnya harcai után is együtt ünneplik – s ezeken szinte mindenki megjelenik. A nagygazdák, illetve az egykori téesz-vezetők persze szemmel tartják egymást: a faluban kapott adatok arról, hogy kinek mekkora gazdasága van, többnyire pontosan megegyeztek avval, amit maga a gazdálkodó saját gazdaságáról „bevallott”.

Mit jelent a mezőgazdasági átalakulás Jánossomorja egésze szempontjából? A mezőgazdasági vállalkozás, mely elvárásaink szerint a jánossomorjai gazdaság egyik pillére kellene, hogy legyen, vizsgálatunk jelenlegi fázisában furcsa módon kívülállónak tűnik a falun. Ennek legfontosabb oka, hogy viszonylag kevés embert foglalkoztat és egyetlen nagygazda, vagy kft sem foglalkozik állattenyésztéssel. Az elkülönülést a térbeli ártrendeződés is meghatározza: még ha a nagygazda hagyományos, gazdasági épületekkel felszerelt paraszti eredetű, felújított és bővített házban lakik is, már veszi, építi telephelyét a falun kívül, ahol raktárát és gépparkját alkalmasan elhelyezheti.

Nem tudjuk még, hogy milyen széles a kisgazdálkodók köre és mekkora hányaduk adja földjeit bérbe a nagygazdáknak. Mivel a nagygazdák saját üzemi területük hozzávetőleg 10 %-át birtokolják, a többi bérlik, az üzemi koncentráció mindenestre az elaprózott tulajdonszerkezet ellenére is meglehetősen gyorsnak látszik. Másrészt, bár fogalmunk sincs a (vállalati álcázással) osztrák tulajdonba került földek teljes nagyságáról (a birtokolt földek jelentős részét állítólag még az első földárveréseken vették meg, a helyi információk szerint a 8000 ha fele még licitálás előtt „valahogy” az osztrákoké lett), de az tény,

hogy az egykori téesz-terület harmadának megfelelő nagyságú földön osztrák gazdaságok terülnek el, így az új szereplők elég szűk helyre szorulhatnak.

Az osztrák gazdák által bérbe adott földekről ugyan a helyiek keveset tudnak, de e variáció is jelentős területeket érint. A faluban csak a vállalati formában gazdálkodó osztrákok „látszanak”.²⁸ Ők az elmúlt öt évben a határ túlsó oldalán birtokolt gazdaságuk tíz-ötvenszeresét kitevő nagyságú területeken építettek ki üzemet itt (20–30 hektárról 500–1000 hektárra nőttek részben saját, részben bérelt földjeik), így az egykori téesz üzemi területének nem kevesebb, mint harmadát művelik. Minden felkeresett ausztriai gazdánál jól láthatók a géppark kiépítésének fázisai. Használtnak vett 10–15 éves gépekkel indultak, többnyire közepes, 60–100 lóerős traktorokkal, de ma már mindenhol két–három vadonatúj, komputervezérlésű, klimatizált 140–180 lóerős traktor mellett újonnan vásárolt kombájn és talajművelő eszközök, öntözőberendezések, más gépek rajai állnak. Az új csarnokok, szárítók, hídmérlegek, gázolajtartályok és -kutak, a saját trafók és a községtől a telephelyig húzott villanyvezetékek százmillió nagyságrendű beruházást jeleznek. Maguk a gazdák is 100–600 millióra teszik a beruházásaikat az elmúlt öt évben. Honnan a tökébcőség?

Az osztrák gazdák az indulásnál jól befektetett megtakarított pénzről, baráti kölcsönökről, majd a gazdálkodásból elért és visszaforgatott haszonról beszélnek, ám ez a látottakat tekintve aligha lehetett elég. A banki kölcsön az odaítélt kisüzemet tekintve, ha lett volna is, messze nem elég az itteni nagyüzem felszerelésére; az itteni hitelforrásokért pedig az osztrákok a többi nagygazdával hasonló feltételek között versenyeztek, ez tehát nem indokolhatja a kiugrást. Nehéz elhessegetni a feltevést, hogy az osztrák, illetve a mindkét oldalon gazdálkodó üzemeknek az extraprofit olyan bőséges forrása áll rendelkezésére, amely a többi helyi nagygazda számára nem elérhető. Már igen korán hallottuk a helyi agrárvállalkozóktól, hogy az osztrák gazdák egy, a határtól bizonyos kilométerre húzódó sávon belül géppel sőt terménnyel is átjárhatnak a zöld határon. Ebben mindenki egyetértett, sőt, legtöbben, köztük az egyik megkérdezett osztrák gazda is, úgy mondták, hogy ezt valamilyen rendelet megengedi nekik bizonyos feltételek megléte esetén. Ennek az átjárásnak a következményeit már nem tudták ilyen egyöntetűen megmagyarázni. Volt aki az előnyt csak a hivatalos határátkelőhelyig tartó út, az ottani várakozás és adminisztráció megspórolásában látta. Volt aki az Ausztrián belüli (ahonnan a „hivatalosan” importált magyar gabona valós vagy kitalált minőségi kifogásokkal is kiszorítható) magasabb áron való értékesítésben vélte megtalálni a döntő előnyt. De volt olyan is, aki az osztrák gazdák magyarországi terményeinek határon átnyúló ausztriai értékesítésében az osztrák gabonaszubvenciókat vélte a titok nyitjának. Vagyis az innszó

²⁸ Forrás: A Jánossomorján működő két osztrák és egy vegyes, családi bt. formában működő tulajdonosokkal készült interjúk.

oldalon viszonylag olcsón megtermelt gabona, miután átkelt a határon, osztrák terméknek mondatik, és a szubvenciók besöpörhetők lesznek utána, akár még azon az áron is, hogy a gazda túloldali földje parlagon marad.

Maguk az osztrák gazdák – az is, aki saját üzeme telepítésének meghatározó tényezői között felsorolta, hogy belül volt az „öt kilométeres zónán” – egy emberként tagadták bármiféle határátlépés lehetőségét a hegyeshalmi hivatalos határátkelőhelyen kívül. Miután azonban a határon átljárás konkrét nyomait (gépekkel kitaposott utak) tudomásul kellett vennünk, megpróbáltuk kideríteni a pontos tényállást. A „határövezet” ilyen új fogalmát nyilvánosan hozzáférhető jogszabálygyűjteményben nem sikerült megtalálnunk. A határőrség a 1996. 45. tc., a vámtörvény végrehajtási utasítása és a 1997. 32. tc. adta keretek között egy belső utasításban (184/1997 HÖR) szabályozta az „ideiglenes határnyitás” rendjét. Erről annyit kell itt tudnunk, hogy olyan szigorúan szabályoz, ahogy az osztrákok sehogyan se szeretnék (alkalmanként kell kérni a központi határőr-parancsnokságtól, árut nem vihetnek át, a határnyitás térítésköteles, kb. 3100 Ft/óra és általában legalább fél napot számolnak). Az árukivitelhez VPOP-engedély és -eljárás is kell. Minden kétséget eloszlatandó, az illetékes határőrtiltást elmondta, hogy az addig (2000 januártól októberig) az ország minden határáról, légi és vízi határokat, tehát kenuszókat és sportrepülőket is beleértve beérkezett engedélykérek száma nem érte el az ezret – vagyis a Jánossomorja és Andau közötti zöldhatár-szakaszon utakat kitaposó gépekre arányosan számítva talán ha fél vagy egy ilyen engedély jutott tíz hónap alatt – ami nem elég ahhoz, hogy az út kitaposódjon. Már itt eltöprengtünk azon, hogy a szigorú szabályozás egyben végrehajthatatlan szabályozást is szokott jelenteni, és a határra visszamenve gyanúnk természetesen beigazolódott: maguk a határőrök is gyermeki ártatlansággal jelentették ki, hogy bizony ők nem tudják megakadályozni, hogy az osztrák gazdák át ne menjenek a határon a géppel, ők ugyanis nem tudnak „minden bokrban ott állni”. Arra tapintatosan nem kérdeztünk rá, hogy egy pótkocsit vontató nehéz traktort ugyanolyan nehéz lenne-e puskavégre kapni, mint egy, a határvonalon átváltó özet. Abban pedig nem ők a kompetensek, hogy az állítólag csúcstechnikával felszerelt, éjjel-nappal minden bokrot computeres vezérlésű figyelő- és hallgatózó-eszközökkel ellenőrző osztrák hadsereg miért nem veszi észre az ide-oda járó gépeket. A kézenfekvő válasz nyilván az, hogy nem akarja. A határátljárásal elérhető extraprofit tehát a túlsó oldalon szétterül, szétosztódik.

Így a határon járó osztrák gazdák helyzetük monopolizálásában érdekeltek. Ez persze nem tekinthető az elzárkózás pártolásának – fordítva, az osztrák gazdák éppen az átljárás bajnokai, és morogni a magyar gazdák, egyebek között a téesz vezetők szoktak az egész nyugati határ mentén – mint azt a MOSZ-ban érdeklődésünkre elmondták. A helyi téesz vezetője – rákérdezésre – még azt is állítja, hogy annak idején az agrártárca e környékről származó vezetőjének is tudomására hozták a „zöldhatár”-problémát, de az illető miniszter valahogy nem boldogult a dologgal.

Az osztrák gazdák, noha van közülük, aki megtanult magyarul – bár jellemző módon kizárólag a tegező formát tudja, szemben udvarias és kultivált német társalgási stílusával – semmilyen módon nem vesznek részt a község életében, éjszakára hazamennek a határ túlsó oldalára, a községnek még a vezetőit sem nagyon ismerik. A helyiek némi ellenségeséggel kommentálják az osztrákok itteni tevékenységét, de tevőlegesen nem akadályozzák őket. A szántóföldeken vett telephelyek átsorolását például az önkormányzat engedélyezte, igaz, az osztrák gazda szerint jóval többet kért az önkormányzati tulajdonú földért, mint amennyit ért – de ezzel így járhattak volna a képviselőtestületben ülő nagygazdák más, tősgyökeres helyi illetőségű konkurensei is.

Egybehangzó, de hivatalos adatokkal meg nem erősített információink szerint 2200 ha-on osztrákok gazdálkodnak, ennek $\frac{1}{3}$ -a egy kézen van, a maradék három másik osztozik.²⁹ E gazdák szinte semmilyen kapcsolatot nem tartanak egymás között sem. Elszigeteltségüket is tükrözheti az együttműködéssel kapcsolatos indulatos kifakadások sora, még a „vegyes” – osztrák-magyar – gazdaságban is (semmit nem adunk kölcsön, mindent papíron rögzítünk stb.). Azt persze igen nehéz megmondani, hogy ebből a távolságtartásból mennyit magyaráz az ellenségeség, illetve az irigység, és mennyi az együttműködés és bizalom normális, a régi paraszti világban is működő kultúrájának hiánya. A legnagyobb osztrák gazda arra a kérdésre, hogy milyen különbséget lát a határ két oldalán a munkaerő vonatkozásában, azt válaszolta, hogy a túllal dallal összevetve itt mindenki minden megállapodást vagy utasítást átértelmez, azt nézi, hol lehet egy pici pillanatnyi könnyebbséget, előnyt szerezni, így az egyetlen út a szigorú, személyre szóló ellenőrzés. Ebből a válaszból egy szerre hallik ki a paternalizmus és a régi etnikai sztereotípiák a „Balkanvolk”-ról, no meg az újabb, a partnerek és munkások megbízhatatlanságával kapcsolatos, a kooperációt bénító, kiábrándító élmények.

A második legnagyobb osztrák gazda nemes egyszerűséggel „magyar maffiáról” beszél. A magyar „szervezett bűnbanda” persze főleg a fizetési határidők be nem tartásának metaforája. Egyébként, mint mondja, nem ismeri a helyieket, nem is érdekli, mit gondolnak róla: utóbbit a nagymama kitelepítésével rajta esett sérelemmel indokolja. A sérelemre ugyan gyógyír lehetett a kárpótláskor „kapott” 100 hektár, melynek túlnyomó része a más kárpótoltaik jegyeivel való licitálás útján kerülhetett hozzá, tekintettel a kárpótlási törvény rendelkezéseire és arra, hogy az egykori sváb gazdák általában nem voltak több száz hektár birtokában.

²⁹ Szakértői becslések szerint GYSM megye szántóföld területének 10–15%-a lehet valamilyen kapcsolatban osztrák bérlőkkel, tulajdonosokkal. A magyar bérleti díj 15 kg búza/AK, az osztrák bérlő ennek akár a dupláját is fizetheti. Az osztrák gazdák általában szalastakarmányt és napraforgót termesztnek, mert e két terméket vámentesen vihetik át Ausztriába. (Rechnitzer 1999:7)

Összefoglalva: a nagyipari és a mezőgazdasági szektort összehasonlítva azt látjuk, hogy a közös elem bennük a kivonulás, illetve a kívülmaradás a község társadalmi életéből és részben tereiből. Jánossomorja közepén nem téhenbőgés és trágyaszag terjeng, hanem benzingőz, illetve a forgalom elültével virágillat. A község a termelés, lakás és fogyasztás paraszti egységét maga mögött hagyva többé-kevésbé a fogyasztás és a pihenés színtere lett, az országosan lezajló folyamatot a határnyitás és a nagyvállalati, illetve osztrák mezőgazdasági benyomulás rendkívül felgyorsította.

4. További gazdasági szereplők

Joggal tehető fel az a kérdés is, ha így virágzik egy település, akkor hol vannak a helyi, nem a mezőgazdaságban tevékenykedő vállalkozók? Adódna globalizáció- és integrációellenes válasz: őket szorította ki a külföldi tőke. Nem egészen így történt. Ahogy a polgármester kérdésünkre sommásan válaszolt: a helyi kisvállalkozók a szomszédban – értsd: Ausztriában – vannak. A világútlelvel megszerzésével ugyanis a határmenti településekből kisebb fajta iparosvándorlás indult meg, mely máig is tart. Kőművesek, bádigosok, asztalosok, fodrászok stb. vállaltak munkát fehéren (munkavállalási engedéllyel) vagy feketén a szomszédos osztrák falvakban. A fekete munkák egy része idővel legalizálódott, több olyan jánossomorjairól hallottunk, aki Ausztriában dolgozik alkalmazottként építőipari és idegenforgalmi, ill. szolgáltató vállalkozásokban. A község nem nézi jó szemmel az Ausztriában dolgozókat, ők ugyanis igyekeznek kibújni mindkét ország adóterhei alól, miközben a családjukról való szociális gondoskodás a község költségvetését terheli. Tudomásunk szerint helyi kézben vannak a boltok, presszók, éttermek. E vállalkozások egy része informálisan egy kézen halmozódik fel. (Pl. az egyik tévészutódcég vezetőjének tulajdonában van a horgász-tó és a határmenti kocsmá.)

Két jelentősebb helyi vállalkozó tevékenykedik a faluban, akik 50 főnél többet foglalkoztatnak, egyikőjük az első ciklusban, másikójuk 1994 óta képviselője a helyi önkormányzatnak is (melyről később részletesen lesz szó). Egyikőjük már 1982 óta, gmk-formában működtetett építőipari vállalkozást, melyet a rendszerváltás után kft-vé alakított. A „Bau” megjelenésekor felmerült, hogy vegyes vállalatot alapítanak, azonban vállalkozónkat „kiakasztotta Bauer úr stílusa”. Azóta konszolidálódott a kapcsolat mindkét osztrák építőipari óriással: ők önköltségi áron adják az anyagot, a vállalkozó pedig segít, ha valami „gondjuk” van. A másik helyi vállalkozó Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből hozott magának munkásokat, akik le is telepedtek a faluban. Vállalkozás-formában működik a helyi sportszarnok is, melyet egy nyelvvoktató bt bérel és üzemeltet.

A feketemunka állandó és idényjellegű lehetőségei mindmáig megvannak Ausztriában. Sokan járnak át takarítani, építési segédmunkákra és mezőgazdasági idénymunkákra. Noha közvetlenül a feketemunkát nem kutattuk,

annyi látható, hogy egyrészt van egy dinamikus átmenet a fekete-, a szürke- és fehér munka között, tehát az állandóan Ausztriában tevékenykedő ügyesebb, vagy szerencsésebb feketemunkásokat (pincéreket, fodrászokat, kozmetikusokat, építőipari szakmunkásokat stb.) előbb-utóbb az osztrák vállalkozó állandóra, vagy idénnyelleggel bejelenti (utóbbira kedvezőbbek a lehetőségei is). Másrészt azonban vannak tipikusan olyan tevékenységek, melyek tág teret biztosítanak az osztrákok számára, hogy a bejelentésektől eltekintsenek: így a háztartási alkalmazottak, baby-sitterek, segédmunkások rendszerint minden bejelentés és biztosítás nélkül ingáznak nap mint nap Ausztria és Magyarország között. Ezek a munkák állandó és többé-kevésbé biztos, a magyarországinál jóval magasabb jövedelmet jelentenek azok számára, akik amúgy sem tudnának elhelyezkedni a magyar munkaerőpiacon, így könnyebben kockáztatnak. Más a helyzet a mezőgazdasági idénymunkával (uborkaszedés, szüret, konyhakerti növények betakarítási periódusai, stb.). Itt ismereteink szerint az osztrák gazda néhány embert korrekt órabéren (70 schilling) bejelent, aztán ennél sokkal többet és alacsonyabb fizetésért (25–40 schilling) foglalkoztat. A mezőgazdasági idénymunka és az alkalmi segédmunka nemcsak a falu munkanélküli, illetve kisnyugdíjas rétegében népszerű, hanem szélesebb körben: pedagógusok, gyári alkalmazottak is átjárnak szabadságuk alatt dolgozni. Ezek az alkalmi feketemunkák elsősorban jövedelemkiegészítő hatással bírnak csak. Megfigyelhető, hogy az idénymunkáknak az elmúlt tíz évben kialakult egy állandó munkás- és megbízói köre, mely nemcsak Andaut, hanem a távolabbi osztrák településeket is érinti.

Jánossomorja életének „fantom”-szereplői a külföldi háztulajdonosok. Magyarország közeli EU-integrációjára számítva 1996–1999 között, azaz négy év alatt 34 ingatlant vásároltak külföldiek, elsősorban osztrákok, három német és 1–1 észak-ír, svájci és belga. A csúcs eddig az 1998-as év volt, amikor is 16 lakóház, illetve beépítetlen terület került külföldi kézre. Az ingatlanok közül csak néhányba költöztek be szezonálisan, vagy állandóan a tulajdonosok (előbbieket nyaralóként működnek), a többi egyértelműen spekulációs célú vásárlásnak tekinthető (a 41 ingatlanból 7 beépítetlen terület). Ezt a feltevést erősíti az is, hogy a vevők átlagéletkora 50–60 év és csak töredéke egykori mosonszentjánosi, vagy mosonszentpéteri kitelepített német, a tulajdonosok közül 20 bécsi illetőségű.³⁰

³⁰ Győr-Sopron-Moson megyében 1999-ben 739 külföldi vásárolt lakást, illetve ingatlant (Jánossomorja tehát 1%-kal részesedik ebben). Lásd: HVG 2000. július 15. 85.

9. táblázat. *Külföldiek ingatlanvásárlásai Jánossomorján 1996–1999*

<i>Vásárlás éve</i>	<i>Vevő lakóhelye Ausztria</i>	<i>Vevő lakóhelye Németország</i>	<i>Vevő Lakóhelye Egyéb</i>	<i>Belterület</i>	<i>Külterület</i>	<i>Összesen</i>
1996	3*	1		4		4
1997	11	1	1	11	2	13
1998	14	1	1	15	1	16
1999	7	-	1	5	3	8
Összesen	35	3	3	35	6	41

* ebből Andau: 1

B) A túloldal: Andau 1945 után

Az andai gazdasági és társadalmi átalakulások korszakhatárai máshogy alakulnak, mint Jánossomorjáé. Ez már önmagában is sejteti, hogy a vasfüggöny leomlása nem hozott igazán lényeges változásokat a község életében.

1. A Borászati Szövetkezet, mint pozitív példa az agrárrecesszió orvoslására

A legjelentősebb és legdinamikusabban fejlődő gazdasági szereplő a településen az andai borszövetkezet, melynek története hűen tükrözi a burgenlandi szőlőművelés válságát (Der Weinbau... 1994, 2000), ugyanakkor arra is példa, hogy e szektor mégis átszervezhető és megmenthető jó marketing- és terméksztratégiával.

A borszövetkezetet 1959-ben 34 andai és 4 waldeni bortermelő alapította, ám a taglétszám már a második évben 150-re nőtt. Az ezt követő 10 év során a borárak zuhanása és az előállításához szükséges magas befektetési költségek miatt a szövetkezet egyre nehezebb financiaális helyzetbe került. Ennek okait az a körülmény alapozta meg, hogy a bortermelők számára kétféle értékesítési lehetőség kínálkozott: a szőlő eladása a szövetkezetnek, vagy értékesítése a szabad piacon a helyi nagykereskedő közvetítésével. A termelők többsége csak termőterületének egy részével lépett be a szövetkezetbe. Emiatt jó termésű években magas minőségi értékű szőlőjüket a szabad piacon adták el a gazdák, és csak a termés minőségileg silányabb részét szállították a szövetkezetbe. Amikor a termés rosszabb volt és az alacsonyabb értékű szőlőt nem értékesíthették a szabad piacon, nagy mennyiségben szállították be a szövetkezetbe. A hatvanas évek végére mindez az Andau-waldeni borszövetkezetet pénzügyi válságba sodorta.

Az 1969-es közgyűlésen új vezetőt választottak M.L. személyében, aki teljesen új stratégiát vezetett be. A tagokat arra szorította, hogy teljes bortermő területükkel lépjenek be a szövetkezetbe, és elkezdte a tárolási és feldolgozási kapacitás fokozatos bővítését. 1970-ben a szövetkezet 1 millió kg szőlőt vett át a gazdáktól, 1982-ben már 4,8 milliót. A szőlőprések és tárolási kapacitás fejlesztésére előírányzott befektetéseket a bor minőségének növekedése és a piaci helyzet javulása, a jó középmezőnybe jutás tette lehetővé. Miután a Burgenlandi Borászegyesületet a megnövekedett szőlőmennyiség értékesítése túlterhelte, a szövetkezet közvetlen szállítási

szerződéseket kötött nagy borkereskedő cégekkel. Az andai minőségi bor híre egész Ausztriát bejárta. A borhamisítási botrány azután szerte Burgenlandban a borgazdálkodás átszervezéséhez vezetett és az addig tömegtermelésre berendezkedett borellátásnak át kellett állnia a minőségi termelésre. Az új felvásárlókkal együttműködve a szőlőtermelést egyre inkább a szövetségi koordinálta, a szemfajtákat, minőségi kritériumokat, a megművelendő terület nagyságát és helyét már előre megtárgyalta a felvásárlóval, így egyre jobb üzleti feltételeket kínált a tagoknak. Az egyes bortermelők termőterületükön biztos leadási árral és mennyiséggel számolhattak. Andauban tehát a nyolcvanas évek közepétől ugyanakkora területen némiképp kevesebb szőlőt termeltek, de jobb minőségben.

Ez a stratégia a kilencvenes években a burgenlandi minőségi bortermelő magángazdálkodóknak való kooperáció során még inkább kibontakozhatott. A borszövetkezet napjainkban a tagok termőterületén koordinálja a termelő szőlőfajtákat, a termelés mennyiségét, a minőségi jellemzőket, a minőségvizsgálatokat és a szőlő érettségi fokának megfelelő szüret időpontját. Az andai üzleti stratégiája egyébként jelentősen különbözik a legtöbb burgenlandi borszövetkezet gyakorlatától. Így aztán az Andau-waldeni borszövetkezet a kilencvenes években a borászatot sújtó burgenlandi pénzügyi krízistől is megmenekült. Napjainkban a tartomány legsikeresebb szövetségei közé tartozik növekvő taglétszámmal, tagokat egyébként már a szomszéd közösségekből is toboroznak.

Az andai stratégia sikerét 1972-ben a Borászegyesület is támogatta a mezőgazdasági művelés alatt álló területek tagosításával, melynek során az egyes gazdák földjeit hosszadalmas értékelési eljárásnak vetette alá, majd ezeket nagyobb és rentábilisabb területekké alakította és újból szétosztotta. Így váltak lehetővé olyan mezőgazdasági intézkedések az infrastruktúra terén, mint például a földek csatlakoztatása a vízvezeték hálózathoz, ami csapadékhányos időszakokban az állandó mesterséges vízpótlást biztosítja. A koncentráció jelei a borászatban radikálisak: az 1979. évi 245 bortermelő gazdaság közül 2000-re csak 90 maradt meg, és csupán hat nagyobb értékesíti borát magán úton is.

A szövetségi, ahogy a jánossomori agrár-vállalkozók, mind szervezetileg, mind a tagok szempontjából kevésbé fedik le a települést, hiszen nemcsak andai szőlőn termel, egyre gyarapodó nem-helyi taggal. Gazdasági sikere ezáltal nem igazán lendíti ki a település általános stagnálásból.

2. További szereplők az agrárszektorban

Ma mintegy hatvan andai gazdaság él kizárólag mezőgazdasági termelésből. Minden mezőgazdasági üzemben megfigyelhető a termelésre vonatkozó diverzifikációs stratégia. A tipikus andai agrárüzemben a szőlőtermő terület az összterület kb. 20–25 százaléka. A művelési terület további 20–25 százalé-

kát a zöldségtermesztésre fordítják, ami erős piacfüggősége miatt időszakonként magas hektárankénti bevételt biztosít, ám különösen hajlamos az áringadozásokra is. A művelhető terület kerek 50%-át kukoricával, répával, rozzsal, árpával és szójjával vetik be.

A zöldségtermesztésben mindenekelőtt befőzési uborkát, újburgonyát, újhagymát, petrezselymet és kínai kelt állítanak elő. Az andai agrárüzemek a zöldségtermesztés terén különösen gyorsan reagálnak a piaci változásokra és szükség esetén hamar olyan termékekre váltanak, melyek magasabb hektárankénti bevételt biztosítanak. Míg a kilencvenes évek elején a községben még száz hektáron termesztettek befőzési uborkát, addig ma ennek termőterülete 30 hektárra csökkent. Mindehhez az újhagyma termőterülete 100 hektárra nőtt.

A községben 120 hektáron termelnek burgonyát. Andau a vezető osztrák újburgonya-termelők közé tartozik, ám itt is meghatározták a nagybani felvásárlókkal kapcsolatos stratégiát. Az andai burgonyatermés nagy részét a „Frisch+Frost” céggel kötött szerződések alapján értékesítik, másik részét a „McDonalds” multinacionális konszern vásárolja fel. A 400 hektáron termesztett andai vetőmag-kukoricát a „Pioneer” multinacionális konszernnel kötött vetőmag-nemesítési szerződések alapján értékesítik. Ausztria EU-csatlakozása óta az agrárterületen érvényesülő szubvenciók politika növekvő répatermesztést is eredményezett Andauban.

Az ötvenes évek 386 mezőgazdasági üzeméből mára már csak 125 maradt, s ennek mintegy fele folytat kizárólag mezőgazdasági termelést. A változást hűen illusztrálják a hagyományos paraszti állattartás adatai. A településen tartott sertések száma 1966–1989 között 95 százalékkal, a tyúkoké, libáké, kacsáké 97,5 százalékkal csökkent. Itt a termelés teljes átállása figyelhető meg. A hatvanas évekig domináns állattartás csaknem eltűnt és az agrárgazdaságok piacorientált termelésre álltak át diverzifikált termékekkel. Felismerhető a hektárankénti jobb jövedelmezőség irányába történő gyors váltás világos tendenciája is, valamint az értékesítés biztosításának stratégiája a nagybani felvásárlókkal való kooperáció és szállítási szerződések által.

3. Az ALWA birtokigazgatóság

Az egykori albrechtstfeldi /albrechtstföldi/ majorban ma az ALWA igazgatóság gazdálkodik. Ez ma Andauban a legnagyobb mezőgazdasági üzem. 845 hektáron művelnek rendszeresen cukorrépát, napraforgót, szóját, szemes kukoricát, őszi búzát és repcét. Betakarítás idején bércséplőket szerződtenek, akik a nagy megművelt területről óriás betakarítógépeikkel néhány nap alatt mindent begyűjtenek. Albrechtstfeld csupán az ALWA Vagyonigazgatási Részvénytársaság hét birtokának egyike. A cég központja Bécsben van és összes birtokainak nagysága 25.360 hektár. Az üzemi nyereséget, 70 millió

schillinget mindössze hét (!) mezőgazdasági munkaerővel állítják elő, ebből kettő dolgozik Albrechtstföldön.

4. Inaktív társadalmi csoportok

Andauban a XX. század közepén a nem-önálló foglalkoztatottak magas aránya mutatható ki. 1951-ben 294 önállóval összesen 823 nem-önálló állítható szembe. Utóbbiak elsősorban olyan munkások, akik a hatvanas évek végéig elsősorban a mezőgazdaságban dolgoztak, de feltűnő a helyi hivatalnokok magas száma is. Ez mindenekelőtt a határ közelségével magyarázható. A vám alkalmazottai és a csendőrség a két háború közti időtől kezdve állomásoztak itt. Ehhez jöttek még a tanárok és közigazgatási alkalmazottak. Az 1970-es években Andauba rádiós orvosi szolgálat is települt. Az alkalmazottak nem elhanyagolható hányada azonban minden bizonnyal a község rengeteg ingázójából tevődik ki.

A munkavégzés céljából történő ingázás évtizedek óta a község mindennapjaihoz tartozik. (Ez egyfelől azt jelenti, hogy a helyiek más településeken dolgoznak, másfelől azt is, hogy a másutt lakók Andauba utaznak munkavégzés céljából.) Már a XIX. századtól fogva betakarítások idején aratók egész hada érkezett Andauba néhány hónapra. Éppen így vándoroltak el az andauiak – különösen betakarítási idő előtt és után – más vidékekre. A hatvanas évek végétől a mezőgazdasági munkások elvándorlását felváltotta a Bécsi-medence ipari övezeteibe való ingázás. (Horvath-Münz 1988) 1981-ben 777 ingázó közül 502 dolgozott Bécsben, 26 Alsó-Ausztriában, 229 más helyeken, Neusiedel am See /Nezsider/ körzetében. Ez többnyire napi „pendlizést” jelentett (a 777-ből 666 fő). Ez a trend később még fel is erősödött. Miközben a helyben maradók aránya 26,2 százalékról 21,1 százalékra csökkent, az ingázóké 57,3 százalékról 60,6 százalékra nőtt. Ezzel egyidejűleg a más településről Andauba jövő munkavállalók aránya 1981–1991 között stagnált.

Ezek az adatok a következőképpen interpretálhatók. Miközben a nagyobb parasztcsaládok, hivatalnokok és alkalmazottak Andauban a háború után is biztos jövedelemhez jutottak, a kisparasztkok és a mezőgazdasági munkások egyre válságosabb helyzetbe kerültek. A mezőgazdasági munkahelyek kiesése miatt fokozatosan rákényszerültek az ingázásra vagy az elvándorlásra. A szabaddá vált munkaerő nagyrészt tanulatlan munkásokból állt, akiknek még 1981-ben többnyire segédmunkásnak kellett elszegődniük. (A község 828 munkásának több mint a fele, 427 fő volt segédmunkás.) Az andauiak többsége csak a következő évtizedben tette meg az első lépést a szakmunkássá válás felé, így 1991-ben 692 munkás közül már csak 244 segédmunkást találhatunk, vagyis arányuk mintegy a harmadára csökkent.

Az egykor a mezőgazdaságból felszabadult munkaerő, a mezőgazdasági munkások és kisparasztkok, akik a hatvanas évek végén ingázók lettek vagy elvándoroltak, az 1990-es években visszatértek szülőfalujukba, hogy itt töltsék nyugdíjas éveiket, vagy kétlakiként életük egy részében tartózkodnak itt. E csoport jelenléte miatt a községben a magas elvándorlási arány ellenére a járadékosok és nyugdíjasok növekvő arányával lehet számolni.

5. Andau „gyüttmentjei”: Az albrechtstfeldi majoriak

Andautól északra terül el a albrechtstfeldi major 996 hektáros összterületen, azaz kerek tíz négyzetkilométeren.³¹ Ebből 845 hektár szántóföld, 104,5 hektár erdő, fa- és parlag, valamint 45 hektár épület, belső udvar és útterület. A major kiterjedése eredetileg összesen 1380 hektár volt, ebből 1946-ban 11 hektárt adtak el, majd 1971-ben újabb 379 hektárt, és ezt szétosztották a gazdáknak. A tulajdonképpeni albrechtstfeldi major mellett a majorság birtokaihoz tartozott két távolabbi, kisebb porta, az un. Westhof és az Osthof. A Westhof ma szabadidő eltöltésére, lovaglásra specializálódott vállalkozás, mely szálláslehetőséget is nyújt és magánkézben van. Az Osthofból már csak néhány gazdasági épület áll.

A birtok cselédsége és a falusi lakosság között tátongó szociális szakadékot csak elmélyítették a politikai távolságok. Míg a Fertő-tó kanyarulatának parasztsága többnyire megörögzött keresztény szocialista volt, illetve a két háború között a nagynémet nacionalista, liberális Parasztpárt követője, addig a birtok cselédségét a századforduló óta a szociáldemokrata és

³¹ Albrechtsfeld a török háborúk alatt szétdúlt és elnéptelenedett Haberdorf helyén jött létre. 1825-ben Károly főherceg Moson vármegyében 30 juhtelepelt rendelt berendezni, melyek közül a 7. számú képezte e későbbi albrechtstfeldi major alapjait. 1862-ben a birtokot felmérték és 1869-ben megteremtették a modern mezőgazdálkodás feltételeit. Leválasztották a legelőket és a földeket táblákra osztották, melyeket fásorok és sövények választottak el egymástól. A XIX. század második felében a westhofi gazdasági épületeket, azaz a tulajdonképpeni majorságot és az Osthofot lóvasúttal kapcsolták össze, mely keleti irányba, Elemérpusztára vezetett. Ezen a lóvasúton elsősorban tejet szállítottak a bécsi piacra. A Mosonban vasútra felpakolt tej már 12 óra múlva a piacon volt. Albrechtstfeldet 1926-ban H. von S. gróf vette meg, később Angliából, majd Svájcban igazgatta egy ingatlankezelő részvénytársaság. Az ALWA (Albrechtsfeld és Waisenburg) ingatlankezelő részvénytársaságot 1948-ban az Osztrák Creditanstalt egyik leánybankja többségi tulajdonosként örökölte. A majorság mai tulajdonosa az ALWA Rt, mely jelenlegi formájában 1980-ban jött létre. 1981-ben az Osztrák Creditanstalt a ráeső részt eladta. A szarvasmarha-tenyésztéssel és tejgazdálkodással a majorságban mára teljesen leálltak, mindenekelőtt cukorrépát, napraforgót, szemes kukoricát, szóját, őszi búzát és rozsort termesztettek. 1927 óta az osztrák vasúthálózaton keresztül kapcsolatban állnak St. András-ral, mely a két háború között játszott komoly szerepet a termés értékesítésében. 1855 óta egyre több un. „svájci”, azaz tejgazdálkodással foglalkozó szakember települt Albrechtstfeld majorba. 1872-ben 179-en éltek a majorságban, mely 1948-ban érte el a legnagyobb népességszámot 359 fővel. Az utolsó ismert népességi adatok 1967 októberéből származnak, eszerint ekkor még mindig 192 fő élt itt. A majorság lakosai mezőgazdasági munkások voltak, akiket a Hanságban vagy a pusztán „Hofner”-nek is neveztek. A legáltalánosabban azonban a magyar „béresből” származó „Bieres” fogalmat alkalmazták rájuk. Az észak-burgenlandi majorok és Moson vármegye elzárt vidékeinek lakói általában magyar anyanyelvűek voltak; így az albrechtstfeldiek is. (Gruber 1996)

kommunista munkásmozgalom szervezte. 1934–1945 között az észak-burgenlandi nagybirtokokhoz tartozó tanyák és majorok a politikai ellenállás központjai voltak, ahonnan számos politikai akciót és szabotázszt szerveztek. A legtöbb észak-burgenlandi tanyai és majorsági lakos a második világháború után ismét szocialista lett, egy másik részük pedig a kommunista párthoz közelálló kiscgazda mozgalom tagja. Albrechtsfelden is nagyon magas volt a lakosság politikai szervezettségi foka. A május elseje hagyományosan majorsági májusi felvonulással kezdődött. A lakásokból az igazgatósági épület előtti utcára vonultak és ott az Internacionálét énekelték, magyar nyelven.

Amikor az ötvenes években a gépesítés miatt a birtokon élő cselédséget és családtagjaikat elbocsátották, sok család elvándorolt a Bécsi medence gazdasági központjaiba és csak egy részük költözött be a tópart kanyarulatában fekvő falvakba. 1967-ben az utolsó családnak is el kellett hagynia a birtokot. A birtok cselédei közül sokan stigmaként élték meg magyar anyanyelvüket, és – köztük főként a fiatalabbak – mint „rabszolganyelvről”, le is mondtak róla.

Albrechtstföldről számos család költözött Andaubába, ahol a falu nyugati peremén lévő új lakótelepeken állapodtak meg. A albrechtstföldiek számának növekedésével a szocialista párt /SPÖ/ jelentős számú választót nyert a faluban. A helyi szervezet vezetése azonban az egész háború utáni időszakban egy andauai parasztszalád leszármazottjának kezében maradt, aki évtizedekkel később a település polgármestere lett és az SPÖ tartományi képviselője, valamint tartományi pártvezetőségi tag is.

A rég letelepült andauai parasztszaládok és az egykori albrechtstföldi cselédek rétege közt mindmáig fennmaradt a szociális és társadalmi szakadék. 1991-ben, amikor a község közzétette hivatalos települési krónikáját és történetét, ebben Albrechtstföldről és egykori lakosairól – egy lakossági táblázattól eltekintve – 18 sor és két fotó erejéig esik csupán szó. A fotók ráadásul nem is az ott lakókat, hanem az épp ott alkalmazott vándormunkásokat ábrázolják.

6. Kereskedelem, ipar és turizmus

A kereskedelem és az ipar a parasztlakta Andauban mind a mai napig nem tudott kilépni a lokalitás keretei közül. A 41 kereskedelmi cég és kisüzem a kilencvenes években is elsősorban a lakosság közvetlen ellátását szolgálta. A község 294 önálló gazdálkodójából – a segítő családtagokkal együtt – 1981-ben még 249-en a mezőgazdaságban tevékenykedtek, s összesen 45 fő, vagyis az önállóan gazdálkodók 15,3 százaléka volt a kereskedelemben vagy az iparban működő vállalkozó, vagy annak családtagja. 1991-ben a 219 önállóan gazdálkodó közül még mindig 167 dolgozott a mezőgazdaságban. A kereskedelemben és iparban foglalkoztatottak aránya ezzel ugyan 23,7 százalékra nőtt, számuk azonban az 52 fővel csaknem változatlan maradt.

A kereskedelem és az ipar Andauban egyértelműen stagnál, a község köztudatában is alig játszik szerepet.³² Az iparosítás terén az első és megghiúsult kezdeményezésre a két háború közti időben került sor egy tűzegelőállítási és -felhasználási koncepció formájában. Ebben a – munkások magas arányát mutató – községben az iparosításra tett későbbi kísérletek sem tudtak tartós hatást gyakorolni a gazdasági szerkezet megváltoztatására. 1971-ben Andauban megnyitottak egy ipari üzemet, a „Schneiders” Táskagyárat. A burgenlandi tartományi kormányzat akkori stratégiájának megfelelően olcsó bér munkahelyek létrehozásával próbált ellenhatást gyakorolni a nagy mennyiségű alulképzett munkaerő elvándorlásával és ingázásával szemben. Megfelelő lehetőséget kínált ehhez Andau a maga szélsőségesen periférikus helyzetével és az ilyen típusú munkaerő magas arányával. A hetvenes-nyolcvanas években kereken 80 főt foglalkoztatott a gyár, köztük elsősorban asszonyokat. Ahogy a hetvenes évek legtöbb, olcsó munkaerőt foglalkoztató üzeme Burgenlandban, az andaui gyár is csődbe jutott az ázsiai és kelet-európai import konkurenciája, valamint a termelés kihelyezése miatt, és be kellett zárni. Akkoriban Andauban működött még egy húsfeldolgozó üzem is.

Az andaui községi képviselők az 1970-es évek elején a gazdasági helyzet felélénkítésére alternatív lehetőséget reméltek a burgenlandi turizmushoz való csatlakozástól. (Burgenländische... 1999) A kezdetet a Pustasee-i fürdő és szabadidős létesítmény építése jelentette 1974-ben. Egy kis mesterséges fürdőt és a hozzá csatlakozó, huzamos tartózkodásra alkalmas táborozási lehetőség hivatott a turistákat a Fertő-tó utolsó kanyarulatába csalogatni. A fürdőlétesítmény az andaui és a környező településeken élő lakosság körében nagy közkedveltségnek örvend, és a határmegnyitás óta számos magyar fürdővendég is gyakran látogatja. A tóparton elhelyezett ötven bungaló ahhoz is hozzájárul, hogy Andau a turizmusra vonatkozó statisztikákban relatív magas szálláskapacitást tud felmutatni. A fürdő mégsem adott kellő impulzust a turizmus fejlesztéséhez. A burgenlandi turizmus 1999-es statisztikája szerint Andauban csak 15 vendégágy áll az üdülővendégek rendelkezésére.

A Pustasee mellett a nyolcvanas években egy további szabadidős vállalkozás is létrejött: a lovászat. A lovaglósarnokkal és gyakorlótereppelel, valamint a hozzájuk csatlakozó vendéglővel e létesítmény számtalan sportlovast és profi lovas versenyzőt vonz Andaubá, hogy itt tartsák lovaikat, vagy tréningezzenek a modern csarnokban. A vállalkozás mindazonáltal nem pusztán a helyi tulajdonos kezdeményezéséből jött létre, hanem a Pustasee létrehozásának keretében, a község tevékeny támogatásával települt ide.

³² A falukrónikában a „Gazdasági fejlődés” című fejezetben sem esik szó kereskedelemről és iparról, csupán a függelékek táblázatos részében található egy lista a kereskedőkről és iparűzőkről, amint a könyv összesen 62 táblázata közül az ötvennyolcadik felsorolja a két világháború áldozatait.

A kezdeti nehézségek után a vállalkozás képes volt konszolidálódni. Egy szomszédos községből beházasodott lovas szakember vezeti, akit – sikeres vállalkozása ellenére némi lesajnálással – a helyiek, saját kocsmájában „tétényi cigányként” szólítanak.

Összefoglalva: Andau fejlődését hosszan meghatározta és máig érezteti hatását a keleti határ közelségéből fakadó marginalizáltság, a Fertő-tó kanyarulatába való beszorulás, a közeli centrum hiánya, a birtokszerkezet és mezőgazdasági termelés hetvenes évekbeli válsága. Ebből csak az integráció jelentett valóságos kiutat, mellyel egyedül a borász-szövetkezet tudott élni. Ők azonban településközi együttműködési formákat választottak, így innovatív hatásuk egyfelől túlnőtt a község határain, másfelől érintetlenül hagyta az agrárszektor más ágazatait. A határ közelsége és a relatíve rossz közlekedési helyzet elsősorban a hivatalnok-rétegek, állami- és községi alkalmazottak megtelepedésének kedvezett, a mobil tőke odavonzásának, vagy az immanens iparosodásnak semmiképpen. Andau még a Fertő-tó környéki idegenforgalmi fejlesztésekre sem tudott igazán ráfűződni, turista-telepe valójában zárt világ.

V. Helyi Politika: Önkormányzatok, polgármesterek

A) A jánosomorjai önkormányzat, mint az ipar- telepítés fő támogatója

A jánosomorjai fellendülésben minden interjúalanyunk döntő szerepet tulajdonított az önkormányzat vállalkozásbarát politikájának. Ez a megfelelő rendezési tervet (illetve annak szükség szerinti átszabását) a saját föld- és ingatlanértékesítést, a földszerzésben való segítő közreműködést és az önkormányzat általános támogató mentalitását egyaránt jelenti. Az önkormányzatot mozgató, egyébként igen sokféleképpen tagolt helyi elit érdeme, hogy szinte a rendszerváltás után azonnal teljes erővel szorgalmazni kezdte a nagyvállalatok telepítését és ezt a politikát a mai napig támogatja.

Az önkormányzat véleményünk szerint attól is sikeres, hogy meglehetősen stabil és politikai pártokból testületileg kiábrándult, kiegyensúlyozott emberek társulása. A 13 képviselő és a polgármester közül heten a kezdetektől, négyen két cikluson át és hárman a legutóbbi választásokkal kerültek be a községházába. S míg az első választásokon többségükben pártszínekben jelentek meg, így egykori pártszimpátiáik ismertek, a második ciklus óta kínosan ügyelnek arra, hogy az országos politika törésvonalait elkerüljék. A képviselők egytől-egyig tiszteletdíjasok, a helyi vállalkozói és értelmiségi elit tagjai. (Fluktuáció csak a jegyzői poszton tapasztalható.) *(Lásd 10. táblázat)*

Az önkormányzat az elmúlt tíz évben jelentősen átalakult. Egyrészt professzionalizálódott: a felállított bizottságok ténylegesen előkészítik a döntéseket és a testületi ülések általában hatékonyak. Másrészt a falusi elit-csoportokat arányosan, és több informális hálózatot is bevonva jeleníti meg: az egykori aktív MSZMP-sek közül csak azok maradtak benn, akik sikeres vállalkozókká és hiteles helyi „politikussá” váltak a rendszerváltás után; helyet kapnak benne a fiatal, feltörekvő menedzserek és tulajdonosok; és a szellemi elit képviselőiben az általános iskolai tanárok is. A kádári időkből él tovább a „focista hálózat” az önkormányzatban belül, így az informális lobby sem szorul ki a döntésekből, noha lassacskán konkurenciája is megerősödik a tanácsteremben. (Jánosomorja labdarúgóklubja 8 millió Ft-ot költött el 2000-ben, míg az országos II. ligás baseball csapat 300.000 Ft-ot.)

10. táblázat. *Önkormányzati választások, Jánossomorja*

1990.*	1994.*	1998.*
MDF – FKgP, 1300 (ex-MSZMP) PMJ	Fgtl. 833	–
SZDSZ, 1088	Fgtl., 1093 PMJ.	Fgtl. 1100 PMJ
FIDESZ, 792	Fgtl., 893	–
MDF – FKGP – SZDSZ, 701	Fgtl., 751	Fgtl., 767
Fgtl, 691 (ex-MSZMP)	Fgtl., 843	Fgtl., 713
SZDSZ, 671	Fgtl., 829	Fgtl., 781
Fgtl., 646 (ex-MSZMP)	Fgtl., 886 PMJ.	Fgtl., 748
FIDESZ – SZDSZ, 572	–	–
MDF – FKGP, 571	Fgtl., 858	Fgtl., 738
MDF – FKGP, 567 (ex-MSZMP)	FKGP, 1146 PMJ.	FKGP, 950
MDF – FKGP, 508	–	–
MDF – FKGP, 497	–	–
SZDSZ, 488 (ex-MSZMP)	–	–
MDF – FKGP, 448 (ex-MSZMP)	–	–
	Fgtl., 828	Fgtl., 660
	Fgtl., 724	Fgtl., 792
		Fgtl., 651
		Fgtl., 1009
		Fgtl. 773
		Fgtl., 682

* Jelöltek – szavazatok száma

Az önkormányzati képviselőségnek egyfajta ethoszát is kialakították már: a frissen bekerült képviselők egytől-egyig úgy emlékeznek vissza, hogy kezdetben megszeppenten ültek a testületi üléseken és csak egy idő után találták meg szerepeiket és nyerték vissza önbizalmukat. A friss képviselők a bizottságokban szocializálódnak a helyi politikai döntésekhez.

A jánossomorjai önkormányzat nemcsak a különböző helyi érdekcsoportokat, hanem az egykori településszerkezeti különbségeket is megjeleníti, sőt, gyanítjuk, újrakonstruálja. Mintha az 1970 óta eltelt négy évtized egyáltalán nem mosta volna el az egykori települések, Mosonszentjános, Mosonszentpéter és Pusztasomorja határait (Hanságligetnél semmiképpen sem lett volna ez a helyzet, mert az csak közigazgatási szempontból érintke-

zik az előbbiekkal.) Az önkormányzaton belül egy idő után több határvonalra is felfigyeltünk. Az egyik térfélen – a polgármester(ek)et is beleértve – olyan személyek vannak, akik a térbeli megosztottság „fölött” állnak, mind a négy település számára hitelesen képviselik a település egészét. A másik oldalon olyan helyi politikusokról beszélhetünk, akik szűkebb pátriájukkal azonosulnak és hangsúlyozzák, hogy az adott településrész érdekeit is szívükön viselik. A két térfél között természetesen van átjárás. A szűkebb helyi érdekeket is megformálók között legerősebb pozícióban a pénzügyi bizottság vezetője van, aki magát a somorjai besenyők leszármazottjának tekinti és sikeresen lobbizik szűkebb pátriájáért (így sikerült pl. „népszavazással” megakadályozni, hogy a „Bau” erre a részre települjön és kiharcolni a helyi játszótér létrehozását is). Egyúttal a nagyközségi érdekeket is szem előtt tartja: ő kezdeményezte először a helyi adók bevezetését. Ő egyébként a somorjai egyházközség és az egyházi alapítvány elnöke, aki kizárólag magánadományokból felújította a jánossomorjai műemlék-templomot. A legfejletlenebb Hanságligetet egy onnan származó kiugrott pedagógus, jelenleg egy osztrák cég magyarországi üzletkötője képviseli a közgyűlésen, aki kampányolt is szavazatokért (szórólapok, gyűlés) és sikeresen hozta be tanácskozási joggal az önkormányzatba az ottani iskola volt igazgatóját.

Az önkormányzatiság palettáját színesíti a német kisebbség. Már az 1990-es választásokon bejutottak olyanok, akik e kisebbséghez tartozónak vallották magukat, azonban a politikai döntésekben 1995-ig, az első kisebbségi önkormányzati választásokig nincs nyoma az etnicitásnak, leszámítva a kárpótlás útján időlegesen vagy véglegesen hazatért egykori kitelepítetteket. 1995-ben a kitelepítés után Mosonszentjánoson és Mosonszentpéteren maradt 19 család néhány leszármazottja indul a választáson és létrehozzák a német kisebbségi önkormányzatot. Ennek tevékenysége elsősorban a fűvös zenekar fenntartásában és kulturális programok szervezésében merül ki. A helyi lakosság érdektelenségét mutatja ezen önkormányzati forma iránt, hogy 1995-ben a nemzetiségi önkormányzat felállásakor a választásra jogosultak mindössze 10,2 %-a tartotta szükségesnek, hogy részt vegyen a német kisebbségi önkormányzat megválasztásán. Igaz, hogy 1998-ban amikor a kisebbségi önkormányzati választást együtt rendezték a nagyválasztással, mindenki, aki az önkormányzati képviselőkre érvényes szavazatot adott le, választott kisebbségi önkormányzati képviselőt is. A kisebbségi önkormányzat és a községháza közti kommunikáció 1998 óta két közös tag által is biztosított.

A kisebbségi önkormányzat megszerezte a mozi épületét is, azonban mindeztidáig zenekari próbákon kívül másra szinte nem hasznosította. Úgy látjuk, hogy a kisebbségi önkormányzatiság nem befolyásolja a település mindennapi életét, mert elsősorban „emlékezet-politikával” foglalkozik: szervezi a kitelepítettek éves találkozóit és zenét szolgáltat a nagyobb ünnepeken. Nem tesz azonban például semmit az ellen, hogy a Mosonszentjános

és Mosonszentpéter között a helyi németiség jelentős részének kitelepítése után is fennmaradt évszázados rivalizálás enyhüljön. Ezt egyébként, ahogy látjuk, a rendszerváltás után alapított péteri német kisebbségi iskola és a jánosi általános iskola közötti konfliktus csak tovább mélyíti. A jánosi iskola pedagógusaival készített interjúból úgy tűnik – ők egyébként a beiskolázási adatokkal és a két iskola közötti fluktuációval is bizonyítottanak látják –, hogy a szentpéteri nemzetiségi iskola „gyengébb”, és ennek oka épp a nemzetiségi oktatás.

11. táblázat. *Német kisebbségi önkormányzati választások, Jánossomorja*

1995.	1998.
1. 160	1. 1289 – önkorm. tag is
2. 156 – önkorm. tag is	2. 1071 – önkorm. tag is
3. 133	4. 717
4. 128	3. 749
5. 120	5. 621 – kiesik
697	6. 658

A sikeres önkormányzati tevékenység Jánossomorja bevételeinek jelentős emelkedésében is megmutatkozik. A helyi adók az 1992–95 közötti 15–20 millió Ft-ról 1996–97-ben 45 millióra, 1998-ban 95 millióra, '99-ben pedig már 130 millióra emelkedtek. A helyi adók oroszlánrészét az iparüzési adó adja, mely 8 év alatt meghúszszorozódott (6,6 millióról 117 millióra), emellett az építményadó megháromszorozódott (3,4 millióról 9,4 millióra), míg a kommunális adó ezekben az években mintegy a háromnegyedére csökkent. A polgárosodást és a lakosság anyagi jólétének ennél ugyan szerényebb, de mégis jelentősnek tekinthető emelkedését tükrözi a személyi jövedelemadó önkormányzatnál maradó tétele (mely az 1991-es 17 millióról 1998-ra 38 millióra emelkedett és az 1999-es jelentős központi elvonások után is közel 30 millió Ft maradt helyben), valamint a gépjárműadó-bevétel, mely 1,3 millióról közel 9 millióra nőtt meg ugyanebben az időszakban. Az önkormányzati gazdálkodás fontos mutatója a céltámogatások összege is. 1997 kivételével Jánossomorja minden évben 30–90 millió Ft közötti céltámogatást nyert el, 1999-ben pedig közel 330 milliót.

A jánossomorjai történet kulcsfigurája a mostani polgármester, aki már az első ciklusban is alpolgármesterként tevékenykedett, és mint korábban a téesz sertés-mintagazdaságának állatorvosa, noha nem helybéli születésű, nagy presztízsnak örvendett. A jánossomorjaiak számára egyszerre testesíti meg a folytonosságot és az avatottságot, a beruházókban pedig a korrekt üzletember és civilizált tárgyalópartner imázsát. Más terepeken végzett kutatásaink alapján megállapíthatjuk, hogy a magyarországi átmenetben rendkí-

vüli szerep jut a helyi vezetőknek. Személyes kvalitásaiktól, kapcsolatrendszerüktől és rátermettségüktől függ hosszabb távon is egy-egy település boldogulása, vagy bukása. Ez a tény egyszerre mutatja meg a hetvenes-nyolcvanas években felhalmozott tudások és kapcsolatrendszerek átválthatóságát, piacosítható, tőkésíthető sajátosságait, ám a helyi társadalom intézményesülésének hiányosságait is. E kettős feltételrendszerben ugyanis az egyéni moralitáson múlik, hogy a közösség karizmatikus vezetőjévé, vagy despotává válik a kiválasztott személy. Esetünkben a pozitív példát látjuk: a polgármester valóban hivatástudattal gondoskodik a községről és igyekszik elsimítani a meglehetősen tagolt helyi elit konfliktusait. Ezt a választási adatok is jól mutatják. Míg 1990-ben és 1994-ben még 5–6 jelölt indult a választásokon és az 1. és a 2. hely között 2–300 voksnyi különbség volt csak, addig 1998-ban Jánossomorja szinte egyöntetűen rá szavazott.

12. táblázat. *Polgármester választások, Jánossomorja*

<i>1990.¹</i>	<i>1994.²</i>	<i>1998.³</i>
MDF-FKgP, 822		
SZDSZ, 646		
Fgtl. 231		
Fgtl. 143	Fgtl. 250	
Fgtl. 86		
	Fgtl. 922	Fgtl. 2047
	FKgP, 635	FKgP. 296
	Fgtl. 387	
	Fgtl. 122	
	Fgtl. 26	

1. választójogúak/választottak: 4376/1928

2. 4566/2369

3. 4651/2343

B) Az andai politikai elit, mint a határnyitással kapcsolatos vélemények legfőbb szószólója

Már az eddigiek alapján is felmerül a kérdés, vajon nem az önkormányzat tehetetlensége, vagy a belső politikai csatározások szorították Andaut az elmúlt ötven évben a fent vázolt „kényszerpályákra”?

A községet évtizedek óta az SPÖ /korábban Ausztriai Szocialista Párt, ma Ausztriai Szociáldemokrata Párt/ jelenléte határozta meg. A községi kisparasztkok és bér munkások magas száma már 1922-ben biztosította, hogy a településen a szociáldemokrata párt kerüljön túlerőre. Az SPÖ agitációja Andauban és a Fertő-tó kanyarulatában a második világháború után is a kisparasztkok és mezőgazdasági munkások rétegeit célozta meg. A párt itt a hatvanas évekig az arisztokrata nagybirtokok felosztásának – később csendben elülni hagyott – követelésével lépett fel.

Az ÖVP /Osztrák Néppárt/, mely a két háború közti időktől kezdve a Keresztényszocialista Párt örököséként lépett fel, a második legerősebb politikai erő lett a településen. Mint az iparúzóknak többségének és a parasztság egy részének politikai otthona, öröktől fogva jelen van a helyi politikában. Az FPÖ /Ausztriai Szabadság Párt/ a harmadik jelentős csoportosulás a településen. Nagy hagyománya van a községben, s nem csupán a nyolcvanas évek közepétől, a párt Ausztria szerte megfigyelhető felívelésétől kezdve képvisel jelentős politikai erőt. Már az 1922-es első választásokon számos szavazót nyertek a „nagynémet erők” és a liberálisok a helyi parasztság köréből. A Fertő-vidék gazdag, piacra termelő nagygazdái már a huszadik század elejétől a nemzeti liberális és antiklerikális agitáció célpontjai voltak. A két háború közti idők keresztényszocialistáinak kisparaszti orientációjú, protekcionista agrárprogramja sok nagygazdát arra inspirált, hogy szerencséjét a Bundban és a nagynémet nacionalizmusban keresse. Az FPÖ magas szavazati aránya az 1982-es községi tanácsi választásokon azt mutatja, hogy egy konzervatív liberális csoport a helyi parasztság körében távol tudta tartani magát az ÖVP-től. Az 1982 és 2000 közti választási eredmények a burgenlandi viszonyokat figyelembe véve szokatlan változást mutatnak. *(Lásd 13. táblázatot)*

A szociáldemokraták ugyan némi szavazatot vesztek, de vitathatatlanul magukénak mondhatták a helyi voksok többségét. Eközben az ÖVP szavazati aránya különösen a községi választásokon csökkent, s ezzel párhuzamosan az FPÖ – a burgenlandi és össz-ausztriai trendekkel szöges ellentétben – zuhanni kezdett a helyi választásokon, és a nemzeti, tartományi és európai választásoktól teljesen eltérő eredményeket produkált.

Miután hiányoznak a helyi választási elemzések, e tekintetben interpretációkra vagyunk utalva. A népesség fent bemutatott arányváltozásaiából

13. táblázat. *Választási eredmények Andauban 1982–2000*

	VJ*	SPÖ	%	ÖVP	%	FPÖ	%	Grüne	%	Egyéb
Községi választás 1982.	2079	1293	68	320	16,8	289	15,2			9
Tartományi választás 1982.	2070	1310	68,6	534	28	57	2,9			
Tartományi választás 1982.	2096	1124	59	513	26,9	225	11,8	27	1,4	16
Községi választás 1987.	2096	1161	60	500	25	274	14,2			
Tartományi választás 1991.	2072	1112	59	504	26,7	212	11,2	49	2,6	
Községi választás 1992.	2082	1063	60,4	568	32,3	130	7,4			
Országos választás 1994.	2083	1027	55,2	410	22	337	18,1	44		44
Országos választás 1995.	2061	1038	55,6	438	23,4	315	16,9	30		47
Tartományi választás 1996.	2105	1054	59,1	454	25,5	222	12,5	27	1,5	
Eu-választás 1996.	2053	826	50,2	392	23,8	352	21,4	22	1,3	53
Községi választás 1997.	2171	1152	64,3	542	30,2	98	5,5			
Eu-választás 1999.	2020	779	53,9	378	26,2	245	17	24	1,7	18
Országos választás 1999.	2004	903	52,1	398	23	352	20,3	47		34
Tartományi választás 2000.	2086	1143	62,4	410	22,4	236	12,9	44	2,4	25

(VJ* = Választásra jogosultak)
Az adatok forrásai: lásd Felhasznált irodalom.

valószínűleg az következik, hogy az SPÖ viszonylag sértetlen pozíciója az idősebb választók növekvő arányára vezethető vissza, akik legalább a helyi választásokon – járadékosként vagy nyugdíjasként – hűek maradnak pártjukhoz. Ugyanakkor azonban az SPÖ hol több, hol kevesebb szavazatot veszít az FPÖ-vel szemben. A frusztrált szociáldemokraták és a fiatal választók – különösen a tartományi és országos választásokon – az SPÖ-től az FPÖ felé áramlanak. Miután a lakóhelyről való elvándorlás különösen az ifjabb népességrétegeknél jelentős, mindez nem vezet a párt (szavazó)táborának stabilizálódásához és a szavazók állandó növekedéséhez. Azonban Andauban az FPÖ-ből is elvándorolnak az egykori nagynémet, liberális parasztság hagyományos rétegei, ők inkább az ÖVP táborát erősítik. Ez részben a paraszti gazdálkodás általános visszaesésével, másrészt az FPÖ agrár- és Európa-politikájával lehet összefüggésben.

A falu gazdasági és politikai elitje Andauban a nagy parasztcsaládok tagjai közül került ki, akik hagyományosan a Keresztényszocialista Párthoz, később az ÖVP-hez és részben a nagynémet liberális politikai csoportosuláshoz álltak közel. A falusi elit jelenlétének a különböző politikai táborokban később nagy jelentősége lett. A meghatározó politikai törésvonal a második világháború előtt és után nem annyira az egyes pártok mentén jött létre, hanem az ún. „klerikális” és „antiklerikális” tábor közt. Ezt az antiklerikális tábor az osztrák pártpalettán az SPÖ, a KPÖ és az FPÖ fedte le, a klerikálisok az ÖVP körül gyülekeztek. Andauban az SPÖ-nek már az ötvenes és a hatvanas évek fordulóján sikerült integrálnia a földművesek KPÖ felé húzó részét úgy, hogy követeléseik egy hányadát magáévá tette. A KPÖ nem játszott többé tényleges szerepet a helyi politikában. Az andai parasztok egy részének nagynémet liberális tradíciója okán azonban a falusi elit antiklerikális táborának egy része főként az FPÖ-ben lelt politikai otthonra. A falu paraszti elitje tehát tulajdonképpen két táborra szakadt, vagy – társadalmi rétegenként – a háború utáni mindkét meghatározó politikai táborban képviselte magát. Az SPÖ dominanciája a községben így semmiképpen sem jelentette a parasztok és munkások közti teljes szembenállást. Az egyes politikai vezető személyiségeket ez a megosztottság inkább szélesebb körű manőverezési lehetőséghez juttatta a helyi politikán belül, mivel a parasztok követelései a klerikális és antiklerikális táborban egyaránt helyet kaptak.

Ragyogó példa erre J. P. andai politikus karrierje. J. P. 1966-tól 1992-ig, közel harminc évig volt a falu polgármestere volt, s mint ilyen meghatározó nyomokat hagyott a annak életén. Az 1925-ben született J. P. az andai viszonyok közt közepes birtokkal rendelkező parasztcsaládból származott. Kitanulta a kádár mesterséget is. A kézművesség elsajátítása és az ebből származó mellékjövedelem az osztrák parasztok körében a kríziselhárítás szokványos stratégiájának számított. Ez a stratégia általában azoknál a paraszti rétegeknél volt megfigyelhető, amelyek a teljesen önálló és mellékesként földet is művelő parasztok közti határmezsgyén helyezkedtek el. J. P. fiatalon

részt vett a nemzeti szocialista ifjúsági mozgalomban. A katonai szolgálatot és háborús fogságból való hazatérését követően kádarműhelyt nyitott, s megkezdte a szülői parasztgazdaság átalakítását úgy, hogy bortermelésre specializálódott. A háború utáni években mint kisiparos és kigazda, az ÖVP tagja lett. Sokat tett a szőlőtermesztés modernizációjáért, szót emelt a szőlőskertekben való magasabb színvonalú termesztési eljárások és a fajtatisztítás mellett. Emellett szőlőfelvásárlóként és borkereskedőként is tevékenykedni kezdett. Amikor azonban a borszövetkezet vezetői helyére pályázott, a nagygazdák elitjének ellenállásába ütközött. „Ez talán hiba volt!” – összegezte visszapillantva a nagyparaszti elit egyik vezető tagja, aki hosszú évekig az andaui borszövetkezet vezetője volt. Politikai csalódottságában J.P. elpártolt az ÖVP-től és belépett az SPÖ-be. Mint borkereskedő, iparos és felvásárló gyors karriert futott be a helyi politikában. 1966-ban polgármester, később az SPÖ körzeti választmányának tagja, tartománygyűlési képviselő, sőt pártjának parlamenti képviselője, s mint ilyen mezőgazdasági szóvivő is lett. Az andaui lakosság nem-paraszti rétegeinek támogatását azzal biztosította, hogy a településen és környékén mellékesként gazdálkodók és munkások munkahelyeinek megteremtésekor közvetített. Több mint 500 személynek szerzett munkát a városi ügyosztályon, 42-nek a „Városi Kertészeti Hivatalnál” a szociáldemokrata bécsi városvezetésben.

Polgármesterként a tartományi és szövetségi kormányzattal való jó kapcsolatai segítségével kijárta a falu közművesítését. A Fertő-tó kanyarulatának rádiós orvosi szolgálatát Andauban rendezték be, valamint egy nagy garázst is építettek a menetrendszerinti buszok számára. Az olyan fejlesztési projektekhez, mint a Pusztasee is elő tudta teremteni a tartományi támogatási eszközöket. Az ő hivatali idejére esik az összes közmű kiépítése Andauban, így a közcsatorna-hálózat kialakítása, az utcai közvilágítás bevezetése, járdák kiépítése, vagy az új tűzoltó laktanya felszerelése. A közhivatalok letelepítése révén – melynek során Burgenlandban, mint Ausztriában mindenütt, az állásokat pártpolitikai alapon osztották el – az SPÖ az alkalmazottak és hivatalnokok lakossági rétegeivel erősíthette meg pozícióit. J. P. korán feladta a kádarműhelyt, de mint szőlőkereskedő még sokáig működött. Ezt a funkcióját a borászati szövetkezet új stratégiája miatt veszítette el, amely a hatvanas években megkezdte a szőlőeladás és szőlőkereskedés széleskörű szabályozását.

J. P. polgármester karrierjének példáján világosan látható, hogy a szőlőművelő falusi elitnek – a választási eredményekből is kitűnő SPÖ-dominancia ellenére – több, mint 30 évig sikerült a faluban a politikai hatalmat biztosítania a maga számára. A mára szinte kizárólag bort termelő és szántóföldi növényeket termeszto nagy parasztcsaládok meghatározó gazdasági és társadalmi súlya Andauban napjainkig fennmaradt. Minden politikai táborban jelen vannak, s ez biztosítja számukra, hogy érdekeik a helyi politikában meghallgatásra találjanak.

J. P. 1997-es visszavonulásával, majd halálával sem bomlott meg a falusi elit konszenzusa, pedig közöttük és az új polgármester között akkora a különbség, mint tűz és víz között. Míg J. P. a kisgazdaként és borászként saját gazdaságából élt, ki volt téve a versenynek, és szívügye volt a településfejlesztés, addig J. F. egész életében köz- ill. párthivatalnokként kereste kenyerét és nem bántják településfejlesztő gondolatok. Ottjártunkkor alig állt szóba velünk és minden önkormányzati információt titokként kezelte, csak alpolgármesterének, a borászati szövetkezet jelenlegi elnökének köszönhető, hogy egyáltalán el tudtuk indítani a kutatást Andauban is. Többszöri rákérdezésre is csak arról tudott panaszkodni, hogy fogy és öregszik a falu népessége, további kérdéseinket pedig azzal rázta le, hogy sietnie kell a tartományi pártgyűlésre (miután az időpontot az interjúra ő javasolta). J. F. pártján belül is a legvonalasabbak és a leglojálisabbak közé tartozik, így aztán a liberálisabb tartományi funkcionáriusok sem „nyúltak át” a feje fölé, hogy segítsék a kutatást. Távolról úgy tűnik, hogy az alpolgármester képében a régi polgármester szelleme vezeti tovább a falut, J. F. csak reprezentál és „ül a babérjain”. A helyi gazdasági elit (amely lényegében azonos a politikai elittel is) valószínűleg azért viseli el az ügyetlen polgármestert, mert ha használni nem is, ártani sem tud a falunak. Ugyancsak csendesíti az esetleges konfliktusokat, hogy ennek az elitnek most sem megy rosszul, a boldogulást nem találók többsége pedig már elhagyta a falut. Az új polgármester szavazóbázisát a település életéből visszahúzó nyugdíjasok és az egykori majoriak így is biztosítják.

VI. Településközi kapcsolatok, a határ szerepe a két község életében

1. Mindennapi kapcsolattartás

A mikor a polgármestereknél rákérdeztünk, mi az oka annak, hogy nem hoztak létre közösen állandó határállomást, az andai polgármester hosszan ecsetelte, mekkora káraik származnának ebből nekik. A helyi vélemények szerint (melyet a községházán többször megvitattak) a legsúlyosabb problémát az átmenő forgalomból származó zaj, forgalomnövekedés, „erkölcsi fellazulás” okozná, de hasonlóképpen rettegnek attól, hogy a helyi vállalkozók így tönkremennének az olcsóbb, ám hasonlóan jó minőségű magyar kínálat könnyű elérhetősége miatt. (Andauból csak hetente egyszer éri meg átjárni Mosonmagyaróvárra vagy Kapuvárra bevásárolni, ebédelni. Ha Jánossomorját elérnék, állítólag naponta mennének át az emberek.) A magyar polgármester kérdésünkre legyintett: a két éve választott új andai polgármesterrel még nem is találkozott, ők korábban többször próbálkoztak náluk, hogy kinyissák a határt, ma azonban már nem foglalkoznak ezzel, Andau „nem számít”.

Nem így kezdődött a történet. Úgy hírlik, a korábbi andai polgármester barátiabb kapcsolat fűzte a jánossomorjaiakat. Közös sportrendezvények, találkozók jellemzik az első néhány évet. Ausztria európai integrációjával a burgenlandi térség több határmenti projektre kapott lehetőséget, így egy időben a csere-iskoláztatás lehetősége is felmerült. A jánossomorjaiak szerint nem volt őszinte a szomszéd szándék: úgy viselkedtek velük, mint a „szegény rokonnal”, így aztán a látogatások hamar elmaradtak. Elindult egy közös környezetvédelmi program is, aztán az osztrák partner szórén-szálán eltűnt.

A határmegnyitást és különösen a helyi határátjáró üzemeltetését az osztrák lakosság nagy része igen ambivalensen fogadta. Az Andau és Jánossomorja közti kapcsolatok csak a legszükségesebbekre korlátozódnak. A mindössze három kilométerre fekvő szomszédos települések községi képviselői közt nincs állandó kapcsolat, utoljára állítólag „évekkel ezelőtt” találkoztak. Andau egyik képviselőjének nyilatkozata szerint jobb kapcsolatainak vannak a községnek a Hansági csatorna másik oldalán, mintegy 30 km-re fekvő Kapuvárral. A helyi lakosság sem ápolja rendszeresen a kapcsolatokat a jánossomorjaiakkal. Az iskolák közti kontaktus is csak néhány közös ünnepre korlátozódik, működő programok és közös akciók,

amilyenek pl. Dél-Burgenland többi határközségében megszokottak, itt nincsenek. Bár a kilencvenes évek elején volt néhány magyar nyelvtanfolyam a községben, egy még a gyerekeknek is, ám ez a kezdeményezés érdeklődés hiányában rövidesen elhalt.

A formális, vagy intézményesült kapcsolatokban támadt űrt persze pótolhatnák a rokoni, baráti kapcsolatok is. A II. világháború előtt ezek – országhatár ide, vagy oda – még mindennaposak voltak. A helyi svábság túlnyomó többségének kitelepítésével e szálak is elszakadtak. A nyári hónapokban persze sok andai kisnyugdíjas kerekedik át Jánossomorjára bevásárolni, ebédelni, fodrászhoz, stb. és a jánosiak is szívesen mennek át megmártózni a Pusztatóban. A strandon azonban nem napoznak egy gyékényen, még a gyerekek is tartják a távolságot (az ottani osztrákok persze jórészt bécsiek és nem helyiek).

Mindez nem jelenti azt, hogy a határállomás ne bonyolítana le számottevő forgalmat. Hogy mekkora is ez, arra csak a KSH által összeállított adatok állnak rendelkezésünkre, így például nem tudjuk, hogy a külföldiek közül mekkora az osztrákok aránya.³³

14. táblázat. *Határforgalom Jánossomorján 1997–2000*

Év	<i>belépő magyarok</i>	<i>kilépő magyarok</i>	<i>belépő külföldiek</i>	<i>kilépő külföldiek</i>	<i>A határt átlépő kül- földiek és magya- rok egymáshoz viszonyított aránya</i>
1997.	45.974 100%	46.053 100%	11.870 100%	11.657 100%	4:1 (25,6%)
1998. előző évhez viszo- nyított változás	56.0421 21,9%	54.3891 18,1%	14.9091 25,6%	14.3041 22,7%	4:1 (26,4%)
1999. előző évhez viszo- nyított változás	63.1461 12,7%	63.3561 16,5%	16.7981 12,7%	15.8371 10,7	4:1 (25,8%)
2000. előző évhez viszo- nyított változás	62.131 98,4%	62.084 98,0%	16.473 98,1%	15.528 98,0%	4:1 (25,8%)

1997-től 2000-ig 90 ezerről 125 ezerre nőtt a Jánossomorjánál be- ill. kilépő magyar állampolgárok száma, míg a külföldieké 12-ről 16 ezerre. Mit

³³ Az 1997 előtti statisztikákat a KSH Informatikai Központja őrzi. Az adatok beszerzésére a kutatásnak sajnos nem volt anyagi fedezete.

jelentenek ezek a számok a teljes osztrák-magyar határra vetítve? Milyen szerepet láthat el a jánosssomorjai átkelő? 2000-ben 17 ú.n. „állandó határátkelőhely” volt az osztrák-magyar határon. Ezek mindösszesen 19 millió embert léptettek be- ill. ki. A közúti határforgalom oroszlánrészét Hegyeshalom (több, mint 8 millió), Sopron (majdnem 3,5 millió), Rábafüzes (2 millió) adta, Kőszeg, Bucsú, Kopháza, Fertőd egyenként 7–800 ezer átutazót számlált a határon. A Jánosssomorjához hasonlóan csak időszakosan nyitott fertőrákosi átkelőhely is 250 ezres forgalmat bonyolított 2000-ben. Ennek a jánosssomorjai forgalom alig több mint a fele. Noha nehéz az egyes határátkelőket összevetni, hiszen más-más útvonalakon fekszenek, és különféle mobilitásokat tesznek lehetővé (az európai tranzittól a regionális idegenforgalomig), adataink azt sejtetik, hogy ez a határállomás elsősorban a két települést és a szűkebb vonzáskörzetet szolgálja ki. A külföldieken elsősorban osztrákokat kell értenünk, illetve csekély részben német turistákat és a nyári osztrák szezonális munkákon alkalmazott szlovákiai munkaerőt. (Utóbbiról nincsenek adataink, csak megfigyeléseink: a határátkelőhely parkolójában szinte mindig állt néhány szlovák rendszámú autó is.) Az osztrákok és a magyarok átjárási gyakoriságai közötti különbség egybecseng más, a térséggel foglalkozó közvélemény-kutatás adataival. (Kampschulte 1999, Hardi 1999) A különbségek legfőbb magyarázatát a kutatók az eltérő úticélokban látják. Az osztrákok elsősorban fogyasztani és rokonlátogatni jönnek Magyarországra: ezek egyrészt nem mindennapos programok, másrészt nem feltétlenül Jánosssomorja a cél, hanem a környező városok, elsősorban Mosonmagyaróvár.³⁴ A magyarok többsége dolgozni jár át Burgenlandba, tehát sokkal gyakrabban és szintén nem feltétlenül Andaua utazik. (A Fertő-tó környéki osztrák borász falvaknak például állandó szüretelő „teamjei” vannak, a jánosssomorjaiak Ilmitzbe járnak.)

A szezonális munkák ritmusát jól tükrözik a határforgalom hónapokra bontott adatai. Áprilisban még csak az építőipari munkások jönnek-mennek a határon, májusban már megkezdődik a primőr zöldségek betakarítása, a nyári hónapok jelentik a főszezon mind az építkezéseknél, mind a zöldség- és csemegekukoricatermelésben, a szeptember és az október pedig a szüret ideje. A külföldiek júniusban és augusztusban mozognak a legtöbbet, a hozzávetőleg 1500 fős többletet az egy-egy napra lehetővé tett tranzitforgalom és a kerékpáros turizmus adja. A nyári hónapokban tehát napi ezer

³⁴ Wolfgang Aschauer (1995) eredményei szerint a határt átlépő magyar állampolgárok gazdaságilag erősebb rétegekből és településekről kerültek ki és nagyobb részt beszerzési célokkal utaztak Ausztriába. Az Ausztria felől a határt átlépők osztrák viszonylatban a gyengébb rétegekből származtak, de a mienknél nagyobb vásárlóerejük az „olcsó luxus” élvezetére (így elsősorban a szolgáltatások igénybevételére) is képessé tették őket. Így míg a magyarok az utazási és szállítási költségeket mérséklendő viszonylag gyakrabban csak az első útba eső településig, illetve annak boltjáig utaztak, az osztrákok útjai viszont általában a határmenti magyar „középfokú centrumokba”, tehát a Sopron, Szombathely, Kőszeg nagyságú városokba vezetnek. Ugyanerre a témára ld. még Kampschulte 1999.

15/a táblázat. *Határforgalom havi bontásban 1998*

1998.	<i>belépő magyarok</i>	<i>kilépő magyarok</i>	<i>határt átlépő magyarok % a = 11,1%</i>	<i>belépő külföldiek</i>	<i>kilépő külföldiek</i>	<i>határt átlépő külföldiek % a = 11,1%</i>
jan.-márc.	—	—	—	—	—	—
április	1.968	2.049	3,6	927	903	6,3
május	3.579	3.608	6,5	1.890	1.712	12,3
június	6.548	6.395	11,7	3.218	3.022	21,4
július	13.796	13.384	24,7	1.727	1.657	11,6
augusztus	13.522	12.627	23,7	3.497	3.488	23,9
szeptember	7.370	7.202	13,2	1.371	1.290	9,1
október	7.150	7.237	13,1	856	818	5,7
november	197	197	0,3	90	91	0,6
december	1.807	1.683	3,2	1.355	1.323	9,1
Összesen	56.042	54.389	100,0	14.909	14.304	100,0

15/b táblázat. *Határforgalom havi bontásban 1999*

1999.	<i>belépő magyarok</i>	<i>kilépő magyarok</i>	<i>határt átlépő magyarok % a = 11,1%</i>	<i>belépő külföldiek</i>	<i>kilépő külföldiek</i>	<i>határt átlépő külföldiek % a = 11,1%</i>
jan.-márc.	—	—	—	—	—	—
április	5.128	5.337	8,3	2.221	1.957	12,8
május	7.882	7.832	12,4	2.926	2.687	17,2
június	8.460	8.474	13,4	2.493	2.333	14,8
július	12.638	12.929	20,2	1.546	1.423	9,1
augusztus	11.237	11.276	17,8	3.593	3.415	21,5
szeptember	8.542	8.362	13,4	1.367	1.271	8,1
október	8.080	7.881	12,6	1.548	1.613	9,7
november	310	432	0,6	394	507	2,8
december	869	833	1,3	710	631	4,1
Összesen	63.146	63.356	100,0	16.798	15.837	100,0

15/c táblázat. *Határforgalom havi bontásban 2000*

2000.	belépő magyarok	kilépő magyarok	határt átlépő magyarok % a = 11,1%	belépő külföldiek	kilépő külföldiek	határt átlépő külföldiek % a = 11,1%
jan.-márc.	–	–	–	–	–	–
április	4.340	4.101	6,8	2.066	2.177	13,3
május	6.851	6.834	11,0	1.404	1.261	8,3
június	10.270	10.718	16,9	3.942	3.508	23,3
július	12.037	12.043	19,4	2.509	2.142	14,5
augusztus	10.388	10.353	16,7	1.854	1.821	11,5
szeptember	10.599	10.298	16,8	2.742	2.827	17,4
október	6.236	6.243	10,0	816	789	5,0
november	1.017	1.107	1,7	814	677	4,7
december	393	387	0,6	326	326	2,0
Összesen	62.131	62.084	100,0	16.473	15.528	100,0

16. táblázat. *Határforgalom járműforgalom szerint 1998–2000*

év	belépő szgkocsi	kilépő szgkocsi	belépő busz	kilépő busz	belépő motor- kerékpár	kilépő motor- kerékpár
1998.	4.050	3.744	–	–	–	–
1999.	7.866	7.918	–	–	81	60
2000.	7.675	6.931	3	5	22	22

ember fordul meg a határon, óránként 40–50 ember: ez jelentős határforgalmat jelent. (15–16 táblázat)

A határmegnyitás után a magyar munkaerő burgenlandi foglalkoztatásáról szóló vita az Ausztriában mindig a külföldiek foglalkoztatását korlátozó szigorú politikai feltételek körülményei közt zajlott. Ugyanakkor le kell szögezni, hogy a már évtizedek óta Ausztriában élő Törökországból és az egykori Jugoszláviából érkezett vendégmunkások, valamint az

1992-es balkáni háborús vidékekről elmenekültek mellett számos magyar munkavállalónak is sikerült megvetnie a lábát a burgenlandi munkaerőpiacon. Az AMS burgenlandi munkaerőpiaci szolgálat statisztikája azt mutatja, hogy a magyarok aránya a Burgenlandban hivatalosan foglalkoztatott külföldi állampolgárok közt folyamatosan növekszik.

17. táblázat. *Külföldiek foglalkoztatását jóváhagyó engedélyek Burgenlandban 1995–2000. A magyar foglalkoztatottak arányai*

<i>Év</i>	<i>Kiadott engedélyek</i>	<i>%</i>	<i>Ebből magyarok</i>	<i>%</i>
1995	6812	100	3325	48,8
1996	6844	100,5	3337	48,7
1996	6797	99,8	3360	49,4
1998	6925	101,6	3496	50,5
1999	7201	105,7	3705	51,4
2000	7572	111,2	4004	52,9

Forrás: Arbeitsmarktservice Burgenland

Megjegyzendő, hogy Neusiedel am See körzete a Burgenlandban foglalkoztatott magyarok arányát tekintve a második legmagasabb értéket mutatja.

18. táblázat. *Külföldi foglalkoztatottak körzetek szerint*

<i>Munkaerőpiaci körzet</i>	<i>Éves átlag</i>
Eisenstadt	1916
Mattersburg	1405
Neusiedel	1809
Oberpullendorf	1016
Oberwart	834
Stegersbach	593
Burgenland	7572

Forrás: Arbeitsmarktservice Burgenland

Ez a magyar munkaerő mindenekelőtt nagyipari és kisipari üzemekben talál munkát, s e mellett a szolgáltató szektorban, elsősorban az idegenforgalomban helyezkedik el. Az erdő- és mezőgazdaságban való tevé-

kenység inkább az észak-burgenlandi vidékekre jellemző, mivel Dél-Burgenlandban csak igen kevés mezőgazdasági nagyüzem van. Feltűnő, hogy a magyar állampolgárok foglalkoztatása az erdő- és mezőgazdaságban Neusiedel am See körzetében a kilencvenes években folyamatosan csökken.

19. táblázat. Külföldi munkaerő Neusiedel am See körzetében 1994–2000

Év	Összesen	Erdő- és mezőgazd.	Nagy- és kisipar	Keresk. és közlekedés	Szolgáltató	Egyéb
1994	1369	143	668	171	317	71
1995	1468	168	675	219	326	80
1996	1561	245	693	208	336	80
1997	1552	341	644	195	298	74
1998	1584	377	646	176	312	72
1999	1677	432	670	170	336	71
2000	1809	487	694	176	380	72

Forrás: Arbeitsmarktservice Burgenland

Miután Andauban kevésbé fejlett a kis- és nagyipari szektor, itt csak kevesen találnak maguknak munkát. Ezzel szemben más a helyzet a mezőgazdaságban. Itt Andau a maga nagygazdaságaival, birtokaival és borszövetkezetével ideális munkaerőpiaci lehetőséget kínál a magyar munkavállalónak. Hiszen a bérek az agrárszektorban hagyományosan igen alacsonyak, és munkaerőre, mindenekelőtt a kevésbé gépesített zöldségtermesztésben és szőlőművelésben, főként szezonálisan, évi néhány hónapra korlátozva igény van. Ezt az un. külföldi munkavállalók szezonális foglalkoztatási kontingensén keresztül a Gazdasági, Munkaügyi és Szociális Minisztérium rendeletekkel szabályozza. (Verordnung... 2000) Ilyen szezonális szabályozás minden szövetségi tagállamban működik, és csak az idegenforgalomra, valamint az erdő- és mezőgazdaságra vonatkozik. A szezonális munkaerő-kontingensek – melyek kiegészítik a munkavállalási-, a foglalkoztatási engedéllyel, a Befreiungsschein-nel, vagy a határátlépő igazolvánnyal foglalkoztatott külföldi munkavállalók létszámát – Burgenlandban az 1990-es években folyamatosan és 1999-ben ugrásszerűen emelkedtek. A burgenlandi, mezőgazdaságban foglalkoztatott, szezonális munkaerő-kontingens nagy része biztosan a nezsideri körzetre jut.

20. táblázat. *Külföldi foglalkoztatottak szezonális kontingensei Burgenlandban 1995–2000*

	<i>Erdő- és mezőgazd.</i>	<i>%</i>	<i>Nyári idegenforg.</i>	<i>%</i>	<i>Téli idegen- forgalom</i>	<i>%</i>
1995	470	100	185	100	40	100
1996	970	206,4	190	102,7	40	100
1997	1000	212,7	150	81	40	100
1998	700	148,9	100	54	40	100
1999	1070	227,6	102	55,1	40	100
2000	1500	319,1	330	178,4	100	250

Forrás: Arbeitsmarktservice Burgenland

Cáfolhatatlan tény az is, hogy épp a mezőgazdaságban és szolgáltatóiparban különösen magas az illegálisan Ausztriában dolgozó, a határt turista-ként átlépő magyarok száma. A Burgenlandban foglalkoztatott magyaroknak átlag 24 százaléka dolgozik Neusiedel am See körzetében. Feltételezve, hogy a szezonálisan a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya a körzetben kétszer ennyit tesz ki, 1237 mezőgazdaságban foglalkoztatott magyar állampolgárt kapunk. Ez a szám – különösen a betakarítási időnyben észlelhető napi tapasztalatokkal összehasonlítva egészen hihetetlennek tűnik.

2. A határ szerepe a jánossomorjai fellendülésben

Az ipar letelepedésére a helyi határállomás semmi hatással nem volt. Ami számított, az a közlekedés viszonylagos könnyűsége Hegyeshalom illetve Schwechat és Bécs felé. Ám mélyebben tekintve a telepítő tényezők közé, itt is fölfedezhetjük – nem a határ, de az idegen államterület előnyeit, ami a külföldi nagyvállalatok vonatkozásában egyfelől a szakszervezetek, a munkajogi védelem, a természetvédelmi előírások hiányának vagy lazaságának képében, másfelől az adaptív és kooperatív népességben (mint potenciális munkaerőben) jelentkezik. A külföldieket tehát elsősorban az idegen állam gyengesége, a „szabad” piac vonzza. Ezek a széteső állam területén nagyjából egyenletesen érvényesülhetnek, ha nem tekintjük, hogy egyes megyék és városok valamilyen okokból inkább képesek az ellenállásra, illetve vonzóbbak sajátos fogadókészségük miatt. A jánossomorjai ipari koncentrációt tehát az ipari előzmények, a kedvező közlekedési helyzet, az előző húsz év régióbeli gazdasági bumma, mely közvetve azért kötődik a nyugati országhatár közelségéhez, és a határozott és eredményes önkormányzati politika hívta létre.

Másként áll a helyzet a mezőgazdaságban. Konkrét adatokat ugyan nem kaptunk az osztrák földfelvásárlás mértékéről, de a „nagy zsákmányolás” ténye a jánosomorjaiak számára nyilvánvaló igazság, az agrártárca egyik helyi ismeretekkel rendelkező, korábbi irányítója még osztrák közéleti személyiséget is megnevezett, aki szerint igen jelentős földmennyiséget vásárolt. Ám a résztvevők közül még a legkompetensebbek – az érdekegyeztető fórum tagjai, illetve a földmérleg elkészítői – sem tudnak közelítő adatokat adni, ugyanis számukra egybemosódik az a föld, amelyet valamelyik ügyvéd osztrák ügyfél megbízásából, vagy amelyet hazai, nem-helyi ember megbízásából vásárolt a kárpótlási árveréseken. Csak a nem-helyiek arányát látják, ez a három kárpótlási árverésen folyamatosan nőtt, az elsőnél még elenyésző volt, a harmadiknál már majdnem 80%. Az árverésre került összesen kb. 4500 ha, 100 000 AK földet 30–40 %-ban vették nem-helyiek, és ugyanilyen arányban vásárolták korábban föl a tagi részarány földeket is, vagyis a tévesz egykori 6500 hektárjából nagyjából ilyen arány kerülhetett „külsők” kezére. Kötődik ez a földvásárlás valahogy a határ közelségéhez?

Noha a sajtó ezt evidenciának veszi, gazdaságilag egyáltalán nem az, hiszen az árkülönbség a földárakban országosan jellemző, a tranzakciók bonyolításában segédkező ügyvédek éppúgy bevethetők Csajága-Röcsögén, mint Jánosomorján. A különbség a megszerzett ingatlanok hasznosíthatóságában van. Ha ugyanis pusztán a jövőben elérhető ingatlanár-növekedésre spekulál valamely osztrák vevő, és a vásárolt területet nem hasznosítja, akkor a tőke az ingatlan eladásáig lényegében parlagon hever, a majdani eladásban realizálható nyereség egy részét elnyelik a befektetett tőke nem realizált kamatai. Tehát jobb, ha üzemet is működtetnek az ingatlanon. Ehhez vagy vegyes vállalatokat kellett alapítani, vagy/és alkalmas partnert is kellett találni, akivel biztonságosan lehet a törvénytelenül szerzett földeken mezőgazdasági üzemet működtetni. Utóbbi szerepre nyilván nem alkalmasak a helyi konkurensek, annál inkább azok a gazdák, akik maguk is osztrákok, osztrák bázisról terjesztik ki tevékenységüket magyar területre. Ezt erősíti meg, hogy informátoraink szerint a jánosomorjai osztrák tulajdonú mezőgazdasági üzemek nagyobb részt saját honfitársaik által vett földeket hasznosítanak.

Mindezt tovább valószínűsíti az a kevés, amit az osztrák gazdákról megtudtunk. Egyikük sem úgy akasztotta a szántásba az ekét Jánosomorján, mint valami kivándorló német paraszt Amerikában, rokonok, ismerősök és helyismeret nélkül, sőt fordítva, a mi embereinknek a magyar oldalon rokonai, a határ másik oldalán bázisul szolgáló kisüzeme, háza, lakása van, gyakran a két telephely között ingázik. Belátható, hogy ez nem menne, ha Békésszentandráson vagy Csengerben talált volna magának földet. A befektetett tőke, mint láttuk, csodálatosan megtérül, különösen akkor, ha a zöldhatárt is felhasználják a termények EU-piacra csempészéséhez. A határral kapcsolatos beállítódásokat náluk egyszerűen a gazdasági érdek

szabja meg. A magyar gazdák a zöldhatár ellenőrzését és osztrák konkurenseik járkálásának megakadályozását akarják elérni – ami szintén nem valami általános bezárkózás utáni vágy és nem is pontos megfelelője az andai, ausztriai szolgáltatók és vendéglősök vágyának, mely a Jánossomorja felé menő utas- és bevásárlóforgalom lehető csökkentésére irányul.

Mindazonáltal a határnyitás elvileg még kevés lenne ahhoz, hogy (kiegyensúlyozott vagy az egyik félre nézve előnyös) gazdasági együttműködést indítson el, hiszen ehhez a két oldalon fekvő gazdasági terek valamilyen egymást kiegészítő, komplementer jellege is szükséges. Jánossomorja és Andau vonatkozásában azonban ez a feltétel is megvan: a gazdasági különbségek, az ottani viszonylag több tőke és vásárlóerő és az itteni olcsóbb munkaerő egybeillesztése teremthet egyrészt gazdasági fejlődést, igényelhet másrészt közigazgatási szabályozási feladatot (pl. adózási, munkajogi, környezetvédelmi téren).

Az előzőtől független feltétel a közlekedési hálózat alkalmassága, együttműködést segítő szerkezete. Ha bizonyos fontos közlekedési utakat a trianoni határ átmetszett, azok esetleges helyreállítása magában véve is kedvező lehetne a határmenti településekre nézve, melyek 1920 óta így zsákutcába kerültek. (Molnár 2000: 80–83)³⁵ A nyugati határon azonban ez a zsákutcás helyzet ritkábban fordul elő, a keresztirányú összeköttetések általában Magyarországon maradtak, Jánossomorjára pedig éppen nem jellemző a közlekedési elszigeteltség, hiszen átmegy rajta a vidék észak-déli főút-vonala.

3. Az andai kompromisszum

Az andai határátkelő személygépkocsik számára történő megnyitásának javaslata eredetileg magyar oldalról indult ki, Andauban azonban megosztott érdeklődésre talált és végül nem kapott támogatást a község lakosságától és politikai képviselőitől. Úgy tűnik, hogy a gyalogos határátkelővel Andauban pont azt a kompromisszumos megoldást találták meg, amely leginkább megfelel az általános helyi csoportérdekeknek.

Ausztriában a határt átlépőkről nincsenek pontos adatok. Sokan olyan rendszeresen kelnek át az andai határon, hogy a határőrökkel is személyes ismeretségbe kerülnek. „Egy idegen arc nekünk biztosan feltűnik” – mondják a határőrök. Sokan azért használják az andai határátkelőt, hogy a nickelsdorfi, némileg hosszabb várakozást elkerüljék, különösen a (földrajzilag) körülfűrt Győr-Sopron-Moson megyéből érkezők. Ausztria uniós csatlakozása óta az egykori bilaterális határátkelő hely az EU külső határává

³⁵ A Molnár által vizsgált térség nagy részén csak a határ túloldalán enged a térszín keresztirányú összeköttetést, mely jórészt ki is épült, távolsági buszokkal behálózott. Ha a magyar falvak a jelenleginél több határátkelőhelyen csatlakozhatnának a túloldali út- és buszhálózatra, könnyebben lennének.

vált, s azóta mindenki előtt nyitva áll. A határon átlépők közt több szlovák és néhány más kelet-európai személy is van. Furcsa mód az andai határátkelőn átlépőknek csak kis részét teszik ki a magyar határfalu lakosai, a nagyobb hányad a megye belsejéből érkezik, köztük számosan Mosonmagyaróvárról és környékéről. A határon átkelők közt természetesen számos olyan személy is akad, aki turistaként lép be Ausztriába. E rendszeres határátlépők többsége, akik vagy Befreiungsschein-nal dolgoznak Ausztriában, vagy szezonális munkaerőként tevékenykednek, elsősorban Neusiedel am See körzetében lévő kisüzemekben dolgoznak, ott is az építőiparban vagy a szállítási üzletágban. A szezonális munkaerő túlsúlya látszik a mezőgazdaság és turizmus terén. Miközben a kisiparban dolgozók nagy része nem marad Andauban, a szezonális munkaerővel ez másképp történik. Közülük sokan közvetlenül a határátkelő közelében dolgoznak. A fő munkaidényben Andauban egyetlen parasztgazdaság napi 60 főt is foglalkoztat. A nagyobb mezőgazdasági üzemekben dolgozó magyarokról pontos számok sajnos nem állnak rendelkezésre. A határőrizettől nyert információk szerint ezek a munkavállalók szabályosan be vannak jelentve Ausztriában. A „tisztogatás” a parasztok közt kiválóan működik. „Ha valaki három embert foglalkoztat és nem jelenti be, mi azt azonnal tudjuk!” – ecseteli a határőrség az agrárüzemekben állítólag uralkodó önkontrollt. A határátkelőből jelenlegi formájában vélhetőleg a középmezőnyhöz tartozó megmaradt bor- és zöldségtermesztők profitálhatnak a leginkább. A határ közelsége számukra némi indulási előnyt teremtett a többi burgenlandi borgazdasággal és szövetkezettel szemben.

A teljes határnyitás gondolata az andai parasztszféra körében nem élvez támogatást. Miután érdekeiknek és törekvéseiknek a gyalogos átkelő felel meg, az andai ÖVP is elutasító magatartást tanúsít a határ további megnyitásával szemben, még ha az egyes gazdák teljesen mellette volnának is. E kérdésben teljes konszenzus uralkodik a helyi ÖVP paraszti és iparos elemei közt. A legtöbb iparos Andauban azért is a határ további megnyitása ellen foglal állást, mert fél, hogy a helyi fogyasztók Magyarországra vándorolnak. A jelenlegi határátkelőt ugyanis a helyi lakosság már most is elsősorban a kerékpáros bevásárló turizmus céljaira használja, és arra, hogy felkeresse a vendéglátó helyeket. Számos andai nyugdíjast inspirál naponta ebédje elköltésére a sátorkocsma, mely a határátkelőhely közvetlen közelében szolgál fel olcsó meleg ételt és italt. „Ennyiből még otthon sem tudnám kihozni az ebédet!” – kommentálta idősebb rokonságának ezt a gyakorlatot egy andai asszony. Az osztrák vendéglátósok is úgy vélik, hogy ha a határt az autós forgalom számára is megnyitnák, nem maradnának vendégeik. Az andai iparosok – akik talán örülnének a határnyitásnak – pedig túlzottan kis csoportot képeznek ahhoz, hogy érdekeiket a helyi politikában ténylegesen érvényesíteni tudják. A jelenlegi helyzet tehát a falu egésze számára a kisebbik rossznak tűnik a személygépkocsi forgalom előtt megnyitandó határhoz képest.

A kelet-európai bővítés, a határmegnyitás, valamint a burgenlandi munkaerőpiac kelet-európai munkaerő általi veszélyeztetésének problémája az FPÖ burgenlandi választási kampányának fő toposzait adta. Az FPÖ a legutóbbi tartományi választásokon szerte Burgenlandban súlyos veszteségeket szenvedett, annak ellenére, hogy legfontosabb választói rétegei érdekeit képviselte. Pedig a burgenlandi FPÖ-nek hagyományosan erős táborra volt az iparosok – és Észak-Burgenlandban – a parasztság körében. Neusiedel am See körzetében már a nyolcvanas években megalakult a „Parasztság Önvédelmi Közössége” /Notwehrgemeinschaft der Bauern/ nevű FPÖ-szatelita szervezet. Ámde ebben a körzetben éppen a parasztok profitáltak legtöbbet a határmegnyitásból és a szezonális mezőgazdasági munkaerőből, másfelől a kisiparosok többnyire magyar munkavállalókat foglalkoztattak. Ezért a burgenlandi FPÖ két alapvető csoportjánál kevés nyereség származott a kelet-európai munkások választási témaként való felvetéséből. A burgenlandi munkásság jelenleg csak helyi-közzel konkurál a rosszabban képzett kelet-európai munkaerővel, így ez a téma sem vált be. Ugyanez vonatkozik a burgenlandi fiatal választók rétegeire is.

Elutasítóan viszonyulnak a határmegnyításhoz a nyugdíjasok és a kétlaki életmódot folytató lakástulajdonosok, akiknek száma egyre nő. Közülük sokan Bécsből visszatérő ingázók, akik a szülői házat csak hétvégi házként, vagy öreg napjaik lakhelyéül használják. A határmegnyitás megzavarná idilli nyugalmukat. Miután ez a csoport többnyire az egykor elvándorolt munkáscsaládokból tevődik össze, nem lényegtelen az a defenzív magatartás, melyet a helyi SPÖ a határmegnyitás kérdésével kapcsolatban tanúsít. A szezonális magyar munkaerő foglalkoztatása Andauban sok család számára a hagyományos betakarítás idején megkereshető mellékjövedelem elvesztését jelentette. Ez mindenekelőtt a diákokat, háziasszonyokat és nyugdíjasokat érintette. Rájuk tehát a vasfüggöny megszűnése egyértelműen negatív hatással volt, így a további nyitásban sem látnak előnyöket.

Csupán az andauai lakosság kis része gondolkodik másképp. Közülük néhányan – így a turizmusban érdekeltek – nem tudják egyértelműen mérlegelni az esélyeket és kockázatokat. A lovászat tulajdonosa ugyan lényegesen jobb programokat kínálhatna a határ innenső oldalán, azonban vendégei az olcsóbb Magyarországra is átmehetnének. Ugyanakkor a fogadók és szállásadók Andauban nem keveset profitálnak a határőrök és csendőrök jelenlétéből, akik jelentős mennyiségű szobát és termet bérelnek otttartózkodásuk idejére. A személygépkocsi határnyitással felerősödő „spórolós” magyar bevásárlóturizmussal szemben – úgy vélik – ez az állomány állandóan ott tartózkodik és lényegesen többet is fogyaszt. A határ felszámolása véget vetne ennek a jó üzletnek is.

Csak egy maréknyi nagyobb mezőgazdasági üzem tudja elképzelni a határ liberalizálásának egyértelmű előnyeit. Számukra Magyarország expanziós lehetőséget kínál a nagyobb és olcsóbban művelhető földek,

s különösen a gépigényes mezőgazdasági művelés területén. Így néhány paraszt már most jelentős területeket vásárolt fel Magyarországon és termékeinek egy részét is Magyarországra szállítja. Így tőkéjüket egy olcsó országban tudják befektetni, és közben ugyanazokkal a multinacionális cégekkel állnak kapcsolatban, mint Ausztriában. Mint pl. a „Pioneer” csoport, amelyik a nyolcvanas évektől a kukoricatermesztés kiterjesztését kezdeményezte Andauban, és Nyugat-Magyarországon is tekintélyesen képviselteti magát. A továbbiakban azt remélik, hogy a keleti bővítés miatt az EU számos mezőgazdasági alapítványának legalább egy része Magyarországra is bekerül, s ha nem, akkor az olcsóbban előállított terményeiket visszaszállítatják később Ausztriába.

A szőlősgazdákat viszont jelenleg nem vonzza a Magyarország felé való terjeszkedés. Az észak-burgenlandi bortermelők a nyolcvanas évek második felében a minőség növelésre és a változatlan földterületen termelt mennyiség csökkentésére törekedtek. Anyagi forrásaikat a minőség javítására és nem az expanzióra fordítják. Nincs mit nyerjenek a határ liberalizálásából, hisz Magyarország nem kínál felvevő piacot a viszonylag drága bornak, ám számolni kell a magyar versenytársakkal is. Ráadásul a bortermelési támogatásokhoz a termőterület csökkentése és nem növelése révén lehet hozzájutni.

4. A sors tragédiája(?): Távoli szomszédok, nem egymásra vonatkoztatott határ-szimbólumok

A határ persze nemcsak a gazdaságban játszhat szerepet. Pozitív és negatív élmények sorával formálhatja helybeliek öntudatát. Mindjárt első helyen a határ „szigorú” korszakával kapcsolatos fájdalmas élmények lehetséges késői kihatásait vennénk figyelembe, ebben azonban két tényező is megakadályoz bennünket:

1. Az azóta eltelt tizenhárom év már sokat tompított a korábbi fájdalmakon.
2. Az 1989 előtti korszakra nézve nem kutattunk, az esetleg előfordult helyi drámákról csak szórványos ismereteink vannak. Ami a kutatásunk mentén kiderült, azt foglaljuk össze az alábbiakban.

Andauban több határ-toposzt is találtunk, melyek a diskurzusban mint a határmenti életnek a XX. század utolsó évtizedében történt eseményei és valóságos megjelenési formái különbözőképpen jelennek meg. Ezekhez a toposzokhoz sorolható az 1921–23-as határmegvonás, a vasfüggöny, az egykori St. Johann nevű falu (az egykori Szentjános, de ma is így hívják Jánossomorját), az andaui híd és a „határvidék”-toposz.

Az I. világháborút követően létrejött osztrák-magyar határ az emberek életének mélyreható eseményévé vált a határ mentén mindenütt, hiszen

egyik napról a másikra vágott el évszázados struktúrákat és kapcsolatokat. Az elsődleges közlekedési és gazdasági összeköttetések Mosonmagyaróvár felé „húzták” Andaut és csak másodsorban irányultak Bécs felé. Különösen húsba vágott a keleti szomszédos falvakkal való összeköttetések elszakítása. Az 1921-es határmegvonás miatti összetűzések évtizedekig tartó, historizáló és településtörténeti formában is jelentkező diskurzushoz vezettek, mely az un. „német-nyugatmagyarországi térségről” /Deutsch-Westungarisches Raum/ szólt. A történészek a két háború között a többségükben, vagy tisztán német anyanyelvű települések jelenlétét hangsúlyozták e térségben, és megpróbálták az osztrák területi követeléseket az egykori Karoling gyarmatosítás téziseivel is alátámasztani. A nemzeti liberálistól a nagynémet nacionalistáig elterülő tábor ma társadalomtörténetileg széltében-hosszában ismételt, és tulajdonképpen jelentőségét veszített diskurzusa azonban még 1992-ben is bebocsátást nyert Andau község krónikájába, „A Hanság” című fejezetbe. Az itt képviselt „leosztás” azonos a Németországban és Ausztriában élő magyarországi német történészek által konstruált „kiűzetési irodaloméval”. Hangsúlyt kap mindenekelőtt a burgenlandi-nyugatmagyarországi térség germán/német településeinek már a népvándorlástól kezdődő kontinuitása. Erre felelt a két világháború közötti időszakban a hasonló indíttatású magyar történészek álláspontja, mely szerint a magyarok ősei már a honfoglaláskor néptelen területre érkeztek. A magyar történetírás ilyesmit már legalább öt évtizede nem állít, ám az Andauról szóló helytörténeti diskurzusban ez a hivatkozás alkalmas a Magyarországgal szembeni – legalábbis igen távolságtartó – magatartás alaphangvételének „tudományos” megalapozására. A falukrónikában is megjelenő nagynémet nacionalista és nemzeti liberális diskurzusmaradványon egy évtizedek óta szociáldemokraták által vezetett községben sincs mit csodálkoznunk. Ez a történelmi diskurzus az egész antiklerikális táborban közös volt, és a szociáldemokraták még sokáig éppen úgy képviselik, mint a nagynémet nacionalisták. Valószínűleg nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy éppen ez az etnikai sztereotípa teremtette meg a konszenzust az egyébként politikailag heterogén táborban.

Az egykori szomszéd falu, St. Johann /Mosonszentjános/ toposza egyésgesen illeszkedik ebbe a képbe. St. Johann német anyanyelvű lakosságának 1946-os kiűzése és a falu magyar anyanyelvű családokkal való betelepítése, mint a német anyanyelvű szomszéd község hanyatlásáról szóló történelmi metafora áll szemben a ma szinte csak magyarul beszélő községgel, Jánossomorjával. Mivel a háború utáni években még több olyan család is élt Andauban, aki St. Antonból, vagy Jánossomorjáról származott, ők személyes sorsukon és történetükön keresztül szintén a hanyatló St. Johann toposzát testesítették meg. Ez az „etnikus emlékezet” is akadályozta a határmegnyitás után a szomszéd községhez való újbóli közeledést, mint ahogy az I. világháborús határok toposzai sem a távolságok csökkentésére inspirálják a helyieket.

A vasfüggöny a falvak közti határt teljesen lezárta, toposza pedig máig a korábban végrehajtott szétválasztás ideológiai megerősítéseként működik. A kapcsolatok Mosonszentjánossal 1946-ban, a német anyanyelvű lakosság kiűzésével *de facto* megszűntek. A még ottmaradt német anyanyelvű családokat az andauiak asszimilálódottként, a kommunista rendszerrel lojális „elvesztettként”, sőt, „árulóként” tartották számon. A vasfüggöny szimbólumában kikristályosodó hidegháborús antikommunizmus ebben a kérdésben minden politikai és társadalmi erőt egyesített.

A nemzeti liberális és bizonyos fokig a nagynémet nacionalista hagyományok nyomai máig élnek az un. „Határmenti kórusok” intézményében. A helyi kórust 1984-ben alapította az akkori polgármester. Az egyesületi névválasztás egyrészt felveti a község periférikus helyzetének témáját a magyar határon, másrészt azonban egyértelműen a nagynémet nacionalista hagyományba ágyazódik. A „Határmenti kórusok” eredetileg Karintia és Dél-Steierország vegyes anyanyelvű és politikailag „megdolgozott” vidékein alakultak meg a XIX. század vége felé, és olyan nagynémet nacionalista fedőszervezetek alapították őket, mint a Német Iskolaegyesület, vagy a Südmark Iskolaegyesület. Ezek a lakosság elnémetesítésére és politikai mobilizációjára törekedtek. A névválasztás egy burgenlandi kórus számára 1984-ben ugyan egy kissé önkényes, ám az észak-burgenlandi parasztság egyes rétegeinek nemzeti liberális és nagynémet nacionalista hagyományai alapján valójában nem meglepő.

Az 1956-os magyar forradalom eseményei Andaut hirtelen a világ közvéleményének látókörébe vonták. A falutól 8 km-re délre ívelte át egykor egy híd a Hanság-csatornát, mely ezen a ponton a magyar határt képezte. 1956-ban e híd egyike volt azon kevés helynek, ahol egy ideig a magyar menekülők folyamatosan átszökhettek a határon. Néhány nap alatt több tízezer menekült kelt itt át, és a burgenlandi falvak iskoláiban, fogadóiban és mozitermeiben helyezték el őket. Az oroszok által kevéssel ezután lerombolt hídról készült felvételek bejárták a világot. Az „andaui híd” a hidegháború világszerte ismert szimbólumává vált.³⁶ Andau számára ez *its only claim to fame* volt, olyan esemény, melynek segítségével a régió túlmutató jelentőséget nyert és belépett a világ nyilvánosságába. Burgenlandi látogatása alkalmával az akkori amerikai elnökhelyettes, Richard Nixon is felkereste Andaut és J. A. Michener későbbi regénye nyomán Andau világszerte híressé vált. (Michener 1994, 1995) Az antikommunista magatartás szimbólumaként a háború utáni összes politikai tábor a helyi tudatba és történetírásba vezető bejáratnak találta a hidat. Ezzel kapcsolatban nem csupán az andau

³⁶ Így például az amerikai University of Minnesota 1999. évi nacionalizmussal és idegengyűlölettel foglalkozó konferenciájának is a Hansági-csatorna hídján imbolygó menekültekről készült fotó adta az emblémáját. Az ott senkit nem izgatott, hogy a fotó egyáltalán nem illik a konferencia csapásirányába: 1956-ban nem a kisebbség, hanem a többség menekült el és nem a saját ország brutális politikai akciója, hanem az oroszok, tehát idegenek elől.

lakosság 1956 karácsonyának napjaiban tanúsított humanitárius magatartását hangsúlyozták, hanem az 1922–1923-as határmegvonás eseményeit is, melyek Andau Ausztriában maradását biztosították.

A forradalom 35. évfordulóján az andauiak kezdeményezésére magyar-osztrák összefogással hidat ácsoltak a senki földjén futó patakra, mely az országhatárok átjárhatóságát szimbolizálja. A híd mellé őrtnyot állítottak, a falon kiállított dokumentumok az 1956-os andai menekülés eseményeit elevenítik fel. A faluból a hídhoz vezető több kilométeres út mentén – szintén az andaiak kezdeményezésére – kelet-európai képzőművészek közreműködésével szobrokat helyeztek el, melyeknek témája a kelet-európai határ, a fájdalmas azílium. A szobrok mindig megtekinthetők (az osztrák határörök barátságos részvételével), a híd azonban valójában műalkotás, az átjárás tilos.

Az andaiak számára az osztrák–magyar határ az 1956-os történeten és az emlékművön keresztül ragadható meg leginkább. Számtalan menekülési történetet ismernek: e néhány nap sokkal inkább él az emlékezetükben, mint a megelőző évtizedek. E történetek vezérmotívumait a magyarországi menekültek kiszolgáltatottsága és az andaiak nagylelkűsége adja. A kontaszt nyelvi megformálása is tipikus: a leggyakoribbak az átfázott, éhezö gyermekekröl, a riadt asszonyokröl szölö tudósítások az egyik oldalon, míg a szinte bibliai emberségesség a másikon.³⁷

Pedig minden egy véletlenül múltott csak. A falu egyik idös lakója, W. bácsi, fafaragó naiv művész kezdeményezte a híd felállítást, s az ö szobrai kerültek ki legelőször az út mellé. Saját művészete a „valódi művészek„ mellett nagyobb elismerést kapott mind a faluban, mind a szélesebb régióban a híd felállítása után. A faluban alkotótáborokat rendeztek, a Kelet-Európából odasereglett szobrászok kitágították a falu horizontját: 1956 apropóján élénk nemzetközi kulturális csere indult meg. A sors iróniája, hogy nem az osztrákok és a magyarok között. A magyar oldalon ugyanis azóta sem történt semmi, noha úgy tervezték, az út és a szobrok ott is „folytatódnának”.

Az andai híd nemcsak a lokális identitás teremtésében játszott fontos szerepet. A helyi határnarratíva alkalmasnak bizonyult nemzeti identitás teremtéshez is. 1999-ben az osztrák mitológia-gyártás egyik atyja, Franz Antel filmrendező az ország nemzeti szocialista múltja és orosz megszállása után a magyar 1956-os forradalmat választotta filmtrilógiája harmadik témájául (Bockerer 3, 1999). A film az andai hidat *lieu de mémoire*-ként (Nora

³⁷ Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy egy másik interjú kutatásban – mely a magyarországi ’56-os emigrációval is foglalkozott – olyan személyeket is találtunk, akik Andanál menekültek át. Vándorlástörténeteikben az andaiakéhoz hasonló átszellemültséggel emlékeznek meg a helyiek segítőkészségéről, az osztrák befogadó társadalomról alkotott képükben hangsúlyos szerepet kap még most is az egykori andai pozitív élmény. Lásd Kovács-Meleg 2000.

1999), a nagypolitikai eseményekről szóló emlékezet kikristályosodásának helyeként értelmezi, nemcsak azért, hogy ennek az emlékezésnek nincs valódi közege (1956 valójában nem része az ú.n. osztrák kollektív emlékezetnek), hanem abbéli igyekezetében is, ahogyan az emlékezést a nemzeti identitás feltételül előírja. Az andai híd az emlékezet azon pontjait mozgósítja, melyekben az osztrák nemzeti identitás megerősödhet. A film szerint ugyanis egy olyan nemzet fogadta a magyar menekülteket, amely mindenben más volt, mint azok: szuverén, bátor, de higgadt, talpraesett, ám nem ügyeskedő; áldozatkész, sőt mártír. A Bockerer-mítosz persze szükségszerűen rombolja a helyi narratívát, mert általánossá teszi az emlékezést, az egyedi emlékezet-közösséget megfosztja eredetiségétől és e közösséget az egész nemzetre kiterjeszti. Az osztrák identitás-diskurzusban Andau az emlékezés egyik jelentős helye. Az andai hídról szóló szöveg a mediatizálódással párhuzamosan „dagad” tovább nemcsak a lokális és a nemzeti szinteken (Bockerer-film), hanem össz-európai hidegháborús narratívaként is. Ezt szolgálja erősen szimbolizált nyelve, teremtett tárgyi világa az úttal (aki végig sétál rajta, újra átélheti nemcsak 1956-ot, de az összes kelet-európai elnyomtatást), a kommunista zsarnokság és az európai politikai megosztottság ellen állított szobrokkal, a híddal és a múzeummal, és a híd köré szervezett találkozásokkal (Kelet-Nyugat témájú képzőművészeti alkotótáborok a faluban). Az andai történetnek esélye van arra, hogy Ausztria egyik Közép-Európa-narratívájává váljék. Az andai *lieu de mémoire* persze természetesen csak bizonyos korlátok között érvényes önreprezentáció a település lakói számára: nem a szomszédos jánosomorjaiakra vonatkozik és nem ez adja a mindennapos érintkezések mintázatát magyarok és osztrákok között.

Jánosomorja valóban nem vette ki a részét az andai kollektív emlékezet megformálásában és ápolásában. Először is Andaunak sem volt szüksége a szomszédos magyar településre, hiszen a menekültáradat nem onnan származott, hanem Magyarország számtalan más pontjáról. Az andai mitológia-teremtés így nem a konkrét személyekre és a régióra, hanem Magyarországra általában vonatkozik, tehát Andaut nem Jánosomorjával, hanem a magyar menekültek virtuális közösségével kapcsolja össze. Másodsorban, Jánosomorjáról nézve a közösséget elhagyók, a menekülők, kivándoroltak emlékét általában is ambivalens módon ápolják az otthon maradtak: a megfutamodás és a hősiesség normatív ellentétei között vívódva. Számukra amúgy is sokkal nagyobb teher a helyi németység kitelepítése. Az andai híd mitológiájának rendszerváltás utáni közös felelevenítését pedig ellehetlenítette, hogy az emlékmű, a híd felállítását és a megemlékezést a magyar nagypolitika kisajátította, nem vonta be a helyi közösséget az előkészületekbe, hanem egy államközi egyezményben fogalmazta meg a közös szándékot. A közeli magyar falvak csak az utolsó napokban szereztek hivatalosan tudomást a közelgő ünnepségről, ahová egyszerűen „kivezényelték” őket: nem csoda, hogy nem tették magukévá annak eszmeiségét.

Az általános benyomás az, hogy Jánossomorját amúgy sem rázza meg a határ léte. Érdekes módon ez nem a mi felfedezésünk. A vasfüggöny leszerelése óta a témának konjunktúrája van, ám ezek a határokat tanulmányozó kutatások sem igen tudták megvilágítani, mi módon lehetne valamilyen jelentősebb szerepe a határmentiségnek a helyiek öntudatának formálásában.³⁸ A helyi világlátást, ahogy eddig már megfigyelhettük, a nagyfokú realizmus és az adott viszonyok közötti, több-kevesebb megalkuvással terhelt boldogulni tudás képessége jellemzi. Ez legjobban éppen a főttebb elemzett gazdasági meghatározottságú helyzetekkel, tényekkel való szembenézésükben szemléltethető.

Jánossomorján alig találtuk nyomát az andauihoz hasonló etnikai sztereotípiáknak és történeti toposzoknak. Mintha ebben is egyensúlytalan volna a két település között a viszony: paradox módon az andauiakban mélyebben élnek a trianoni határok, mint a magyarokban (egyik beszélgetőpartnérünk sem mondott pl. olyat, hogy Andau a „miénk volt”). Közrejátszhat ebben az is, hogy Magyarországon a sváb kitelepítések hosszú időre tabutémává váltak és máig nincs róluk kollektív emlékezet és nyilvános diskurzus (most elég csak arra gondolnunk, hogy a német *Vertreibung* /kiűzés/ helyett magyarul azóta is kitelepítésként, sőt lakosságcsereként eufemizálja a történetírást az eseményeket). A rendszerváltás óta elindult jánossomorjai megemlékezések közönségének túlnyomó többsége nem a helyiekből, hanem az egykor kitelepítettekből – többnyire német és néhány osztrák állampolgárból – verbuválódik (legutóbb három busz hozta őket Jánossomorjára), s a helyiek közül csak a német kisebbségi önkormányzat és a polgármester, ill. néhány képviselő vesz részt rajta.

Andauban az etnikai különbségeknek mindmáig fontos jelentőséget tulajdonítanak a helyiek: ennek eddig nem tárgyalt okát abban látjuk, hogy az 1920 után felálló, majd 1947-ben és 1956-ban megerősödő etnikai hierarchia képzetére – melyben természetesen az osztrákok/németek vannak fölül és a magyarok alul – ráségítettek a Albrechtstföldről beköltözött uradalmi cselédekkel kapcsolatos etnikai másságérzetek: ők ugyanis magyarul beszél-

³⁸ Meglehetősen realistán látta ezt Traude Horvath és Eva Müllner. (Horvath-Müllner 1992) A cinikusabb kutatók azonban a helyiek csekély határ iránti érdeklődését megállapítva olyan szimbolikus dolgokra koncentráltak, mint a határon járőröző osztrák katonák vagy éppen a határon elhelyezett reklámok. Ehhez persze joguk van, de nem kellene elfeledkezni arról, hogy ezeket nem a helyiek hozták létre és nem az ő világlátásukat tükrözik. Vö. Langer 1996. Langer eljárása, amellyel a nevezett szimbolikus dolgokra koncentrált, azért is teljesen elfogadhatatlan, mert azt tűzte ki saját feladatául, hogy a határ tárgyi valóságának eltűnése után annak továbbélését tanulmányozza az emberek gondolkodásában („...in the social process the semantics of the border is at least as important as its physical appearance. The latter can even disappear completely but one will still find traces of the border in the minds of the people.” i.m. 52. old.). Ehhez a célhoz az érintettek gondolkodását kellett volna tanulmányozni, nem pedig a központból a helyszínre exportált szimbólumok, például a nagybank plakátjának, a dilettáns művészekedők termékeinek vagy a hadsereg eszközeinek „szemantikai jelentését” fejtegetni.

tek. Így aztán a társadalmi státusz etnikai tartalommal is megtöltődött. Ezt a toposzt nem gyöngítette a vasfüggöny leomlása sem, hiszen a faluban megjelenő magyarok – kis túlzással – ismét „cseléd”-státuszban mutatkoznak (még akkor is, ha egyetemi diplomásokról van szó), hiszen a munkát, amiért roppant alacsony bért kapnak, gyakran a helyiek többért sem végeznék el.

Jánossomorján az etnicitás, az etnikai sztereotípiák talán amiatt sem olyan hangsúlyosak, mert azon túl, hogy jól megy a településnek, és ez eleve kevesebb konfliktussal és bűnbak-képző mechanizmussal jár, az etnicitás tabuja – mely a kitelepítésekkel keletkezett – túlélte a rendszerváltást is. Egy biztos, a határra, és határ által is létrehozott másságra pontról-pontra más-hogy tekint a két közösség, így aztán szinte soha nem kerülnek egymással szembe.

VII. Összegzés:

Hogyan történt és hová tart Jánossomorja és Andau?

Jánossomorján és Andauban, a két szomszédtelepülésen paradox helyzet körvonalazódik. Mintha a határ két oldala helyet cserélt volna egymással: Jánossomorja iparosodik és kinyílik a világ felé, Andau újraagrárosodik és elzárkózik, amennyire csak lehet. A fejlett Nyugat-Európa, a globalizáció nyomait inkább tükrözi a magyar település, mint szomszédja.

Jánossomorján hihetetlen mértékű változások következtek be egy évtized alatt, melyek nem ütköztek semmilyen nyílt ellenállásba a település egyes csoportjai részéről. Sem az esetleges környezetszennyezés (az építőipari cégeknél), sem a sokszorosára növekedett kamion-forgalom, sem az idegen településekről ingázó munkások, vagy az Ausztriában boldoguló feketemunkások és a külföldi cégeknél az átlagnál lényegesen magasabb fizetéseket kapó közép- és felsővezetők nem hívták ki az ott lakók haragját. Az önkormányzaton belüli konfliktusok elsősorban arról szóltak, hogy melyik településrész iskoláját újítsák fel előbb, hol készüljön el hamarabb a játszótér és ki gondoskodik a temetőkápolnákról. A mostani hulladéklerakó sem keltett komoly visszhangot a környéken. Magyarázhatnánk ezt azzal is, hogy azért van így, mert mindenki tudta, a település jól jár majd a külföldi cégekkel – azonban erőtlen magyarázat volna, hiszen tudjuk, hogy voltak olyan magyarországi falvak és városok, ahol hasonló kondíciók mellett is komoly tiltakozás előzte, illetve akadályozta meg a külföldi tőke megjelenését. Úgy véljük, hogy a korszakos változások menedzselését jelentősen megkönnyítette az a történeti tény, hogy Jánossomorja községi léte meglehetősen fiatal. A sváb kitelepítésekkel Mosonszentpéter lakóinak háromnegyede, a Mosonszentjánosiaknak pedig kétharmada kényszerült elhagyni a falut és az ötvenes évekig egyáltalán nem rendeződtek az ottani állapotok. A határőrök megjelenésével a kényszernek, az erőszaknak való engedelmeskedés mintái csak felerősödhettek, a civil társadalom hiányából fakadóan pedig nagyobb volt a készség az egyszemélyi döntések elfogadására.

Ugyanílyen erős hipotézisnek látszik azonban az is, hogy az évszázados versengés, mely a négy települést a XIX. századi modernizáció óta egybefűzte és „lelkésítette”, a vállalkozás és a kezdeményezés szellemét nemcsak a lakosság, hanem a községi politikai elitek körében is meghonosította,

a sváb lakosság egy részének eltűnése után is fennmaradt. Ennek térbeli kerekeit, mint láttuk, a térszerek előbb-utóbb szervezeti formában is helyreállították, továbbá az összevont település nagyságából fakadóan (is) a kulturális és hitélet alapvető intézményei mindvégig a korábbi falvak tagolásában őrizték meg különállóságukat (noha pap például csak egy van, külön miséznek mindhárom templomban).

Megkönnyítette a rendszerváltás körül induló jánosssomorjai fellendülést az is, hogy a betelepülő cégek nem jelentettek komoly konkurenciát sem egymás, sem a település más vállalkozásai számára. Az építőipari cégek a férfiakat, míg az élelmiszeripari és finommechanikai üzemek a női munkaerőt szívták fel. Még a hasonló profilú „Keksz” és a „Süti” sem élte meg élesen a versenyhelyzetet: évekig egy épületben „laktak” és munkásaikat közös buszon szállították, ahol azok mind a munkabékekről szóló információkat, mind a termelési titkokat kicserélhették. Ennek legfőbb magyarázata a leányvállalatok nagyfokú önállósága és a központ merevsége: sem a vállalat stratégiai döntései, sem a fejlesztések nem helyben történnek.

A nagyvállalatok nem képeznek konkurenciát a helyi agrárvállalkozóknak, kereskedőknek és iparosoknak sem. Az általuk fölvetett, nagyobbbrészt szakképzetlen munkaerő másnak nem kell; ha keres valamennyit, sőt, még ha bére föl is megy, nem kell más munkaadóknak ahhoz igazodni, vagy saját munkásai elvesztésétől tartani. Ezek a munkások többségükben alternatívaként csak a határ túlsó oldalára járhatnak dolgozni, a munkaerőpiacon tehát a jánosssomorjai nagyvállalatokkal az osztrák nagygazdák osztoznak a munkaerőn.

Csökkenette a súrlódások lehetőségét az is, hogy mind a mezőgazdasági, mind a nagyipari szektor közös eleme a kivonulás, illetve a kívülmaradás a község teréből éppúgy, mint társadalmi életéből. Noha e két szektor adja az önkormányzati bevételek zömét, a község döntéseiben nem vesz részt. Jánosssomorja a termelés, lakás és fogyasztás paraszti egységét maga mögött hagyva a fogyasztás színtere lett, az országosan lezajló folyamatot a határnyitás és a nagyvállalatok, illetve osztrák mezőgazdasági vállalkozók megjelenése rendkívül felgyorsította.

Végül a határ közelsége, az idény-, vendég- és feketemunkák lehetősége szintén az átlagosnál kedvezőbb feltételeket teremtett: a munkanélküliség feszültségei, az eredeti tőkefelhalmozás kezdeti nehézségei lényegesen csökkentek azzal, hogy a hiányzó jövedelmeket a túloldalon meg lehetett szerezni.

Andau ezzel szemben „kétlelkűen” szemléli az elmúlt tíz év eseményeit. Mivel az Európai Unióban leosztott szerepei nyilvánvalóak, igyekszik az európai piacokon is eladható termékekre szakosodni (minőségi borászat, zöldségkertészet) – ebben az értelemben ő is a Nyugatra figyel. Míg azonban Jánosssomorja számára az integráció tovább gyarapítaná a községet, addig Andau ellenérdekelt e folyamatban. A határ mostani, „félíg áteresztő” jellegéből, úgy tűnik, a helyieknek csak előnye származik, s ha akarnának is változást,

az a nagygazdákat leszámítva nem a nyitás, hanem – Ausztria irányába és a magyarokkal szemben – a még erősebb kontroll volna. A nyitásban már a borászok sem érdekeltek: elvesztenék az olcsó munkaerőt, rájuk szabadulna a magyar verseny és amúgy is több szőlőskertjük van, mint amennyit gazdaságosan művelhetnének. A jelenlegi EU-határ és annak várható lebontása egyszerre csak a földspekulánsoknak kedvez: Magyarország jövőbeli EU-integrációjára számítva magyarországi földeket és ingatlanokat szerezhetnek, az osztrák árhoz képest jóval olcsóbban.

A szomszédos magyar községgel ellentétben az 1989-et követő években történt andai határmegnyitás nem vezetett a község gazdaságilag új orientációjához, sokkal inkább az addigi irányok megszilárdulásához. Miközben a határhoz közel eső magyar oldalon az üzemek betelepülése olyan, különösen kedvező stratégiai előnyökkel jár, melyek a határ (teljes) kiiktatásának felelnek meg, addig Andauban az ismertetett gazdasági és politikai viszonyok miatt a határ és a túloldal közelsége inkább hátráltatja a község fejlődését.

Andau, mint agrárközség éppen akkorra emésztette meg az agrárszférában a hetvenes-nyolcvanas években bekövetkezett átalakítások népessépolitikai következményeit, és került végre egyenesbe a nyolcvanas évek bortermelői válságából, amikor konfrontálódott a határmegnyítással. Az előnyös lehetőségekkel, melyek az andai híd 1956-os nemzetközi ismertségéből származtak, nem tudott élni, mivel a határt az osztrák oldalról nagyon gyorsan újból megerősítették, és ma, mint az EU külső határa, csaknem annyira átjárhatatlan, mint a vasfüggöny egykoron. Miközben Andauban a turizmus és kisipar messzemenően stagnál, a községi gazdaság újbóli agrárosítása – már csak azért is, mert az olcsóbb munkaerő rendelkezésre áll – állandóan előrehalad. Az SPÖ összes arra irányuló kísérlete, hogy a felszabaduló lakosságot Andauban alternatív bevételi forráshoz juttassa, eddig eredménytelen maradt. Sikertült ugyan néhány munkahelyet teremteni az infrastrukturális, adminisztratív és iskolai létesítmények betelepítésével, de ezek az intézkedések csak korlátozott mértékben bővíthetők. A gazdaság tudatos bővítésére vonatkozó fejlesztési koncepciókkal, az elvándorlásnak gátat szabó ellenintézkedésekkel nem találkoztunk a faluban.

Végezetül, mi fog történni, miután Magyarország belép az Európai Unióba? Két lehetőséget különböztetünk meg, de ezeken belül több aleset is elképzelhető. Az első lehetőség a lendületes nyitás, amikor nem, vagy csak jelentéktelen haladékokat kapunk a külföldiek ingatlanvásárlása vonatkozásában, másrészt a nem-vámjellegű kereskedelmi akadályokat is gyors ütemben lebontják és hozzáférhetővé válik az EU-agrárpiac. A másik a vontatott, óvatos nyitás. A munkavállalásra egyik variáció sem hat, hiszen azt már most sem igen tudják gátolni vagy ellenőrizni, bár a teljes (tehát a képzetlen szezonmunkaerő foglalkoztatását is beleértve) legalizálás és akadálytalan tévés javíthat valamit a túloldalon munkát vállalók munkajogi helyzetén. Az innenső oldal ipari üzemeit egyelőre el nem tudjuk képzelni, mi módon

érinthesse a nyitásnak akár gyors, akár elhúzódó fajtája (bár beszélgetőpartnereink tartanak a fizetések nivellálódásától, vagyis a munkaerő azonnali megdrágulásától).

A szolgáltatások körében az andai fodrászok, vendéglősök egy része valószínűleg így is, úgy is, tehát lassú és gyors nyitáshoz is megpróbál majd (tőkeellátottsága függvényében) áttelepülni Jánossomorjára és az ottani telephely jelentősen alacsonyabb fenntartási és működtetési költségeivel kompenzálni a helyi (számban a jánossomorjaiak harmadát tevő, de vásárlóerőben nyilván erősebb) vevőiktől való némileg nagyobb távolságot. A belterületi ingatlanok vásárlásába már most sem igen lehet beleszólni, de tudjuk, jelentős méreteket ölt. Nemi helyi iparvédelem valószínűleg azáltal teremthet – vagy esetleg kreálják – hogy a gazdasági keretjogszabályok (a tűzvédelemről a mértékhitelítésig) nem teljesen ismertek és megszokottak a túlsóoldali szereplők számára, de ezek a különbségek és velük a jánossomorjai piacra való belépés nehézsége jelentősen csökkenni fognak. Az is biztos, hogy pusztán a magyar nyelvismeret hiánya senkit sem fog távol tartani innen. Evvel együtt azonban, ha csak a lokális piacon gondolkodunk, akkor bármennyire is „modernnek”, „dinamikusnak” tűnnek a parasztfalu képét váró látogatók számára a boltok, áruházak és éttermek, a két (osztrák és magyar) helység együttesen is alig tesz ki akkora piacot mint egy átlagos magyar kisváros.

Elképzeltető azonban, hogy az itteni, illetve különösen a jövőben ide települő kereskedő illetve vendéglátó cégek megirigylik a közvetlenül szomszédos Fertő-tó körül kialakult idegenforgalmi konjunktúrát. Abból azonban maguknak egy szeletet kihasítani csak úgy tudnak, ha területet foglalnak, az egész, tágabb környék természeti érintetlenségét viszik a piacra, hiszen az önmagában nem túl izgalmas Jánossomorja és Andau sehogy sem tud tömegeket csábítani. Ehhez két feladatot kell megoldani, egyik sem lesz könnyű a mai állapotok felől tekintve. Ha a területet akarják az idegenforgalomban kínálni, együttműködést kell kialakítani egyrészt Jánossomorjának és Andaunak egymással, másrészt Jánossomorjának a nála gazdaságilag gyengébb és gyengébben vezetett kisebb szomszédfalvakkal. Ez azért nehéz, mert még ha csak konkrétan az idegenforgalmi marketing költségeit akarják közösen viselni és a közös beruházások délibábját nem is kergetik, akkor is igen bonyolult kérdés lesz a költségek megosztása, annak meghatározása, hogy kinek mennyi hasznot hoz majd az idegenforgalom. Másrészt igen határozottan el kell majd határolódnunk mindattól, amit a potenciális osztrák vevők, vendégek szemében a nagy nyugat-keleti hadiút (vagyis az M1-es autópálya) jelent. Miután a természet-közel, családok turizmus kedvelői valószínűleg sehogy sem akarnak vegyülni az abjai bazársornak, vagy a kimlei, levéi parkolók kéj-piacának a közönségével, e terület marketingja nagyon élesen, rituálisan meg kell, hogy különböztesse magát a tőle nem messze húzódnó zónától. Ismét ott tartunk tehát, hogy határt húznak,

határt szabnak, mélyítene – nem valamilyen identitás, nem is kulturális tényezők alapján, hanem az itt élők gazdasági érdekeinek függvényében, valamely gazdasági erőforrás vagy piaci helyzet monopolizálására törekedve.

A legérdekesebben a mezőgazdaságban alakulhat a helyzet. Itt talán valóban fontos lehet megkülönböztetnünk a gyors és lassú EU-csatlakozás eseteit, hiszen bizonyos politikai irányzatok életre-halálra küzdenek a haladék lehetőségéért. Az idegen állampolgárok mezőgazdasági ingatlanszerzésének időleges korlátozása, miközben a jánosomorjai gazdák lényegében már akadálytalanul érnék el az EU-piacot, a jelenlegi tendenciák meghosszabbítását hozhatja csak. Hiszen ha a piacok mindenki számára egyformán elérhetők, abból jánosomorjai osztrák és magyar gazda egyformán profitál, de egyformán alá van vetve az üzemi koncentráció kényszerének is. Ebben a folyamatban, úgy tűnik, az ide települt osztrák gazdák már eddig is előnyre tettek szert. Ha tehát optimista módon azt feltételezzük, hogy bármi is volt gyors kezdeti sikereik titka, akár a „határjárás”, akár a kezdetekkor, 1993–94-ben behozott, olcsón, használtan vett géppark, vagy bármi más titok, mindez ma már a múlté, és még ha az itt levő osztrák gazdák is csak úgy gazdálkodnak, mint a helybeliek, akkor is mára már övük lettek a nagyobb üzemek. Az a valószínű tehát, hogy a nagyobbak fogják magukba olvasztani a kicsiket és nem fordítva. Egy ilyen koncentrációs folyamat előrehaladásával talán az is együtt járna, hogy az osztrák nagyüzemek magyar földtulajdonosoktól is bérelnének földet, ez azonban nem igen változtatna az erőviszonyokon.

A hirtelen csatlakozás esetén is tovább menne a koncentrációs tendencia. Csak annyi történe, hogy az osztrákok a zsebszerződésekben „lefoglalt” földeket legálisan is tulajdonba vennék, majd ezek egy részét a rajtuk gazdálkodó osztrák üzemek megvennék tulajdonosaiktól, hogy csökkentsék a hosszabb távon emelkedő földbérlet terhet. Ugyanerre feltehetőleg a kevésbé tőkeerős helyi társaságok vagy egyéni gazdák csak kisebb mértékben lennének képesek, ők tehát tovább gyöngülnének. Ehhez képest az a kérdés, hogy az ingatlanvétel felszabadításakor milyen gyorsan vásárolnák föl a spekuláló osztrák vevők a még mindig paraszti jellegű sajátgazdálkodást próbál-gató jánosomorjaiak kezéről a megmaradt földállományt, másodlagos.

Röviden tehát úgy foglalhatnánk össze, hogy az osztrák-magyar határ megszűnése más, régi-új határokat húzhat majd az itteni földeken – az idegen kézben levő, magas fokon gépesített, de munkaerő tekintetében rendkívül extenzíven dolgozó, sem rendes munkát, sem jövedelmet nem kínál, a falun kívüli telephelyekről gazdálkodó nagybirtok és a faluban lakó, a munkás és alkalmazotti létet a paraszti maradványokkal kombináltak között. Egy idegenforgalmi fejlesztés sikere ezeket az ellentéteket nyilván még tovább erősítené, szembeállítva az idegen kézben levő nagyüzemi mezőgazdaságot és a helyiek boltos-vendéglátó-szolgáltató egzisztenciáit.

- Aschauer, Wolfgang 1995, „Határokon túlnyúló magatartás és a határhelyzet tudatossága az osztrák-magyar határ térségében” in *Tér és Társadalom* 3–4. 157–178.
- Aschauer, Wolfgang 1999, *Auswirkungen der wirtschaftlichen und politischen Veränderungen in Osteuropa auf den ungarisch-österreichischen und den ungarisch-rumänischen Grenzraum /A kelet-európai gazdasági és politikai változások hatása a magyar-osztrák és a magyar-román határterületre/*, Potsdam.
- Balogh Sándor 1987, *Jelenkori népvándorlás*, Budapest.
- Baumgartner, Gerhard – Müllner, Eva – Münz, Rainer (Hgg.) 1989, *Identität und Lebenswelt. Ethnische, religiöse und kulturelle Vielfalt in Österreich /Identitás és életvilág. Etnikai, vallási és kulturális sokszínűség Ausztriában/*, Eisenstadt.
- Bihari Zsuzsanna – Kovács Katalin – Váradi Monika 1996, „Pest megyei közelképek a szövetkezeti átalakulásról” in *Tér és Társadalom* 10. 139–151.
- Birta Gábor – Fehér Imre – Teke András – Zászlós István (szerk.) 1996, 25. év. 1971–1996. *Emlékkönyv a Győri Határőr Igazgatóság és Jogelődje negyedszázados fennállásának alkalmából*, H.n.
- Chronik Marktgemeinde Andau /Andau község krónikája/*, 1992, Hn.
- Fazekas Károly – Köllő János 1998, „A külföldi érdekeltségű vállalatok munkaerő-keresletének jellemzői Magyarországon 1995-ben” in *Munkaerőpiac és regionalitás az átmenet időszakában*, MTA-KTK, Budapest, 29–58.
- Fehér István 1988, *A magyarországi németek kitelepítése 1945–50*, Budapest.
- Felhő Ibolya 1990, *Az úrbéres viszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. Dunántúl*. Budapest.
- Fényes Elek, 1851, *Magyarország geographiai szótára*, I–III. köt., Pest.
- Gruber, Otto 1996, *Albrechtsfeld den Albrechtsfeldern, /Albrechtsfeldet az albrechtsfendieknek/Andau*.
- Hardi Tamás 1999, „A határ és az ember – Az osztrák-magyar határ mentén élők képe a határról és a »másik oldalról«” in Nárai-Rechnitzer (1999) 159–190.
- Haslinger, Peter 1999, „Grenzgänger zwischen Nationalkulturen: Die ‘Magyaronen’ im Burgenland der Zwischenkriegszeit” /Határjárók nemzeti kultúrák között: a »magyarónok« Burgenlandban a két világháború között/, in Fludernik, M. – Gehrke, H.-J. (Hgg.): *Grenzgänger zwischen Kulturen*. Würzburg. 289–304.
- Horvath, Traude – Müllner, Eva 1992, „‘...die Grenze ist für uns ganz normal’” /»...a határ számunkra teljesen normális«/, in Horvath, Traude – Müllner, Eva (Hg.): *Hart an der Grenze. Burgenland und Westungarn /A határ közelében. Burgenland és Nyugat-Magyarország/*, Wien 163–174.
- Horvath, Traude – Münz, Rainer (Hg.) 1988, *Migration und Arbeitsmarkt /Migráció és munkaerőpiac/*, Eisenstadt.
- Kampschulte, Andrea 1999, „The Austro-Hungarian border region: Opportunities for and Perspectives of Regional Development” /Az osztrák-magyar határrégió: a regionális fejlődés lehetőségei és perspektívái/, in Knippenberg, Hans – Markuse, Jan (ed): *Nationalising and Denationalising European Border Regions, 1800–2000 /Az európai határrégiók nemzetiesítése és nemzetellenítése 1800–2000/*, Kluwer: Dordrecht, Boston, London, 172–197.
- Kárpótlási jogszabályok* 1991, Szervezési és vezetési társaság: Budapest.

- Kovács Éva – Melegh Attila 2000, „»Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is« – Vándorlástörténetek Erdély, Ausztria és Magyarország háromszögében” in Sik, Endre (szerk.) *Diskurzusok a vándorlásról*, Budapest, 93–154.
- Kovács Katalin (szerk.) 1998, „Bomlás és sarjadás a magyar mezőgazdaságban” in *Replika* 33–34. 105–194.
- Kovács, Éva 2000, „Grenzerzählungen’ und lokale Eigenmythen und ‘Rahmengeschichten’ als identitätsformende Texte in Gemeinden an der österreichisch-ungarischen Grenze” in Haslinger, Peter (Hg.): *Regionale und Nationale Identitäten. Wechselwirkungen und Spannungsfelder im Zeitalter moderner Staatlichkeit*, Würzburg: Ergon Verlag, 241–258., 2002 „Határmitoszok és helyi identitás-narratívák az osztrák-magyar határ mentén” in *Replika* 47–48.
- Kulcsár Imre é.n., *Jánossomorja, Várbalog községek története*, Jánossomorja.
- Lang, Alfred 1992, „Sichere Grenzen. Vom Eisernen Vorhang zum Assistenzeinsatz des Bundesheeres” /Biztonságos határok. A vasfüggönytől a Bundesheer kiegészítő bevetéséig/ in Horvath – Müllner 1992, 141–152.
- Langer, Josef 1996, „New Meanings of the Border in Central Europe” /A határ új jelentései Közép-Európában/, in Éger, György – Langer, Josef (ed.): *Border, Region and Ethnicity in Central Europe /Határ, régió és etnicitás Közép-Európában/*, Wien.
- Major Pál 1886, *Mosonmegye monográfiája*, Magyaróvár.
- Michener, James A. 1995, *Die Brücke von Andau*, Wien, 1994, *A hid Andaunál*, Flitter: Budapest, eredeti: 1957, *The Bridge at Andau*, New York.
- Molnár Judit 2000, *Társadalomföldrajzi vizsgálatok Magyarország és Szlovákia Sajó és Hernád közötti határtérségében*, Kézirat, PhD. értekezés, Pécs.
- Mühl, Dieter Josef 1995, *Der Wandel des Burgenlandes und seiner Berufsstruktur anhand der Volkszählungen 1934–1951–1971–1991 / Burgenland vándorlás- és foglalkozásszerkezetének változása az 1934–1951 – 1971–1991-es népszámlálások alapján/*, Diplomarbeit an der Universität Wien, Wien.
- Nora, Pierre 1999, „Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája” in *Aetas* 3: 142–157.
- Portré: Lascsik Attila. HVG 1994 okt. 29.
- Rechnitzer János 1999, „Az osztrák-magyar határmenti együttműködés a kilencvenes években” in Nárai Márta – Rechnitzer János (szerk.): *Elválaszt és összeköt – A határ*, MTA RKK, Pécs/Győr, 73–128.
- Sallai János 1996, „A magyar-osztrák határ történetéről a XVII. századtól napjainkig” in *Soproni Szemle* 50. évf. 4. sz. 289–301.
- Szörényiné Kukorelli Irén 1997, „Egy kistérség sikerének titka – avagy tettek és tervek a Nyugati-Kapu Térségfejlesztési Társulás »házatáján«” in *Tér és Társadalom* 4. 25–43.
- Teke András (szerk.) 1999, *Volt egyszer egy EJR. Forrásgyűjtemény*, Győr.
- Tilkovszky Lóránt 1978, *Ez volt a Volksbund*, Budapest.
- Tóth Ágnes 1998, *Nemzetiségi népiskolák Magyarországon az 1943/44-es tanévben*, Kecskemét.
- Tourismus* 1998, 1999, feldolgozta az Amt der Burgenländischen Landesregierung–Landesstatistik, in: Burgenländische Statistiken (Neue Folge) Heft 76, Eisenstadt.

- Váradi, Monika Mária 1999, „Pinkamindszent (Allerheiligen). Verlustgeschichte einer Grenzgemeinde” /Pinkamindszent (Allerheiligen). Egy határközség vesztéstörténete/, in Haslinger, Peter (Hrsg.): *Grenze im Kopf /Határ a fejben/*, Peter Lang Verlag: Frankfurt am Main, 141–158.
- Zielbauer György 1990, *A magyarországi németiség nehéz évtizede 1945–55*, Szombathely.
- Zielbauer, György 1994, *A legújabbkori népvándorlás Magyarországon (1941–50)*, Szombathely.

EGYÉB FORRÁSOK

72. *Verordnung* des Bundesministers für Arbeit, Gesundheit und Soziales über die Beschäftigung von Ausländern in der Land- und Forstwirtschaft. Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich /A Munkaügyi, Egészségügyi és Szociális ügyek Miniszterének 72. Sz. rendelete a külföldiek erdő- és mezőgazdaságban történő foglalkoztatásáról./, 2000, ausgegeben am 29. Februar 2000, Teil II., 138.
- Verordnung des Bundesministers für Arbeit, Gesundheit und Soziales über die Beschäftigung von Ausländern im Sommerfremdenverkehr. Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, 2000, ausgegeben am 12. Mai 2000, Teil II., 144.
- Verordnung des Bundesministers für Arbeit, Gesundheit und Soziales über die Beschäftigung von Ausländern in der Land- und Forstwirtschaft. Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, 2000, ausgegeben am 23. Mai 2000, Teil II., 1354.
- Verordnung des Bundesministers für Arbeit, Gesundheit und Soziales über die Beschäftigung von Ausländern im Winterfremdenverkehr. Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, 2000, ausgegeben am 10. November 2000, Teil II., 406.
- Verordnung des Bundesministers für Arbeit, Gesundheit und Soziales über die Beschäftigung von Ausländern im Winterfremdenverkehr. Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, 2000, ausgegeben am 22. Dezember 2000, Teil II.
- „Der Weinbau in Österreich 1992”, 1994 /A szőlőművelés Ausztriában 1992-ben/, Österreichische Statistische Zentralamt, in: Beiträge zur Österreichischen Statistik Heft 1.113, Wien.
- „Der Weinbau in Österreich 1999”, 2000, Statistik Österreich, in: Beiträge zur Österreichischen Statistik, Wien.
- Die Bevölkerungsentwicklung im Burgenland zwischen 1923 u. 1971* /A népességváltozás Burgenlandban 1923 és 1971 között/, é.n., o.J., Amt der Burgenländischen Landesregierung – Abteilung IV: Eisenstadt
- „Gemeinderats- und Bürgermeisterwahl 18. Oktober 1992” /Önkormányzati és polgármesterválasztások 1992. október 18-án/, 1999, Amt der Europawahl 13. Juni 1999, ill. az Amt der Burgenländischen Landesregierung – Landesstatistik, in *Burgenländische Statistiken* (Neue Folge) Heft 77, Eisenstadt.
- „Burgenländischen Landesregierung – Landesstatistik” /Burgenlandi tartományi kormány – tartományi statisztika/, 1995, in *Burgenländische Statistiken* (Neue Folge) Heft 55, Eisenstadt

- „Gemeinderats- und Bürgermeisterwahl 5. Oktober 1997“, 1997, Amt der Burgenländischen Landesregierung – Landesstatistik, in *Burgenländische Statistiken* (Neue Folge) Heft 69, Eisenstadt.
- „Landtagswahl 4. Oktober 1987 – Gemeinderatswahl 25. Oktober 1987“ /Tartományi választások 1987 október 4-én – Önkormányzati választások 1987 október 25-én/, 1989, Amt der Burgenländischen Landesregierung – Landesstatistik, in *Burgenländische Statistiken* (Neue Folge) Heft 24, Eisenstadt.
- „Landtagswahl 23. Juni 1991“, 1994, Amt der Burgenländischen Landesregierung – Landesstatistik, in *Burgenländische Statistiken* (Neue Folge) Heft 50, Eisenstadt. „Landtagswahl 2. Juni 1996“, 1996, Amt der Burgenländischen Landesregierung – Landesstatistik, in *Burgenländische Statistiken* (Neue Folge) Heft 62, Eisenstadt. „Nationalratswahl 17. Dezember 1995“ /Nemzetgyűlési választások 1995 december 17-én/, 1996, Amt der Burgenländischen Landesregierung – Landesstatistik, in *Burgenländische Statistiken* (Neue Folge) Heft 58, Eisenstadt.
- „Nationalratswahl 3. Oktober 199“, 1999, Amt der Burgenländischen Landesregierung – Landesstatistik, in: *Burgenländische Statistiken* (Neue Folge) Heft 78, Eisenstadt.
- „Schulstatistik Schuljahr 1999/2000“ /Iskolastatisztika 1999/2000/, 2000, Amt der Burgenländischen Landesregierung – Landesstatistik, in *Burgenländische Statistiken* (Neue Folge) Heft 81, Eisenstadt.
- Statistisches Jahrbuch Burgenland* (SJB) 1990–1999 (1991–2000) 1984, Amt der Burgenländischen Landesregierung – Landesstatistik (Hg.), Eisenstadt.
- „Volkszählung (VZ) 1981, Hauptergebnisse I – Burgenland“ /Népszámlálások 1981 – Fő eredmények I. – Burgenland/, Österreichischen Statistischen Zentralamt (Hg.) in Beiträge zur *Österreichischen Statistik* Heft 630/2, Wien.
- „VZ 1981, Hauptergebnisse II – Burgenland“, 1985, Österreichischen Statistischen Zentralamt (Hg.) in Beiträge zur *Österreichischen Statistik* Heft 630/12, Wien.
- „VZ 1991, Hauptergebnisse I – Burgenland“, 1993, Österreichischen Statistischen Zentralamt (Hg.) in Beiträge zur *Österreichischen Statistik* Heft 1.030/1, Wien.
- „VZ 1991 Hauptergebnisse II – Burgenland“, 1995, Österreichischen Statistischen Zentralamt (Hg.) in Beiträge zur *Österreichischen Statistik* Heft 1.030/11, Wien.

FOTOESSAY
KÉPEK

1. kép. Mosonszentjános – Fő utca a századfordulón /
St. Johann – Hauptstraße zur Jahrhundertwende

2. kép. Mosonszentpéter – Fő utca a századfordulón /
St. Peter – Hauptstraße zur Jahrhundertwende

3. kép. Pusztasomorja – Fő utca az 1910-es évek elején
(Kovács Mihály tulajdona) / *Wüst-Sommerein – Hauptstraße
zu Beginn der 1910er Jahre (Besitz: Mihály Kovács)*

4. kép. Mosonszentjános – Szórády-féle hengermalom a század-
fordulón / *St. Johann – Szórády Dampfmühle zur Jahrhundertwende*

5. kép.
Heidebuerek
a XIX–XX. század fordulóján
“Heidebuerek”, Heidebauern
zur Jahrhundertwende

6. kép. A mosonszentjánosi Egyesített Sportegylet labdarúgó csapata
az 1920-as évek végén (Giczi Ákos tulajdona) / *Die Fußballmannschaft
der Vereinigten Sportklubs St. Johann gegen Ende der 1920er Jahre*
(Besitz: Ákos Giczi)

7. kép. Franck Henrik és Fia Pótkávégyár, 1930 (Schwartz Ferenc tulajdona) / *Ersatzkaffeeabrik Henrik Franck und Sohn, 1930* (Besitz: Ferenc Schwartz)

8. kép. Birkmayer üzletház – Mosonszentjános 1930 körül (Birkmayer György tulajdona) / *Kaufhaus Birkmayer, St. Johann um 1930* (Besitz: György Birkmayer)

9. kép. Mosonszentjánosi képeslap a '30-as évekből /
Ansichtskarte aus St. Johann aus den 1930er Jahren

10. kép. Március 15-i iskolai ünnepség 1930-ban
Mosonszentjánoson (Schmidt Márton tulajdona) /
Schulfeier zum 15. März, St. Johann 1930
(Besitz: Márton Schmidt)

11. kép.
Gruber Anna dirndli
népviseletben 1938-ban
(Birkmayer György tulajdona) /
Anna Gruber in Dirndl-Tracht 1938
(Besitz: György Birkmayer)

12. kép. Cséplés Pusztasomorján a '40-es évek elején /
Drusch in Wüst-Sommerein zu Beginn der 1940er Jahre

13. kép.
Német Hitlerjugend csapat
Mosonszentjánoson
üdül 1942 nyarán
(Birkmayer György tulajdona) /
*Ausflug der Deutschen
Hitlerjugend Gruppe St. Johann
im Sommer 1942*
(Besitz: György Birkmayer)

14. kép. Mosonszentjánosi leventék felvonulása 1943-ban (Birkmayer György tulajdona) / *Umzug der der St. Johanner "Levente"-Jugendbewegung 1943* (Besitz: György Birkmayer)

15. kép. A Jaksich-féle csárda az osztrák-magyar határon
Pusztasomorja, '40-es évek eleje (Mátyás Lajos tulajdona) /
*Die Jaksich Csárda an der österreichisch-ungarischen Grenze,
Pusztasomorja zu Beginn der 1940er Jahre (Besitz: Lajos Mátyás)*

16. kép. “Hármashalom” – Mosonszentjános, 1937 /
“Hármashalom” – Irredenta-Denkmal, St. Johann 1937

17. kép. Szovjet hősi emlékmű – Mosonszentjános, '50-es évek (Őri Istvánné tulajdona) / *Sowjetisches Heldendenkmal – St. Johann, 1950er Jahre (Besitz: Ori Istvánné)*

18. kép. Szenci (Szlovákia) telepés lányok táncsoportja 1948-ban Mosonszentjánoson (Csaszni Ferenc tulajdona) / *Mädchentanzgruppe der Einsiedler aus Szenc (Slowakei), St. Johann 1948 (Besitz: Ferenc Csaszni Ferenc)*

19. kép. Szenci (Szlovákia) telepese családok családfői 1948-ban Mosonszentjánoson (Csaszni Ferenc tulajdona) / *Familienvorstände der Einsiedler aus Szenc (Slowakei) St. Johann 1948* (Besitz: Ferenc Csaszni Ferenc)

20. kép. Pusztasomorjai zarándokok Mariazellben 1948 körül (Őri Istvánné tulajdona) / *Wallfahrer aus Wüst-Sommerein in Mariazell um 1948* (Besitz: Ori Istvánné)

21. kép. Ínt sodró lányok Pusztasomorján az '50-es években (Major Gézáné tulajdona) / *Snur drehende Mädchen in Wüst-Sommerein in den 1950er Jahren* (Besitz: Major Gézáné)

22. kép. Május 1-i felvonulás Mosonszentpéteren az '50-es években (Szalai János tulajdona) / *1. Mai Aufmarsch in St. Peter in den 1950er Jahren* (Besitz: János Szalai)

23. kép. Május 1-i felvonulás Mosonszentjánoson 1955-ben
(Bencsik Jánosné tulajdona) /

1. Mai Aufmarsch in St. Johann 1955 (Besitz: Bencsik Jánosné)

24. kép. Május 1-i felvonulás Mosonszentpéteren 1967-ben
(Kuti Ferenc tulajdona) /

1. Mai Aufmarsch in St. Peter 1967 (Besitz: Ferenc Kuti)

25. kép. Pünkösödölés Pusztasomorján
1966-ban (Major Anna tulajdona) /
Pfingstabstechen, Wüst-Sommerein 1966
(Besitz: Anna Major)

26. kép. Téeszek egyesülése 1973-ban (Lőrincz Lajos tulajdona) /
Zusammenschluß der Landwirtschaftlichen Produktionsgemeinschaften
1973 (Besitz: Lajos Lőrincz)

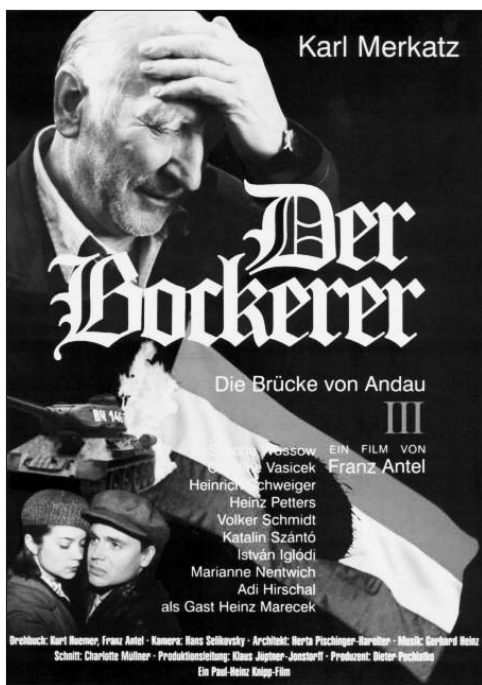
27. kép. Jánosomorjai sportcsarnok építése 1986-ban (Birkmayer György tulajdona) / *Bau der Sporthalle in St. Johann 1986 (Besitz: György Birkmayer)*

28. kép. Jánosomorja–Andaui határátkelő megnyitása 1991 július 1-én (Papp Sándorné tulajdona) / *Eröffnung des Grenzüberganges Jánosomorja–Andau am 1. Juli 1991 (Besitz: Papp Sándorné)*

29. kép. Az “Andaui-híd” és szabadtéri múzeum /
Die “Brücke von Andau” und das Freilichtmuseum

30. kép.
 A “Der Bockerer”
 c. filmplakát 1999 /
Filmplakat
“Der Bockerer” 1999

31. kép. A „Meier” kavicsbánya napjainkban (Lőrincz György tulajdona) / *Schottergrube “Meier”, 2001 (Besitz: György Lőrincz)*

32. kép. A „Bau” építőipari üzeme napjainkban (Lőrincz György tulajdona) / *Baumaterialfirma “Bau”, 2001 (Besitz: György Lőrincz)*

33. kép. A „Himec” finommechanikai üzem napjainkban
(Burda Józsefné tulajdona) / *Feinmechanikbetrieb „Himec”, 2001*
(Besitz: Burda Józsefné)

34. kép. A „Keksz” élelmiszeripari cég napjainkban (Burda Józsefné
tulajdona) / *Lebensmittelbetrieb „Keksz”, 2001* (Besitz: Burda Józsefné)

35. kép. A „Nylon” napjainkban (Lőrincz György tulajdona) /
Firma “Nylon”, 2001 (Besitz: György Lőrincz)

36. kép. A „Karton” napjainkban (Burda Józsefné tulajdona) /
Firma “Karton”, 2001 (Besitz: Burda Józsefné)

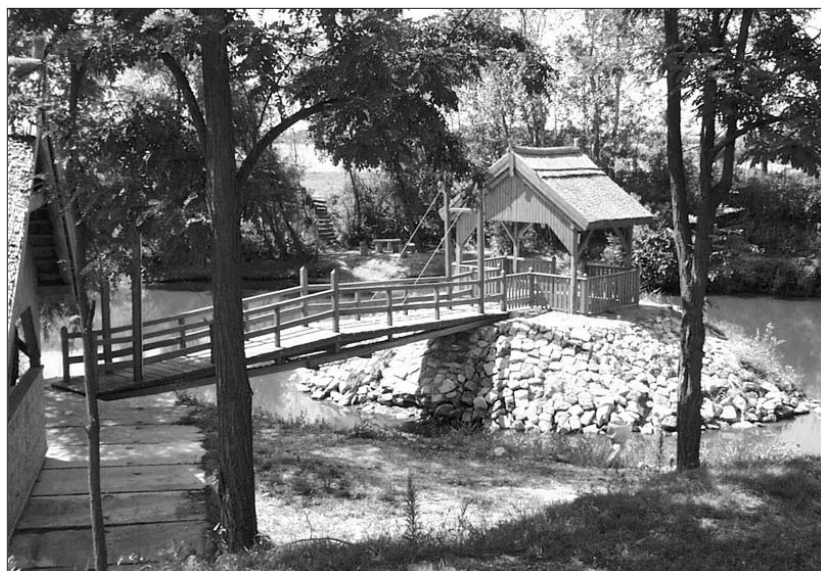
37. kép. A jánossomorjai polgármesteri hivatal napjainkban
(Lőrincz György) / *Das Bürgermeisteramt St. Johann 2001*
(Besitz: György Lőrincz)

38. kép. Német kitelepítettek találkozója 2000-ben /
Aussiedlertreffen 2000

39. kép. A jánosomorjai Határ-csárda 2002-ben (Földes Fábián) /
Die "Határ-Csárda/Grenz-Csarda" St. Johann 2002
 (Besitz: Fábián Földes)

40. kép. A jánosomorjai Határ-csárda melletti horgásztó 2002-ben
 (Földes Fábián) / *Fischteich neben der "Határ-Csárda/Grenz-Csarda" St.*
Johann 2002 (Besitz: Fábián Földes)

41. kép. A jánosomorjai határátkelő a parkoló autókkal és motor-
kerékpárokkal 2002 nyarán / Grenzübergang St. Johann mit parkenden
Autos und Motorrädern im Sommer 2002

42. kép. Andau – Puszta-tó / Pusstasee Andau